

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE
XVI. YÜZYIL BAŞLARINDAN
XVII. YÜZYIL BAŞLARINA KADAR
KOCAELİ SANCAĞI**

DOKTORA TEZİ

Ahmet GÜNEŞ

**Danışman
Prof. Dr. Muzaffer ARIKAN**

ANKARA - 1994

A.Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

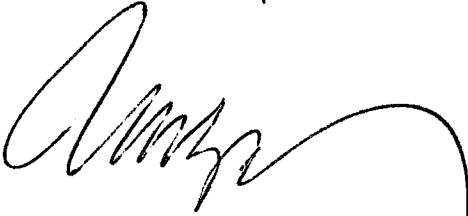
A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü .....Tarih.....(Genel Türk Tarihi).....
Anabilim Dalı doktora öğrencisi .....Ahmet Güneş..... in
".....Tahsin Daftaklı'nın Göze.....XVI. yüzyılın Beyliklerinden.....XVII. yy. kadar.....Kocaeli
Sancağı....." başlıklı tezini değerlendirmek üzere görevlendirilen jürimiz, Prof. Dr. Mustafa
Arıkan..... başkanlığında, ..31.5.1995..... günü saat ..10..³⁰.....'da
.....Dil ve Tarih Coğrafya..... Fakültesi'nde toplandı.

Tezin;

- a) Beşinci..... derece ile başarılı sayılmasına,
b) düzeltilmek üzere geri verilmesine,
c) reddine,

Oybirliği/Oyçokluğu ile karar verildi.

Üye
Prof. Dr. Mustafa Arıkan

Üye
Prof. Dr. Yavuz Ercan

Üye
Prof. Dr. Ömer Ergenç

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Matbaası
Sayı : 2541
Tarih : 31.5.1995

21 MAYIS 1995

7. Alan
31.5.95
4-1

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
Bölgenin İklim, Toprak ve Bitki Örtüsü	1
Kocaeli Sancağı Tahrir Defterleri	4
Kocaeli Sancağı İdarî Taksimâtı	7

BİRİNCİ BÖLÜM (İSKÂN VE NÜFUS)

A-SAYIMLAR ÇERÇEVESİNDE TAHRİR DEFTERLERİNDEKİ İLGİLİ VERİLERİN NÜFUS TAHMİNLERİ BAKIMINDAN TAHLİLİ	11
B-ŞEHİR - KIR HAYATI VE MÜTEMÂYİZ İKİ UNSUR (MÜCERRED VE MUAFLAR).....	15
I- Şehir Hayatı	15
1- Kocaeli Muhtasar - Mufassal Tahrir Defterleri Hakkında Bazı Bilgiler.....	15
2- Şehir Mefhûmunun Tarifi ve İslâm Şehri Dâiresinde Osmanlı Şehri.....	17
3- Mütebâriz Tariflere Göre Kocaeli Sancağındaki Şehirler.....	20

a) "Nefs" İstılahı ve Nefsler	20
b) Şehirler ve Şehirleşme	25
4- Üç Şehir	30
a) İznik	30
b) İznikmid	39
c) Üsküdar	46
II- Kır Hayatı	53
1- İskân Yerleri	53
2- Nüfus ve Göç	59
III- Mütemâyiz İki Unsur	74
1- Mücerredler	74
a) Şehirliler	74
b) Kırlılar	76
2- Muâflar	86
a) Bazı Mülâhazalar	86
b) Başlıca Guruplar	91

İKİNCİ BÖLÜM

(İKTİSADÎ YAPİ)

A-ZİRAÎ HAYAT	118
I- Veri Kapasitesi ve İşlerliği	118
II- Ziraat Sahalarının Taksimâtı	124
III- Hariçten Ziraat (ya da Hariç Raiyyet)	142
IV- Muhtelif Mahsûlât	147

1- Hububât ve Bakliyât	147
2- Meyve, Sebze ve Yemiş	156
3- Ketân ve Pamuk	160
V- Hayvancılık ve Taallukâtı	162
VI- Arıcılık ve Balıkçılık	165
VII- İnsan, Toprak ve Üretim	167
B-TİCARÎ VE SINAÎ HAYAT	170
I- Veri Potansiyeli ve Gerçekliği	170
II- Çarşı, Pazar, İskele ve İşletmeler	171
1- Şehirlerde	173
a) İznikmid	173
b) İznik	177
c) Üsküdar	180
2- Kırılarda	182
a) Pazarlar	182
b) İskeleler	185
c) İşletmeler	191
NETİCE	203
SUMMARY	205
BİBLİYOGRAFYA	206
EKLER	218

ÖNSÖZ

Umûmen; Osmanlı Devleti'nin muntazam teşkilât ve mütekâmil müesseseleriyle ahenkdâr arşiv vesikası potansiyeliyle mütenâsip olmasa da, Osmanlı tarihi sahasında adı geçen kaynak gurubuna dayalı araştırmalar son zamanlarda gerek sayı ve gerekse çeşit (yaklaşım) bakımından oldukça çoğalmıştır.

Husûsen, 17. yüzyıl öncesi yazıkonusu olduğunda, özellikle ülkelerin fethinden, padişahların cülusundan sonra, idarî-askerî yapının, nüfus-hasilât hal ve kabiliyetinin tesbiti ve zamanla ortaya çıkan muhtelif değişikliklerin tayini maksadıyla yapılan "tahrirler" sonucunda tedvîn edilen "tapu tahrir defterlerini"ni esas alan çalışmalar da epeyi artmıştır. Bu cümleden olarak, -araştırma yüzyıl ve yerimizle olan ilgilerine de binâen- 16. Yüzyılda Anadolu Eyâletine bağlı Karahisar-ı Sâhib, Çankırı ve Bolu sancaklarını konu alan tafsilatlı doktora tezleri hassâten vurgulanmaya değerdir.

Neticeten, bugüne kadar üzerinde titizlikle durulan ve sık sık tekrarlanma gereği duyulan bir husus özetlenecek olursa: Bu tür araştırmaların hızlandırılarak bitirilmesiyle hâlen karanlıklar içindeki pek çok meçhûl ya da muğlak nokta bir bütünlük çerçevesinde aydınlatılarak doğruya en yakın son ve kat'î sözün söylenebilmesi mümkün olacaktır.

Esâsen tahrir ve mühimme defterlerinin oluşturduğu bir zeminde temellenen tezimizde, öncelikle herbir bâb ve hatta fasılda, hassasiyetle mezbûr kaynaklardan ilkindeki verilerin potansiyel, işlerlik ve geçerliliklerine temas edildiği belirtilmelidir.

Girişte, iklim, toprak - bitki örtüsü, tahrir defterleri ve idarî taksimât hakkında bilgi verilmiştir.

Mevcut iki bölümden birincisinde; şehir mefhûmu, İslâm-Osmanlı şehri, nefis ıstılahı, nefisler, şehirler, şehir nüfusu, şehirleşme, ayrıca İznik, İznikmid ve Üskadar'ın tarihçe ve mahalleleri; kırlardaki iskân yerleri, nüfus ve göçler; mücerred ve muâflar; ikincisinde, ziraat sahaları, hâriç raiyyet, ürünler - üretim, çarşı, pazar, iskele ve işletmeler konusunda tesbit, tahlil ve tefsirler yapılmıştır.

İlgi ve yardımlarından dolayı danışmanım, muhterem hocam Prof. Dr. Muzaffer Arıkan'a teşekkür ederim.

AHMET GÜNEŞ

KISALTMALAR

- A. : Adet
Ak. : Akça
A/ak : Adet/akça
A/d : Artış/düşüş
A.g.e. : Adı geçen eser
A.g.m. : Adı geçen makale
A.g.t. : Adı geçen tez
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
ç. : Çift
ç.f. : Çiftten fazla
D. : Dâhili nüfus
D.T.C.F.D.: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
E.ç.s. : En çok sırayla
E.I² : Encyclopedias of Islam, 2. baskı.
H. : Haricî (Hariçten gelen) nüfus
Haz. : Hazırlayan
IJMES : International Journal of Middle East Studies
İ : İznikmid
İA. : İslâm Ansiklopedisi
İFM : İktisat Fakültesi Mecmuası
İKŞİYYAG: İznikmid, Kandırı, Şili, Yoros, Yalakabad, Ada, Genivize

- JESHO : Journal of Economic and Social History of The Orient
KİYG(K) : Kandıra, İzmit, Yoros, Genivize (Kır)
KİYYG(Ş): Kandıra, İzmit, Yoros, Yalakabad, Genivize (Şehir)
KK : Kuyûd-ı Kadîme Tasnifi (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
Arşivi, Ankara)
Mad. : Madde
MD. : Mühimme defteri
MM : Maliyeden Müdevver Tasnifi (Başkanlık Arşivi, İstanbul)
n. : nim
n.i.ç.a. : Nim ile çift arası
No. : Numara
OTAM : Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
r. : rub'
r.a. : rubdan az (ziraat sahalarında); resmî (resimsel) akça (vergi
gelirlerinde)
r.i.n.a : rub ile nim arası
s. : sahife
Ş. : Şili
ŞİYA : Şili, İzmit, Yalakabad, Ada
T. : Toplam
TAD : Türklük Araştırmaları Dergisi (Marmara Üniversitesi)
TED : Tarih Enstitüsü Dergisi (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi)
Terc. : Tercüme
TİD : Tarih İncelemeleri Dergisi (Ege Üniversitesi)
TKGMA : Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi
TM : Türkiyat Mecmuası
TOEM : Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası

- TSMA : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
T(Ş) : Toplam (Şehir)
TT : Tapu Tahrir Tasnifi (Başbakanlık Arşivi, İstanbul)
T.T.K. : Türk Tarih Kurumu
v. : Varak
vb. : ve benzeri
VD : Vakıflar Dergisi
vs. : ve sâire
VGMA : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Y : Yerliler
Yay. : Yayınlayan
1. : T.T. 438 , 16. Yüzyılın başları
2 : M.M. 550
3 : T.T. 436 (Timar bahsinde); K.K. 579 (Vakıf bahsinde); 16.
Yüzyılın 2. Yarısı
4 : K.K. 49; 17. Yüzyılın başları,

GİRİŞ

Bölgenin iklim, Toprak ve Bitki Örtüsü

Kocaeli, Anadolu'da Karadeniz ile Marmara ve Adalar (Ege) denizleri arasında batıya doğru bir yarımada şeklinde uzanan İstanbul Boğazı'nın karşı sahilinde Çatalca yarımadasına intikal eden bölgenin adıdır. Doğuda Adapazarı Ovası ve daha umumî olarak Geyve Boğazı'ndan itibaren bütün aşağı Sakarya havzası da bu bölge içerisinde yer almaktadır.¹

Kocaeli yarımadası, Karakayalı (647 m.), Serçe (645), Aydosdağı (537 m.), Karatepe (527 m.), Alemdağ (442 m.) Kayışdağı (438 m.), Göktepe (304 m.), Büyük Çamlıca (262 m.), Ofluk (257 m.) vs. gibi bazı tepeler dışında ortalama yükseltisi 250-300 m. arasında değişen kütleli bir platodur.²

İklim

Umumî manada, Akdeniz ile Karadeniz arasında bir geçiş iklimine sahiptir.³

Bunlardan ilkiyle ilgili olmak üzere, kışlar ılık ve en az yağışlı mevsimdir.

Ocak ayı ortalama sıcaklığı Göztepe'de 5,4°, Şile'de 5,4°, İzmit'te 5,7°'dir. Kış yağışları nisbeti Göztepe'de % 41.3, Gebze'de % 41.1, Şile'de % 36.4 ve

---

1- Besim Darkot, "Kocaeli" Mad., İA., VI., s. 830.

2- Yusuf Dönmez, Kocaeli Yarımadasının Bitki Coğrafyası, İstanbul 1979, s. 9.

3. Besim Darkot, Türkiye İktisâdî Coğrafyası, İstanbul 1963, s. 23.

İzmit'te % 36.3'tür. Daha açık bir ifadeyle, Akdeniz tesiri Göztepe ve Gebze'de kuvvetli, Şile ve İzmit'te zayıftır.

Bu durum, Şile'nin Karadeniz'e yakınlığı, İzmit'in ise körfez kenarındaki konumu gereği -Marmara'ya uzaklığıyla ilgilidir. Adapazarı'nda kış yağışları nisbetinin % 34.1'e düşmesi de Akdeniz tesirinin Marmara'dan uzak yerlerde azaldığına işaret etmektedir.

Yine, maki elemanları, en çok, İstanbul Boğazı'nın ortasıyla İzmit Körfezi arasında çizilecek vev çizgisinin güneyinde bulunmakta ve buradan Karadeniz kıyılarına bilhassa iç kısımlara gidildikçe -türce- azalmaktadır.

Yaz yağışları nisbeti, tipik Akdeniz istasyonlarına göre -Karadeniz'e yaklaşmanın sonucu olarak- yüksektir. Bu nisbet Antalya'da % 1.5, İzmir'de % 19 iken Göztepe'de % 9.6, Gebze'de % 10.0, Şile'de % 10.6, İzmit'te % 15.6'dır.

Görüldüğü üzere, yağış makilerin türce en yaygın olduğu Göztepe ve Gebze'de az iken Şile'de biraz, İzmit ve ayrıca Adapazarı'nda epeyi fazladır⁴.

Toprak ve Bitki Örtüsü

Yazıkonusu yarımada en yaygın toprak tipleri; "kireçsiz kahverengi" ve "kahverengi orman" topraklarıdır.

Bunlardan ilki, yarımada'nın kuzeybatı çeyreği hâricindeki yerlerde, ikincisi ise tarif edilen sahâda hâkimdir.

Diğer bazıları ise, "rendzina", "alüviyal", ve "hidromorfik alüviyal" topraklardır.

Genel hatlarıyla tasvir edilecek olursa: Birincisi, Sapanca Gölü'nün kuzeyindeki yörede, ikincisi Yarımca kıyılarından Sapanca Gölüne, oradan

---

4- Bu konuda bkz. Yusuf Dönmez, A.g.e., s. 17,18,20.

Adapazarı ovasını içine alarak Sakarya Vadisi boyunca uzanan kesimlerde, üçüncüsü Sakarya ağzının iki yanındaki kıyılarda görülmektedir.

Kireçsiz kahverengi topraklar ihtivâ ettikleri orta derecedeki organik madde dolayısıyla bitkilerin yetişmesi için oldukça elverişlidir. Kum nisbeti kilden fazladır. Bu sebeple su tutma kabiliyetleri az olduğundan buharlaşma yüzdesi yüksektir.

Bu mahzûr, yarımadanın doğusunda -özellikle Karadeniz tesirine açık yerlerde- yağışlar, sağanak karakterinde olmaksızın oldukça bol ve yaz sıcaklıkları epeyi düşük olduğundan kısmen giderilebilmektedir. Meşe ve kayın ormanlarının tahrip edilmedikleri yerlerde fevkalade gelişmiş olmaları bunun göstergesidir.

Ancak, marûf dezavantaj, yağışların batıda sağanaklaşarak azalması ve yaz sıcaklıklarının 23°'yi aşması dolayısıyla, kendini iyice hissettirmektedir. Nitekim, buralarda kurakçıl karakterli makiler oldukça yaygındır.

Kahverengi orman topraklarına gelince: Besin maddeleri toprak içinde kolaylıkla dolaşabildiğinden bitkiler için oldukça verimlidir. Killi olduğundan su tutma kapasitesi bir öncekine göre yüksektir. Daha çok kışın yapraklarını döken meşe, gürgen, kestane, akağaç, ıhlamur ve kayın gibi ağaçların yetişmesine uygundur.⁵

5- Bu fasıl hakkında bkz. Yusuf Dönmez, A.g.e., s. 52,54,55. Ayrıca bkz., "Kocaeli", mad., Yurt Ansk., C. VII, İstanbul 1982; "Sakarya" mad., Yurt Ansk., C. IX, İstanbul 1982; İller Bankası, İzmit Analitik Etüdüleri, Ankara 1970; Kocaeli 1967 İl Yıllığı.

Kocaeli Sancağı Tahrir Defterleri

Mufassal Defterler

MM. 550 (H. 929)

210 sahifedir. Biraz sonra hakkında etraflı bilgi verilecek olan TT. 438'in -kuvvetle muhtemel- mufassalıdır. Başbakanlık Arşivinde mahfûzdur.

İznikmid, Kandıra ve Şili'ye ait toplam üç cüzden müteşekkildir. Bunlardan ilki tam, diğer ikisi eksiktir. Bundan dolayı genel bir karşılaştırma için yetersizdir. Fakat 16. Yüzyıl başlarındaki vaziyete (mikro seviyede) delâlet etmesi bakımından fevkalade mühimdir.

TT. 438 (Kanunî Devri)

Başbakanlık Arşivi (İstanbul) Tapu Tasnifinde mukayyed Anadolu Eyâletine tâbi sancakların nüfus ve hâsılâtını muhtevî genel icmâl defterinin ilk cildir.⁶

Kanunî'nin saltanatının ilk yıllarında düzenlendiği kabul edilmektedir. Daha önce yapılan tahrirlerin neticelerini aksettirmektedir. Bundan dolayı, herbir sancağa müteallik bilgiler aynı tarihlere ait değildir⁷. Kocaeli Sancağı'na mahsûs cüz, -biraz önce belirtilen çerçevede- MM.550'nin icmâlidir.

Baş tarafında padişah, vezir-i âzam ve ümerâ hâsları ve sancaklardaki dirlik ve vakıflar hakkında özet bilgiler mevcuttur. Kocaeli (s. 759-815) ile birlikte

---

6- Bu defterin ikinci cildi de (no. 166) adı geçen arşivdedir.

7- Hamit Sancağı cüz'ü 1522 (Zeki Arıkan, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, İzmir, 1988, s. 9-10); Karahisâr-ı Sâhib Sancağı cüz'ü 1528 (Üçler Bulduk, XVI. Asırda Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 7); Saruhan Sancağı cüz'ü 1531 (F.M. Emecen, XVI. Asırda Mânisa Kazâsı, Ankara 1989, s. 8); Çankırı Sancağı cüz'ü 1521 (A. Kankal, XVI. Asırda Çankırı Sancağı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 19) tarihli tahrirlere aittir.

Çankırı, Kütahya, Sultanönü, Hamid, Ankara, K. Sâhib, Kastamonu ve Bolu sancaklarıyla ilgili cüzler bulunmaktadır.

Kazâlar dâiresinde herbir birim/kalem has, zeâmet, timâr, müstahfız timârı ve vakıf esâsına göre tasnif edilmiş; bu çerçevede sadece vergi mükellefi nüfusun toplam sayıları ve hâsılat yekûnlarına yer verilmiştir.

TT. 436,

Kat'î tarihi belli olmamakla birlikte K. S. Süleyman dönemine (yaklaşık olarak 1561) ait olduğu bilinmektedir. Başbakanlık Arşivindedir. Hem varak hem de sahife numaraları bulunmaktadır. 552 sahifedir.

V. 21/ (K. Çınarlı) ile başlamaktadır. Bu cümleden olarak baş tarafı noksandır.

3. sırada yer alan K. Aflıkanlı'nun sıra numarası (33) otuz maddelik bir kısmının eksikliğine işâret etmektedir. Köy/mezrea adlarından bu ilk idarî/kazaî birimin İznikmid olduğu anlaşılmaktadır.

Tahmin edileceği üzere, oldukça tahrip olmuştur. Açıkçası sadece Kandırı, İznik, Yoros ve Genivize kazâlarına ait cüzler tamdır.

TT. 630 (H. 999)

Mufassal -evkaf müsveddesidir. 845 sahifedir. Başbakanlık Arşivindedir. Sonradan (asırlar boyunca) uğradığı tahribâtın istifâdeyi neredeyse imkansızlaştırması bir tarafa; niteliği gereği (müsvedde) -tanzim tarzından da anlaşılacağı üzere- güvenilirliği oldukça şüphelidir.

TT. 733 (I. Ahmed Dönemi)

Timar-vakıf mufassalıdır. Başbakanlık Arşivindedir.

Birazdan da ifâde edileceği gibi, K.K. 49'un -bir anlamda- aslıdır.

Vakıf babında mukayyed neferlerin statüleri ile mahsûllerin kıymetleri genellikle kaydedilmemiştir.

KK. 49 (1034)

IV. Murad zamanında tedvîn edilmiştir. Ancak, -önce de ifâde edildiği üzere- TT. 733'le örtüşmektedir. Daha açık bir ifâdeyle mündericâtı I. Ahmed dönemine aittir. Yaklaşık olarak 300 varaktır. Tapu Kadastro G.M. Kuyud-ı Kadîme Arşivindedir.

Dirlik ve bazı mülkleri muhtevîdir.

İcmâl Defterler

TT. 116 (H. 929)

Başbakanlık Arşivindedir. Kocaeli'ye münhasırdır.

TT. 425 (Kanunî Dönemi)

Başbakanlık Arşivindedir. Bolu ve Kocaeli'ye mütealliktir. 260 sahifedir. S. 184'ten sonrası yazıkonusu sancakla ilgilidir.

TT. 731 (I. Ahmed Dönemi)

Başbakanlık Arşivindedir. Muhtelif sancaklara aittir. 270 sahifelidir. S. 41-63'de Kocaeli cüz'ü yer almaktadır.

TT. 732 (I. Ahmed Dönemi)

Başbakanlık Arşivindedir. 124 sahifelidir. Oldukça muntazamdır.

KK. 260 (H. 1004)

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivindedir. Kırk varaktır.

KK. 264 (1004 ve 1247)

Muhteviyâtı bir önceki defterle (KK. 260) örtüşmektedir.

Vakıf Defterleri

MM. 22 (H. 929)

Başbakanlık Arşivindedir. Bittabi evkâf ve emlâkı hâvîdir. 205 sahifedir.

KK. 579 (H. 969)

143 varaktır. TT. 436 serisindedir. T.K.G.M., K.K. Arşivindedir.

İdarî taksimât dâiresinde evkâf ve emlâkı muhtevîdir.

Kocaeli Sancağı İdarî Taksimâtı

Osmanlı taşra teşkilâtı idarî-askerî ve idarî-kazaî olmak üzere, iki temel üzerinde yükselmiştir. Türk ve İslâm müesseselerinin de tesiriyle, bunlardan ilki, eyâlet, sancak ve nâhiye; ikincisi ise kazâ esasına göre taksîm edilmiştir⁸.

Bir müddet Kocaeli Sancağı'nın da dâhil olduğu Anadolu Eyâleti, Yıldırım Beyazid zamanında Osmanlı Devleti'nin sınırlarının batıya doğru genişlemesiyle kurulmuştu. Bu beylerbeyliğinin merkezlerinden ilki Ankara; ikincisi ise - 1451'den sonra- Kütahya'ydı.⁹

Tahmin edileceği gibi, eyâletler "beylerbeyiler", sancaklar ise "sancakbeyleri"nin idaresindeydi. Bu cümleden olarak ilkin beylerbeylerinin

---

8- Bkz. Metin Kunt, Sancak'tan Eyâlete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdâresi, İstanbul 1978, s. 26-29; M. Fuad Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul 1981 (haz. Orhan Köprülü), s. 46-54; T. Baykara, Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisâdî Tarihi Üzerinde Araştırmalar, İzmir 1990, s. 54-71.

9- Neşrî, Kitâb-ı Cihân-numâ, C. I, Ankara 1987, s. 179.

selâhiyetlerinin özellikle XV. Yüzyıldan itibaren fevkalade arttığı¹⁰; ikinci olarak, başlangıçta belli bir bölgedeki timarlı sipahilerin kumandanı olan sancakbeylerinin "idarî-askerî" tavsifinden de çıkarılacağı üzere, başlıca iki tür vazifelerinin olduğu belirtilebilir.

Bunlardan idarî olanları, idarelerinde yaşayanların emniyetini sağlamak, şer'î ve örfî hukuka aykırı fiilleri önlemek, suçluları kadıların hükmüne göre cezalandırmak; askerî olanı ise -herşeyden önce asker olduklarından- çağrıldığında seferlere katılmaktı¹¹.

Diğer iki birime gelince:

Livâ, cemâat, divân vs. karşılığında kullanıldığı da bilinen "nâhiye ıstılahı" genel olarak coğrafi ve idarî manada sancaklardaki alt birimler olarak tarif edilebilir¹².

Doğrudan merkeze bağlı olan kadıların selâhiyet bölgesi olan kazâ, -bu anlamda- "bir iskân yerine değil de bir mıntıkaya" işâret etmektedir. Kazânın, sancağın bir alt birimi olmadığı ve fakat farklı bir taksim şekli olan kazaî-idarî

10- Bkz., H. İncılık, "Eyâlet" EI², II, s. 740-743; Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vukuât (Kurumlar ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi), C. I-II, Ankara 1979 (Yay. Neşet Çağatay), s. 294.

11- Bu konuda bkz. İ. Metin Kunt, A.g.e., s. 26; H. İncılık, The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600, London, 1973, s. 117; İsmet Miroğlu, Kemâh Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520-1566), Ankara 1990, s. 23-24.

12- Nahiye hakkında bkz. T. Gökbilgin, "Nâhiye" mad., İA., IX., s. 37; Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara 1991, s. 38-39.

teşkilatlanmanın ana birimi olduğu bazı araştırmalarda özellikle teslim edilmektedir¹³.

Burada nâhiye ve kazâların -biraz sonra Kocaeli özelinde de görüleceği gibisınırları bakımından örtüşükleri de ifade edilmelidir¹⁴.

Daha önce de atıfta bulunulduğu üzere, Kocaeli Sancağı, 16. Yüzyılın ikinci yarısına kadar "Anadolu Eyâleti" dâhilinde yer almış; merkûm tarihten sonra "Cezâir-i Bahr-i Sefid Eyâleti"ne bağlanmıştır¹⁵.

TT. 438 ve TT. 436'da (mevcut olan) birimler, "kazâ", KK.49'da ise -kazâ- ı Ada ma'a Karasu hâriç- "nâhiye" ıstılahıyla tavsif edilmiştir. Mâruf defterlerin ilkinde toplam sekiz müstakil kazâ vardır. Bunlar:

İznikmid

Kandıra

Şili

İznik

13- Bkz., M. Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989, s. 50-51; İsmet Miroğlu, A.g.e., s. 28; Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dâir Genel Gözlemler", Belleten, C. XXXVIII/152 (1974), s. 667.

14- Bkz., Ahmet Kankal, A.g.t., s. 53; S. Faroqi, "Ankara ve Çevresinde Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan Toprak İlişkilerinin Değişimi", Tarih İçinde Ankara, 1981 Seminer Bildirileri, Ankara 1984, s. 64-66.

15- Bkz. Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafiyasına Giriş, I; Anadolunun İdarî Taksimâtı, Ankara 1988, s. 99-100 ve 109; İ. Metin Kunt, A.g.e., s. 136 ve 152.

Yoros

Yalakâbâd

Ada

Genivize¹⁶ (nefs-i Üsküdar ile birlikte)¹⁷

Üçüncüsünde ise, birimlerde, -adı geçen Karasu'nun ilâvesinden başka herhangi bir değişiklik olmamıştır. Üsküdar yine Genivize dâiresinde kaydedilmiştir¹⁸.

16- "Genivize" imlâsı hakkında bkz. TT. 438, s. 785; MM. 22, s. 1; TT. 630, s. 73; TT. 733, s. 452.

17- Bkz. TT. 438, s. 793.

18- Bkz. KK. 49, v. 256/b.

BİRİNCİ BÖLÜM (İSKÂN VE NÜFUS)

A. SAYIMLAR ÇERÇEVESİNDE TAHRİR DEFTERLERİNDEKİ İLGİLİ VERİLERİN NÜFUS TAHMİNLERİ BAKIMINDAN TAHLİLİ

"Tahrir defterlerindeki verilerden hareketle yapılan nüfus tahminlerinde göz önünde bulundurulması gereken bazı noktalar" başlığıyla da adlandırılabilir olan bu fasılda sayımlar, "hâne-muâf" ıstılahları ve nüfus hesaplamalarında izlenen usuller hakkında bilgi verilecektir.

Bu cümleden olarak öncelikle, bir ülke halkını sayma, onları yaş, cinsiyet, meslek vb. göre ayırma ve hasılanın dökümünü yapma fikrinin çok eski olduğu belirtilebilir¹.

Sayımlar, askerî ve malî maksatlarla, daha açık bir ifadeyle silah altına alınabileceklerin ve vergi mükelleflerinin sayılarının tesbiti için yapıldığından endişe ve hoşnutsuzluklara yol açabilmekteydi².

1- Çinlilerin yaklaşık olarak dört bin yıl önce sayım yaptıkları bilinmektedir. Kitâb-ı Mukaddes'te de birkaç yerde sayıma atıfta bulunulur. Bunların en bilineni Hz. İsa'nın doğduğu yıl Roma İmparatorunun emriyle bütün Roma İmparatorluğu sahasında yapılanıdır (M. Duverger, Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş (Terc.Ünsal Oskay), İstanbul 1990, s. 108-109).

2- Aynı yazar, A.g.e., Aynı sahifeler.

Bu gibi sebeplerle, tahrir defterlerinde mukayyed gerek şehir ve gerekse kır yerleşim yerlerine ait nüfusla ilgili kayıtların da kat'iyet derecesi şüphelidir.

Malûm verileri esas alan "nüfus tahminleri"nin "tahmin" kelimesinden de anlaşılacağı üzere sadece muğlak eğilimlerin göstergeleri olacağı da âşikardır³.

Bilindiği gibi nüfus tahminlerinde istifade edilen "hâne" "muâf" ve mücerred" olmak üzere başlıca üç unsur vardır.

Bunlardan ilki hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Araştırma vetiremizde bir açıdan aileye tekâbül ettiği yazılabilir⁴.

Bu cümleden de olarak yazıkonusu ıstılahlardan ikincisi olan -muhtelif çalışmalardaki uygulama farklılıklarından dolayı stratejileri daha da belirginleşen-başlangıçta ihsasen ve şimdi nihaî olarak "müteaddid sancakları konu alan araştırmaların karşılaştırılabilmesi için ilgili herkes tarafından kabulü gereken ortak bir tarife ihtiyaç duyulmaktadır" ifadesiyle de tasrihen ehemmiyetleri vurgulanan münferid muâfların -bu açıdan- hassasiyetle tahlil edilmesi gerektiği ortadadır.

3- H. İ. İnan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü, İstanbul 1991, s.61.

4- Yerli ve yabancı Osmanlı tarihçileri tarafından -özellikle değişik zaman dilimleri sözkonusu olduğunda- "hâne" ile bir "aile"nin mi yoksa - "avârz" sıfatıyla tavsif edilen- bir "vergi ünitesi"nin mi kastedildiği konusunda farklı fikirler ileri sürülmüştür. Etraflı bilgi için bkz. F.M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s. 123-124. Emecen -çalışmalarına atıfta bulunarak- M. Cook, Ö.L. Barkan, H. İnalçık, U. Heyd ve diğer bazı tarihçilerin görüşlerini tasvir ve tefsir etmiştir. Adı geçen yazarlardan ilkinde göre -meâlen- hâne sâhipleri XVI. asırdan sonra birer vergi ünitesi olarak kabul edilmiştir. TT.438'de "hâne" yekûnları yanında yer alan "minhâ muâf-ı 'an avârz" ibarelerinden "hane" ıstılahının sâdece "avarız hânesi"ne işâret etmediği ve tabiatıyla yekûn içerisinde avârzdan muâf köyler ahalisinin de bulunduğu anlaşılmaktadır (Bkz. TT.438).

Bu ameliyenin merkez noktasında münferid muâf zümrelerin -tamamı ya da bir kısmının- âile sahibi olup olmadıkları meselesi yer almaktadır. Bu müphemiyet, biraz sonra bilgi verilecek olan muhayyer nüfus çarpanları önünde yer alacak "hakikî hâne" (âile) rakamlarında oynamalara sebep olacak değişik usullerin kullanılmasına zemin hazırlamaktadır⁵. Daha açık bir ifadeyle, bazen münferid muâf gruplarının hepsi⁶ bazen de -tarafımızdan da tercih edildiği gibi- bir âiledeki nefer sayısına işaret eden başlıca 3^9 , 5^{10} , 7^{11} , ya da daha büyük

Nüfus tahminlerine gelince: İlkin kullanılan formüllerin netice üzerinde müessir olacağına şüphe yoktur.

Bu cümleden olarak, bunlardan biri, "hakikî hâne" adedinin -ki ne tahrir defterlerinden ne de başka kaynaklarda mevcutları hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığından⁸- "nüfus çarpanı" olarak adlandırılabilir ve tabiatıyla bir âiledeki nefer sayısına işaret eden başlıca 3^9 , 5^{10} , 7^{11} , ya da daha büyük

- 5- Defterlerdeki "itibarî hane" (kitâbî) kategorisine münferid muâflar dahil edilmemiştir.
- 6- Emecen, 1531-75'e âit nüfus tahminlerinde bu usulü uygulamıştır (F.M. Emecen, A.g.e., s.55).
- 7- Yediyıldız, malûlleri "hakikî hane" grubuna katmamıştır (B. Yediyıldız, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara 1985, s. 104). Kankal da aynı yolu izlemiştir. Ancak, o, ihtiyar ve özürlü olanların da evli olabileceklerini vurgulamıştır (A. Kankal, 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı, Ankara 1993 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 122).
- 8- H. İ. İnan, A.g.e., s.62.
- 9- M.A. Cook, Population Pressure Rural Anatolia 1450 1600, London Oxford University Press, 1972, s. 85-90; Ü. Bulduk, XVI. Asırda Karahisar-ı Sâhib Sancağı, Ankara 1993 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 231.
- 10- Ö.L. Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, TM, X (İstanbul 1953), s. 11-12; N. Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara 1991², s. 86; B. Yediyıldız, A.g.e., s. 103-104; F.M. Emecen, Manisa Kazası, s. 156; İ. Miroğlu, 16. Yüzyılda Bayburt Sancağı, İstanbul 1975, s. 119; Aynı yazar, Kemâh Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), Ankara 1990, s. 137.
- 11- F. Sümer, "Kayı"mad., İ.A., VI, s. 461; M.A. Ünal, Harput Sancağı, Ankara 1989, s. 63.

rakkamlarla¹² çarpılması¹³ ve elde edilen sonuca bekârların- ve bazen bu çalışmada olduğu gibi bazı muâfların- eklenmesi esasına dayanmaktadır.

Bazı dezavantajları olmakla birlikte, bir öncekinde mevcut -muhtemel rakkamların yol açtığı- muğlaklığı izâle etmesi bakımından tebârüz eden bir diğeri ise, yetişkin erkeklerin toplam nüfusa nisbetlerinin 1/3 ve 1/4 olduğu kâidesi üzerine oturtulmuştur¹⁴.

Ayrıca, bazı çalışmalarda, marûf mahzûrlarından dolayı, nüfus tahminlerinden sarf-ı nazar edildiği de bilinmektedir¹⁵.

Bütün bunlara rağmen, en azından günümüzdeki şehir-kır nüfuslarıyla genel bir karşılaştırma yapabilmek ve bazı grup ve alt grupların nüfus içerisindeki nisbetlerini belirleyebilmek için tahminde bulunmanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

Son olarak, yazıkonusu müstakbel ameliyede sadece tahrir defterlerindeki unsurların hesaba katıldığı ve daha önce de belirtildiği gibi - oldukça rağbet gören- "5" nüfus çarpanı'nın tercih edildiği ehemmiyetine binâen ifade edilmelidir.

12- Burada "hâne" efrâdı sayısının hem zamanla hem de bölgeden bölgeye ve hatta aynı sancak içerisinde hayat tarzı (kır-şehir) gereği değişebileceği de unutulmamalıdır. Bkz.Ahmet Kankal, A.g.t., s. 118.

13- Hâne için bkz. N. Göyünç "Hâne Deyimi Hakkında" TD. XXXII (1979), s. 332.

14- H.İ. İnan, A.g.e., s. 62-63.

15- Aynı yazar, A.g.e., s. 63; Zeki Arıkan, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamid Sancağı, İzmir 1988, s. 73-74.

B- ŞEHİR - KIR HAYATI VE MÜTEMÂYİZ İKİ UNSUR (MÜCERRED VE MUÂFLAR)

I- Şehir Hayatı

1- Kocaeli Muhtasar - Mufassal Tahrir Defterleri Hakkında Bazı Bilgiler

Bu başlık altında adı geçen kaynakların ilgili açıdan veri potansiyeli ve 7 nolu tablodaki rakkamların tesbit ve terkîminde kullanılan usullerden bahsedilecektir.

Şehirlerdeki nüfus yapısı ve hareketleri -sadece TT. 436'daki İznikmid kazâsı hâriç Osmanlı tarihinde belirgin dönemeçleri temsil etmesi bakımından da oldukça mühim olan üç ayrı defter¹⁶ / tarih'te (16. Yüzyıl başı, ortası ve 17. Yüzyıl başı) hemen hemen takip edilebilmektedir.

İlk iki defter hakkında faydasına binâen açıklayıcı birer cümle yazılacak olursa:

Biraz önce de vurgulandığı üzere muhtasar bir defter olmakla birlikte TT. 438'deki nüfusla ilgili veriler- özellikle toprak taksimât ve mahsûlat kısımlarına göre - teferruatlı karşılaştırmalar için yeterlidir.

Eksik ve yer yer silintiler olan bir defter olmasına rağmen TT. 436 ise, şehirlere ait kayıtlar açısından yine İznikmid hâriç -kır yerleşimlerine göre oldukça zengindir.

16- TT. 438'le örtüşen, açıkçası bu defterin mufassalı olarak kabul edilebilecek olan MM. 550 -eksik olduğundan- rakkamlardan da anlaşılacağı üzere (1-3-4) serisine dahil edilmemiştir. Ancak, ileride de görüleceği gibi, yazıkonusu iki defterdeki veriler, muhtemel bazı genellemeleri teyid edebilmek maksadıyla mukayese edilmiştir.

7 nolu tablonun tarifine gelince: Öncelikle defterlerdeki verilerin karşılaştırılabilmesi için ortak paydalar oluşturulmuştur.

Bu meyânda -MM. 550 de dâhil olmak üzere- ilgili bütün defterlerin tasvîri icâb etmektedir.

TT. 438'de¹⁷ hâne ve mücerredler toplu olarak, münferid muâflar ise ayrı ayrı tasnif olunmuştur. Anlaşılacağı gibi mezbûr defterlerde neferler verilmemiştir. Nefer sütunlarındaki sayılar bu üç gurubun toplanmasıyla bulunmuştur.

MM. 550'de¹⁸ hâne ve neferler toplu olarak¹⁹ mücerred ve muâflar ise ilgili yere ilişkin bilgilerin yer aldığı cüzlerde -tasnif edilmeden gelişine göre kaydedilmiştir. Bunlar tarafımızdan toplanarak ait oldukları sütunlara yerleştirilmiştir.

Tanzim tarzları hemen hemen aynı olduğundan TT. 436 mündericâtı için de MM. 550'de uygulanan usul izlenmiştir.

KK. 49'da ise, sadece nefer sayısı verilmiş, hâne, mücerred ve münferid muâflar tarafımızdan tesbit edilmiştir.

Bu safhada yeri geldiğinde kritiği yapılacak olan bir noktanın hemen vurgulanması gerekmektedir ki; o da, KK. 49'da mücerred ve muâf sayısında mühim bir düşüş, tabiatıyla hâne sayısında da büyük bir artış olduğudur.

17- TT. 438, s. 759-815.

18- 16. dipnota bkz.

19- MM. 550'deki aslî (deftere ait) nefer toplamları, TT. 438'deki verilerin itmâmı maksadıyla kullanılan ve müteferrik unsurların toplanması esasına dayanan "nefer sayısını tesbit formülü"nü doğrulamaktadır.

2- Şehir Mefhûmunun Tarifi ve İslâm Şehri Dâiresinde Osmanlı Şehri

Osmanlı zâviyesinden bakıldığında "kasaba ve şehir" cuma kılınır ve bazârı durur" yerdir²⁰.

Ancak, Osmanlı kasaba-şehrinin merkezinde "bugün" olan bir bütün içerisinde yerini belirleyebilmek için dilimizdeki manidâr "eşya zıddı ile kâimdir" sözünde de bir anlamda telkin edildiği üzere mütemmim kıstaslara; açıkçası, başka tariflere ihtiyaç vardır.

Şüphesiz ki; "şehir" mefhûmunun çok sayıda tarifi yapılmıştır.

Bunlardan birine göre: Nüfusu belirli bir sınırı ve yoğunluğu aşan, ekonomisi daha çok tarım dışı faaliyetlerle şekillenen, aslî nüfusundan başka tesir sahasında yaşayanlara da hizmet sağlanan yerleşim birimidir²¹.

Tarih araştırmalarında sıkça kullanılan ve sosyolojik olduğu vurgulanan bir diğerine göre ise: Tarımla birlikte başka üretim faaliyetleri de gerçekleştirilen hukukî statüsü olan yerleşim merkezidir²².

İstihrâç edileceği üzere, bu tariflerde doğrudan ya da dolaylı olarak; idarî-demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel kıstaslara işaret edilmektedir.

20- Yine, onlara göre, "kasaba" han, hamam ve kervansaray bulunan yerdir (Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1981, II, s. 1265). Genel olarak şehirlerin kuruluş tarzları hakkında bkz. Nikita Elisseeff, "Fizikî Plan", İslâm Şehri (Haz. r.b. Serjeant, terc. Elif Topçugil), İstanbul 1992, s. 122.

21- Ömer Demir-Mustafa Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğü, İstanbul 1993, s. 206.

22- Doğan Kuban "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Araştırmalar, VD, VII, Ankara 1968, s. 57.

Bu cümleden olarak, "şehir" belirtilen maddelerden ilki bakımından birkaç kelimeyle; belli sayıda insanın yaşadığı yerleşim birimi, ikincisi ve üçüncüsü açısından ise, bir cümleyle; sosyal hayatın farklı kültür gruplarına, mesleklere ve işbölümüne göre organize edildiği ve tabiatıyla müesseseseleşmenin yoğunlaştığı ve münâsebetlerin giriftleştiği yerleşim yeridir²³.

Öte taraftan, şehri vasıfların zamanla değişeceği ve hele nüfus cesâmeti bakımından 16-17. yüzyıllardaki kasaba-şehirlere çağımızdaki yüzbinlik kazalar, milyonluk şehirlerle mukayese edilemeyeceği kolaylıkla tahmin edilebilir.

Bununla birlikte, özellikle nüfus söz konusu olduğunda, mezbur yüzyıllardaki bazı yerleşimlerin statülerinin belirlenmesinde de hemen hemen günümüz kıstaslarının esas alındığı anlaşılmaktadır.

Bir modele göre, -16-17. yüzyıllarda- kasaba: 400-999, şehir; 1000-2999 arasında; büyük şehir ise, 3000'in üzerinde vergi mükellefi barındıran yerleşim merkezidir²⁴.

Yukarıdaki tariflerden anlaşılacağı ve ileride "nefs" faslında da işleneceği üzere, yazıkonusu belirleyiciler arasında nüfustan başka- ve hatta yerine göre ona tekaddüm eden-idarî ve ticarî faktörlerin bulunduğu da unutulmamalıdır²⁵.

23- İhsan Sezal, Şehirleşme, İstanbul 1992, s. -22.

24- S. Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler (terc. N. Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s. 15. Günümüzde Türkiye'de, -bazı mütehassıslara ait farklı yaklaşımlar dikkate alındığında- nüfusu 3000-10.000 arasında değişen merkezler, DİE'ye göre nüfusu ne olursa olsun il ve ilçe merkezleri, ABD'de ise nüfusu 2500'den fazla olan yerler "şehir" olarak kabul edilmiştir (İ. Sezal, A.g.e., Aynı sahife).

25- Nitekim 16. Yüzyılın sonlarında bile vergi mükellefi yüzün altında olan Silifke'de, İçel beyinin oturduğu, iki kale ve mühim işyerlerinin bulunduğu bilinmektedir (S. Faroqhi, A.g.e., s. 12).

Daha açık bir ifadeyle, idarî ve ticarî kıstaslar silsilesinden olarak, şehirlerde sancakbeyi ya da bir kadî'nın bulunması, nüfusun mühim bir kısmının geçimini tarımdışı uğraşlarla sağlaması ve bittabi pazar faaliyetlerinin olması gerekmektedir²⁶.

Bazı tarihçilere göre; İslâm şehri adına çizilecek bir çerçeveyi şekillendirecek başlıca iki belirgin çizgi vardır.

Bunlardan ilki iki özelliğiyle belirlemektedir.

Birincisi, şehrin idaresinde merkezî otoritenin müessir olması (ya da adem-i merkeziyetin olmaması); ikincisi ise bir çeşit siyasî şuursuzluğun sonucu olarak ahâlinin bir anlamda serbest (başıbozuk) bulunmasıdır.

Bu tür görüşlerin gerçeklere uygun olmadığı vesikalara dayalı araştırma yapan mütehassıslar tarafından ortaya konulmaktadır²⁷. Dahası, ananevî İslâm şehrinde ulemânın rehberliğinde güçlü bir sosyal birlik ve dayanışma zemini oluşturulduğu da teslim edilmektedir²⁸.

Diğeri ise, özellikle şeklî (fizik) ve ictimai bakımdan en çarpıcı niteliği olarak mahallelere bölünmüş olmasıdır²⁹.

26- S. Faroqhi A.g.e., s. 12-13; Aynı yazar, "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan Toprak İlişkilerinin Değişimi" Tarih İçinde Ankara, 1981 Seminer Bildirileri, Ankara 1984, s. 65.

27- Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara 1980, s. 103; Aynı yazar, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", s. 1266.

28- Muddazir Abdurrahim, "Hukukî Kurumlar", İslâm Şehri, s. 51-52.

29- D. Kuban, Egli'ye atıfta bulunarak böyle bir taksimâtın dinî ve etnik farklılıkların bir sonucu olabileceğini yazmaktadır (D. Kuban, A.g.m., s. 54).

Özer Ergenç'in Stanford Shaw ve Gönül Tankut'a atıfta bulunarak yaptığı bir tarife göre, -özetle- mahalle, genellikle bir dinî yapı ya da pazarın etrafında gelişen; çoğunlukla herbirinde dinî inanç ve iktisadî faaliyetleri; kısaca, hayat tarzları aynı olan insanların yaşadığı bir birimdir³⁰.

Nitekim, ileride ilgili fasıllarda da doğrudan ya da dolaylı olarak açıklanacağı gibi, Kocaeli Sancağı'nda da müslim ve gayr-i müslimlerin ayrı mahallelerde oturdukları -bittabi tahrir defterlerindeki kayıtlardan-anlaşılmaktadır.

Ancak, bu cümleden, adı geçen cemaatler arasında herhangi bir etkileşimin olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır³¹.

3. Mütebâriz Tariflere Göre Kocaeli Sancağı'ndaki Şehirler*

a) "Nefs" İstılahı ve Nefsler

"Nefs" İstılahı

Bu türden çalışmaların -veri potansiyeli gereği- vazgeçilmez kaynağı olan tahrir defterlerinde derece ayrımı yapılmaksızın kasaba, şehir vs. karşılığında genellikle "nefs" ıstılahı kullanılmıştır.

Günümüzde muhtevası oldukça müphem olan bu tabirden hareketle, herhangi bir şehri yerleşimin niteliği, açıkçası mâruf modern tariflere uygun bir şehir olup olmadığı hakkında hüküm vermek -şimdilik- imkansızdır.

30- Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", s. 103; H. Ziya Ülken de ilkçağ sitelerinin tapınak, pazar yeri ve siyasî otorite teşkilatı olmak üzere başlıca üç merkez çevresinde kurulduğunu belirtmekte ve adigeçen yerlerin bazılarında bunlardan ikisinin bazılarında ise üçünün birden bulunduğunu vurgulamaktadır (H.Z. Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", VD, IX, 1971, s. 13-14).

31- Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", A.g.e., s. 104.

* Bu kelime en genel anlamda şehri (urban) karşılığında kullanılmıştır.

Daha açık bir ifadeyle, bunun şehri kıstaslardan birisine, yani, doğrudan ilgili birimin nüfus miktarı ve yoğunluğuna, sınaî ve ticarî faaliyetlerin yaygınlık ve gelişmişliğine ve genel idarî yapıdaki konumuna işaret edip etmediği de belli değildir³².

Bu cümleden olarak, "nefs" Kocaeli Sancağı'nda da meselâ-başta nüfus olmak üzere şehri özellikleri birbirlerinden oldukça farklı olan -hem İznikmid ve İznik hem de Gürle ve Erman'ın tavsifinde tercih edilmiştir.

TT. 438'de ilgili bölümde "nefs-i Üsküdar" başlığının altına "kasabadır" tavihi yapılmış ve fakat müteaddid cüzlerin toplandığı yekûn kalemünde "nefs 1", "kasaba 1" ibarelerine yer verilmiştir³³.

Hâsılı, "nefs 1" Genivizi'ye tahsis edildiğinde "kasaba"nın Üsküdar'a işaret ettiği anlaşılmaktadır ki; bu durumda, tavihi de tasrihen "kasaba"nın "nefs" yerine kullanıldığı ya da ona tercih edildiği tebellür etmektedir.

Böylesine örtüşme ihtimali bir tarafa bırakılsa bile -daha önce yazılanları da te'kiden- en azından iki mefhûmun, birbirinden tefrik edilememekle birlikte birbirini tekzip etmediği de bellidir.

Burada malûm müphemiyetin, günümüzde kabul gören kıstaslardan kaynaklanabileceği, bu ıstılahın işlerliğinin -anakronizmik yanılısına ve hatta varsanıları bertaraf edecek- mücerreden müşahhasa bütün Osmanlı müesseseleri

---

32- Bkz. S. Faroqhi, A.g.e., s. 12-13.

33- TT. 438, s. 793. Yine benzer şekilde, İznik kazası dâiresinde bulunan ve nâhiye ıstılahıyla tamlanan "Gürle" de-hiç mahallesi olmamasına rağmen- Üsküdar gibi "kasaba" olarak tarif edilmiş, yekûn kalemine ise "nefs 1" "kasaba 1" ibâreleri kaydedilmiştir (TT.438, s. 806).

üzerinde müessir olan dünya görüşü özü etrafında şekillenen kasaba-şehir tarifleri çerçevesinde değerlendirilmesiyle anlaşılabilmesiyle özellikle vurgulanmalıdır³⁴.

Nefsler

Bu madde altında "nefsler" 1-3-4 çizgisinde -daha önce de dolaylı olarak atıfta bulunulduğu üzere- mahalle ekseninde tasvir edilecektir.

TT. 438'de mukayyed sekiz kaza dâhilinde toplam dokuz nefstir³⁵.

Bunların beşinde mahalle varken, dördünde yoktur.

Mahalleli olanların dördü müstakil, İznikmid³⁶ İznik³⁷ Genivize³⁸ ve Kandırı³⁹ kazâ merkezlerine ait; biri Genivize kazası dairesine yerleştirilmiş olan, büyük, ama bu açıdan tâbi Üsküdar⁴⁰.

34- Bu konuyla doğrudan ilgili olmamakla birlikte, Ö. Ergenç'in -meâlen- Osmanlı şehirlerinde âbidevî bir şehir meclisi vb. binaların bulunmamasının yazıkonusu merkezlerde şehri-idarî müesseselerin olmadığı anlamına gelmeyeceği şeklinde özetlenebilecek olan değerlendirmesi yurosentrik yaklaşımın mahzûrlarına işaret etmesi bakımından oldukça manidârdır (Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumları...", s. 1266).

35- TT. 438.

36- TT. 438, s. 759.

37- TT. 438, s. 798.

38- TT. 438, s. 785.

39- TT. 438, s. 768.

40- TT. 438, s. 793.

Öte taraftan, mahallesi olmayan toplam dört nefsten biri, -kazâ zemininde- doğrudan merkez olarak Şili'nin⁴¹, diğer üçünden ikisi, Kandıra'daki Erman⁴² ve diğer Erman'ın, biri İznik'teki Gürle'nindir⁴³.

Anlaşılabacağı üzere, diğer üç kazânın, yani Yoros⁴⁴, Yalakabad⁴⁵ ve Ada'nın⁴⁶ hiç nefsi bulunmamaktadır

Yazılanlar, kazâ merkezleri açısından yeniden gözden geçirildiğinde, adı geçen birimlerin dördünde mahalleli birinde de mahallesiz⁴⁷ bir nefs olduğu, üçünde ise hiç nefis olmadığı tebarüz etmektedir.

Ayrıca, mezbûr nefislerden sekizinin timar birinin⁴⁸ ise vakıf sistemi dâhilinde yer aldığı vurgulanmalıdır⁴⁹.

Hatırlanacak olursa, üç esas defterimizden biri olan TT. 436 da MM. 550 gibi eksiktir. Ancak bunda daha önce de yazıldığı üzere- köy, mezraa vs.

41- TT. 438, s. 783.

42- TT. 438, s. 773.

43- TT. 438, s. 800.

44- TT. 438, s. 795.

45- TT. 438, s. 806.

46- TT. 438, s. 812.

47- TT. 438.

48- TT. 438.

49- Öte taraftan, MM. 550'de bu konudaki bilgilerin tastiri -bu defter TT. 438'le bir anlamda örtüştüğünden- tekrar olacaktır. Kaldı ki, bunda İznikmid tam Kandıra ve Şili eksik diğerleri ise hiç yoktur. Bu kontekste -kısaca- İznikmid'de mahalleli Kandıra'da ise mahallesiz (Erman) bir nefis vardır.

kısımlarından farklı olarak -İznikmid⁵⁰ hâriç nefslerle ilgili bütün cüzler- bazı silintiler olmakla birlikte mevcuttur.

Başka bir ifadeyle marûf defterde -Şili'nin⁵¹ nefsinin de vakıf teşkilatı dâiresinde olduğu dikkate alındığında- toplam altı kazâ münderiçtir.

Bunlar, konuya açıklık getirebilmek maksadıyla TT. 438'e göre değişiklik olmayanlar ve olanlar olarak tasnif edilebilir. Te'kiden tekrar edildiğinde, Birinci grupta yer alan dört kazâdan üçünde yedi nefis (biri 'an nefis) bulunmaktadır.

Bu nefslerin dördü mahalleli, üçü mahallesizdir.

Mahalleli olanlar -müstakil tâbi ayırımına gitmeksizin -Kandı⁵², Genivize⁵³, Üsküdar⁵⁴ ve İznik'e⁵⁵ aittir.

Mahallesi olmayanlar ise Erman⁵⁶, an Erman-⁵⁷ ve Gürle'nindir⁵⁸.

Ayrıca, ilgili sayfeler silik olmakla birlikte Ada'nın⁵⁹ nefsi ve tabiatıyla mahallesi olmadığı istihraç edilmektedir.

50- TT. 436, v. 21/a'da karyelerle başlamaktadır.

51-TT. 436, s. 154, 155.

52- TT. 436, s. 22, 23.

53- TT. 436, s. 282.

54- TT. 436, s. 378.

55- TT. 436, s. 442.

56- TT. 436, s. 130, 133.

57- TT. 436, s. 135, 137.

58- TT. 436, s. 470, 471.

59- TT. 436, s. 514, 515.

Asıl mühim olan ikinci gruptaki kazalardan Yoros'ta bir nefis⁶⁰ (nefs-i kal'a-yı Yenice); Yalakabâd'da yer alan ve karye olarak tavsif edilen Karamürsel'de mahalleler⁶¹ teşekkül etmiş olmasıdır.

Bu meyanda -TT. 438'den ayrı olarak- mahallelere bölünmüş olan "nefs-i Şili'nin TT. 436 ile aynı tarihlere ait KK. 579'da mukayyed olduğu da belirtilmelidir.

Öte taraftan KK. 49'da TT. 436'ya göre fazla bir değişiklik olmamıştır.

Dikkat çekici iki noktadan biri, sadece Ada'nın "kazâ" ötekilerinin "nâhiye" istilahlarıyla tavsif olunması; diğeri, malûm kazâ-ı Ada'ya Karasu'nun "ma'a" bağlacıyla eklenmesidir.⁶²

b) Şehirler ve Şehirleşme

Burada -daha önce yazılan (marûf) paradigmaya göre -şehirlerin büyüklükleri ve şehirleşme hakkında bilgi verilecektir.

Bu cümleden olarak, 5 ve 6 nolu tablolarda da görüleceği üzere Kocaeli Sancağı'ndaki yerleşim birimlerinin oldukça küçük olduğu anlaşılmaktadır.

Daha açık bir ifadeyle, yazıkonusu sancak'ta TT. 438'de iki (İznikmid, İznik) TT. 436'da üç (Üsküdar, İznik ve kuvvetle muhtemel İznikmid) ve KK 49'da ise -sayı itibariyle- yine TT 438'de olduğu gibi iki (İznikmid, Üsküdar) kasaba bulunmaktadır⁶³.

60- TT. 436, s. 402.

61- TT. 436, s. 534.

62- Bkz. KK. 49.

63- Ancak bu noktada vergi mükellefi hânelerin tesbitinde kullanılan farklı usullerden doğabilecek kaymalar dikkate alınmalıdır.

Ayrıca, TT 436'da İznikmid'in - nüfusu eğer malûm üç tahrirdeki zirvesine çıktıysa- büyük bir ihtimalle şehir, KK. 49'da İznikmid'in yine şehir, İznik'in de kasaba nüfusu barajına yaklaştıkları yazılabilir⁶⁴.

Nüfus artış/düşüşlerine (a/d) gelince:

BİRİMLER	1-3(%)	3-4	1-4
T(\$)			+ 58,4
KİYYG (\$)	+66	-9,9	49,6
Ş	+26		

Görüldüğü üzere, T (\$, 1-4)'ün artış yüzdesi KİYYG(\$, 1-4)'ten fazladır. Bu farkın, mestûr harflerin İznikmid hariç -TT 436'da Ada'nın da nefsinin olmadığı ihtimali dikkate alındığında- Kocaeli Sancağı'ndaki bütün kasaba merkezlerini sembolize ettiği hatırlandığında İznikmid'teki yüksek artıştan kaynaklandığını, tahmin etmek zor değildir.

Öte taraftan, KİYYG(\$,1-3)'te +66'lık Ş(1-3)'te -tamamen nev- zuhur müslüman nüfustan kaynaklanan + 26'lık bir artış; KİYYG (3-4)'te ise 9,9'luk bir düşüş olması - yine İznikmid hâriç- TT. 436'da şehri nüfusun zirvesine çıktığını göstermektedir.

64- TT. 438'de Üsküdar, Genivize ve Kandırı'da 250; TT. 436'da Genivize'de 330, Kandırı'da 300, Yalakabad'da 250; KK. 49'da Genivize ve Yalakabad'da 300, Kandırı'da 250 civarında, son iki defterde yukarıda adı geçmeyen Yoros'ta ise 200'ün altında vergi mükellefi (nefer) bulunduğu hatırlatılmalıdır.

KİYYG (1-3)'e göre, Kocaeli Sancağı'nda şehri nüfusun artış hızının aynı eyaletteki diğer bazı sancaklardan yüksek olduğu anlaşılmaktadır⁶⁵.

Buna rağmen bu mürekkebin yüzdeleri, -16. Yüzyılda Akdeniz havzasındaki nüfus artışları göz önünde bulundurulduğunda- normal kabul edilebilir⁶⁶. Lakin, herbir birime ait a/d'ler oldukça istikrarsızdır. Endüstri öncesi dönemlerde, şehirlerin büyüme ve hatta mevcudiyetlerini korumalarının köy mahreçli göçlere bağlı olduğu farzedilmektedir⁶⁷.

Bundan dolayı, -ileride kır nüfusu faslında da "gayr-ı tabii" vasfıyla tavsif edileceği üzere- şehir nüfusunun şu ya da bu şekilde göçlerle beslendiği aşikardır.

Nitekim, bazı özel durumlarda şehirlere göçün teşvik edildiği de bilinmektedir⁶⁸.

65- Yaklaşık 1-3 çizgisine tekâbül eden tahrirlerde Çankırı'da %40'lık (A. Kankal, A.g.t., s. 126) Karahisar-ı Sâhib'te ise %50'lik (Ü. Bulduk, A.g.t., s. 229) artışlar olmuştur. Adı geçen sancakların 17. Yüzyıla âit tahriri olmadığından 3-4'te bir karşılaştırma yapılamamıştır. Yine, Kayseri, Karaman, Amasya ve Erzurum'da 1523'ten 1585'e fevkalade nüfus artışları olmuştur (Bkz. R.C. Jennings, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: a Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum" International journal of Middle East Studies, VII/ I, 1976, 21-57).

66- F. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C. I, İstanbul 1989, s. 217-218 (terc. M. Ali Kılıçbay)

67- S. Faroqhi, A.g.e., s. 327.

68- 16. Yüzyılda Ayasuluğ'a göç edenlerin -kıyı şehirlerinin korsanlardan korunabilmesinde nüfus oldukça mühim bir faktör olduğundan- bazı vergilerden muaf tutuldukları- fazla başarılı olmamakla birlikte- aynı yüzyılın ikinci yarısında Haleb'e giden kervanlar için bir konaklama yeri haline getirilmeye çalışılan Karapınar-Sultaniye'ye yerleşenlerin vergi ödemeyeceklerinin taahhüd edildiği ve ender olmasına rağmen Konya'da Türbe-i Celâliye semtinde olduğu gibi, bazı mukaddes mahall sâkinlerinin 'avâriz-ı divâniyyeden muâf oldukları bilinmektedir (S. Faroqhi, A.g.e., s. 328-329).

Bu kabil istisnalar bir tarafa, şehirlere göçün buraların câzibesinden çok, köylerin iticiliğinden doğduğu da bir gerçektir⁶⁹.

Hakikaten, araştırma vetiremizde sancakta hüküm -ferma olan ictimâî-iktisadî karışıklıklar çerçevesinde göçlerin esas muharrîğinin şehirlerdeki nisbî emniyetin değil de⁷⁰, kırlarda hayat şartlarındaki zorluğun olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki toplu yüzdelerin kasaba-şehirlere yansması ise şöyledir:

T(Ş)'ye göre, nüfus İznikmid, Kandıra, Genivize ve Üsküdar'da artmış; İznik ve Gürle'de azalmıştır.

KİYYG'deki şehri yerleşim birimlerinde -tabiatıyla defterlerdeki mevcutlar silsilesinde- 1-3'te Gürle hâriç tamamında artmış, 3-4'te Kandıra, Gürle, Yalakabad ve Genivize'de artmış, diğerlerinde yani İznik, Yoros ve Üsküdar'da ise azalmıştır.

İznikmid ve İznik'te şehri ve kırsal nüfus a/d'lerinin birbirinin tersine bir seyir izlediği özellikle ifade edilmelidir.

Bunda -öncelikle yazıkonusu mütebâriz birimler hakkında etraflı değerlendirmelerin "Üç Şehir" faslında yapılacağını vurgulayarak- şimdilik kısaca biraz önce yazılanlar ve bittabi daha sonra kır nüfusu kısmında yazılacak olanlarla da ilgili olarak, esasta -ictimâî- iktisadî şartlar tarafından yönlendirilen şehir/kır arasında cereyan eden göçlerin oldukça tesirli olduğu düşünülebilir.

69- S. Faroqhi, A.g.e., s. 331.

70- Kalabalık asker ya da şakî gruplarına karşı ancak büyük şehirler korunabiliyordu. Fakat asiler tarafından -Urfa gibi- nüfusu 10.000'in üzerinde olan şehirler bile işgal edilebilmekteydi (S. Faroqhi, A.g.e., s. 335).

İktisadî motifleri de⁷¹ mündemiç olduğu belirtilen sosyolojik bir tarife göre "şehirleşme", dar mekânlı bir cemaat hayatından geniş mekânlı bir cemiyet hayatına geçiş ve bu ikinci hayat tarzı çizgisinde yeni sosyal münâsebetlere ve bunun gerektirdiği yeni teşkilatlanmalara giriştir⁷².

Burada, "şehirleşme" -diğer alâmetleri iktisat bölümünde işleneceğinden- birkaç cümleyle, sadece nüfus açısından incelenecektir.

T(T, 1-4)"te -takriben- şehir nüfusu, %14'ten %19'a çıkmış ve tabii olarak kır nüfusu da %86'dan %80'e düşmüştür.

Açıkçası, bu seyir genel nüfus artışının şehirlere yansımamasından ibaret değildir⁷³.

TT. 436'da, tesbit edilebilen a/d'ler dikkate alındığında yazıkonusu nisbet, sancak toplamında da fevkalade yükselmiş olmalıdır⁷⁴.

Bu kontekste, Kocaeli Sancağı'nda timâr teşkilatı dâiresindeki mahallerde şehirleşmenin TT. 436'da zirvesine çıktığı ve -buna (TT 436) göre- KK. 49'da gerilediği yazılabilir⁷⁵.

71- İktisadî bakımdan "şehirleşme" işgücünün tarımdan tarım dışı sektörlere transferi olarak açıklanmaktadır (İ. Sezal, A.g.e., s. 22).

72- Bu tarif, Goldhorpe ve Bilgiseven'e atıfta bulunularak yapılmıştır (İ. Sezal, A.g.e., s. 22-23).

73- S. Faroqhi, "Ankara ve Çevresinde Arazi...", s. 62-63.

74- 1-3 istikametinde Çankırı (A. Kankal, A.g.t., s. 126) ve Karahisar-ı Sâhib (Ü. Bulduk, A.g.t., s. 229) sancaklarında şehir nüfusunun genel nüfus içerisindeki nisbeti azalmıştır. Bunlardan ilkinde şehirli nüfusun sancak nüfusu içindeki payı %7.4'ten %5.7'ye gerilemiştir.

75- Bunun -TT. 436'ya ait toplu (sancağın tamamına ait) yüzdeler olmamakla birlikte- KK.49'da nisbetleri fazlaca etkilemediği düşünülebilir. Başka bir ifadeyle düşüş nüfus azalmasına paralel olarak seyretmiş olabilir.

Son olarak TT. 436'da teşekkül eden nefis (Yoros) ve mahalleler (Yalakabad-Karamürsel) özellikle vurgulanmaya değerdir⁷⁶.

4- Üç Şehir (İznik, İznikmid ve Üsküdar)

Bu babda, daha önce de dolaylı olarak belirtildiği üzere -"nefis"ler hakkında bilgi edinebildiğimiz- İznik ve Üsküdar'a mahsûs, oldukça mühim tarihlerde müdevven üç, İznikmid'e ait iki defter mündericâtı çerçevesinde "mahalle" ve "nüfus" konuları etraflı olarak tasvir/tahlil ve neticeler kısaca tefsir edilecektir.

Bunlardan ilkiyle ilgili olarak, mahallelerin kimler tarafından ve ne zaman kurulduğu v.s. gibi noktalara -zarûrî bazı atıflar dışında- yazılan bahisler müstakil bir araştırma teması olabileceğinden ve bittabi bu anlamda çalışmamız dışında kaldığından temas edilmeyecektir.

a) İznik

Yeri ve Adı

Aynı adı taşıyan gölün doğu ucunda ve İzmit'in güneydoğusunda olup, günümüzde Bursa'ya bağlı bir ilçe merkezidir. İlk adının, kurucusu Antigonius'a izâfeten Antigonya olduğu;daha sonra şehre M.Ö. 310'da Antigonius'u mağlup eden Lysimachus tarafından -karısına atfen- Nicea(Arap müelliflerine göre Nikiya) adının verildiği kabul edilmektedir⁷⁷.

76- Fakat, bu kıstasın gerçek anlamda bir şehirleşmeye doğrudan delâlet etmediği de teslim edilmelidir. Çünkü, 16. Yüzyıl sonu ve 17. Yüzyıl başlarındaki iç savaş döneminde Batı ve Orta Anadolu'da kervan yollarının emniyetinin bozulması ve dolayısıyla işlerliğini yitirmesi ve iç ticaretin zayıflaması gibi zincirleme sebeplerle şehirleşmenin nüfus artışına rağmen menfî yönde etkilendiği de bilinmektedir (S. Faroqhi, A.g.e., s. 337).

77- Strabon'a (XII, 4) atfen, R. Anhegger "İznik" mad., İ.A., V/2, s. 1257.

Tarihçesi

Biraz önce de yazıldığı cihetle İznik Antigonius tarafından kurulmuştur. Konstantin zamanında Nicea'nın ehemmiyeti artmış, M.S. 325'te birinci konsilin toplantı yeri olarak seçilmiştir. İmparatorluğun müstakkem yerlerinden biri olan şehir, iktisadî ve kültürel bakımdan oldukça gelişmiştir.

364'te "metropolis" unvanı verilmiş; zamanla imâr edilmiş ve Nicea Opsikion adlı mühim bir thema (askerî bölge)'nin merkezi olmuştur⁷⁸. 717'den itibaren müslümanlar tarafından muhasara edilmeye başlanmış; ancak 740'da bu taarruzlara son verilmiştir⁷⁹.

1065'te vukûbulan bir zelzelede büyük ölçüde hasara uğramış; fakat kısa sürede yeniden imâr edilmiştir⁸⁰.

11. yüzyılın sonlarında Selçuklular tarafından fethedilmiş ve Türkler ile Haçlılar arasında birkaç kez el değiştirmiştir⁸¹.

Daha sonra Osmanlılarca fethedilmiştir. Bu tarih hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır⁸². R. Anhegger'e göre şehir 731'de (15 Teşrin I 1330'la başlar) ele geçirilmiş⁸³. Bundan sonra Orhan Gazî burayı beyliğine merkez yapmıştır⁸⁴.

78- R. Anhegger, A.g.m., Aynı sahife.

79- R. Anhegger, A.g.m., Aynı sahife.

80- R. Anhegger, A.g.m., Aynı sahife.

81- R. Anhegger, A.g.m., s. 1257-1258.

82- R. Anhegger, A.g.m., s. 1258.

83- R. Anhegger, makalesinde bu tarih hakkında Karamanî Mehmed Paşa (s. 30), Ruhî (v. 21b), Aşıkpaşazâde (s. 119), İ. Bitlisî (v. 94a) v.s. ye atıfta bulunmaktadır. Aynı makalede hiç tarih bulunmayan ya da farklı tarihlere yer verilen kaynaklarla ilgili bilgiler de münderiçtir (R.Anhegger, A.g.m. s. 1259).

84- N. Gregorus (III. s. 508) ve Aşıkpaşazâde'ye atfen (121), R. Anhegger, A.g.m., s. 1259.

İdaresinin kime verildiği konusunda farklı görüşler olmakla birlikte; -bu anlamda Süleyman Paşa'nın İznik ile münâsebetinin olduğu⁸⁵ burada yaptırdığı câmi' ve medreseden anlaşılmaktadır⁸⁶.

Kocaeli Sancağı'nda bir kazâ merkezi olan İznik, Çandarlılar'dan⁸⁷ Kara Halil'in kadı olarak tayin edilmesinden sonra -özellikle Çandarlıların faaliyetleriyle- oldukça gelişmiştir⁸⁸.

Ancak, 1402'de Timur'un ordusunun bir kolu tarafından yağmalanmıştır⁸⁹. Fetret devrinde, Musa Çelebi⁹⁰ ve daha sonra da Şeyh Bedreddin⁹¹, burada bir müddet kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Halil ve İbrahim Paşalarla, Kutbuddin ve Eşrefoğlu gibi beylerin de maddi-manevî gayret ve hizmetleriyle mühim bir ilim ve kültür merkezi olmuştur⁹². Fakat, zamanla, İstanbul'un fethi ve Ç.Halil Paşa'nın idâmının da tesiriyle gerilemeye başlamıştır⁹³.

85- Kimine göre burası Süleyman Paşa'ya (Feridun, Münşeât, I, 69) kimilerine göre ise İznikmid Süleyman Paşa'ya, Bursa Murad'a verilmiştir (Oruç, s. 16; Neşri, s. 163). Bu konuda bkz. R. Anhegger,, A.g.m., s. 1259.

86- R. Anhegger,, A.g.m., s. 1259.

87- Çandarlılar'ın İznik'le olan münâsebetleri hakkında bkz. İ.H. Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara 1988.

88- R. Anhegger, A.g.m., s. 1259.

89- Zafernâme (II, 454) ve Ducas'a (72) atfen, R. Anhegger, A.g.m., s. 1254.

90- Aşıkpaşazâde (s. 114) ve Tevârih-i Al-i Osman'a (s. 52) atfen R. Anhegger, A.g.m., Aynı sahife.

91- Oruç (s. 41, 44), Aşıkpaşazâde (s. 148, 154) ve Tevârih-i Al-i Osman'a (s. 52 vs.) atfen R. Anhegger, A.g.m., Aynı sahife.

92- R. Anhegger, A.g.m., s. 1260.

93- R. Anhegger, A.g.m., Aynı sahife.

Yazıkonusu müessirlerden ilki şehirdeki elit tabaka mensuplarının göçetmesine; ikincisi ise -daha önce de yazıldığı vechile şehrin gelişmesinde mühim rolleri olan- Çandarlı ailesinin nüfuzunun sarsılmasına yol açmıştır.

Nitekim, kaynaklarda, Küçük Mustafa vak'asından bahsedilirken XIV. asrın ilk yarısına göre eski mamûriyet ve meskûniyetinin azaldığı kaydedilmiştir⁹⁴. Bununla birlikte -bu dönemde- az da olsa inşâ faaliyetlerine devam edilmesi, Şemseddin Musâ (Hayalî) Hocazâde⁹⁵ ve Şâir Halilî⁹⁶ gibi âlim ve şairlerin bulunmasından şark yolu üzerinde bir konak yeri olan İznik'in hâlâ ehemmiyetini koruduğu anlaşılmaktadır. Bunu II. Bayezid'in buraya çekilmek istediği rivayeti de desteklemektedir⁹⁷.

16 ve 17. Yüzyıllarda İznik

İlk olarak -daha önce de dolaylı olarak vurgulandığı vechile- ihtisarî bir ifadeyle İznik kasabasının mahalleleri ve nüfusu hakkında bilgi edinebildiğimiz oldukça mühim tarihlere ait üç defterin olduğu belirtilmelidir.

1-3-4 çizgisinde mahalle sayısının genelde nüfus miktarına paralel olarak seyrettiği yazılabilir. TT. 438'de yirmi ikisi müslim, biri gayr-ı müslimlere⁹⁸ mahsûs toplam yirmiüç mahalle bulunmaktadır⁹⁹.

94- Aşıkpaşazâde (s. 61) ve İ. Bitlisî'ye (Ünivers. Kütüp., 220a atfen R. Anhegger, A.g.m., s. 1260.

95- Şakâik-i Numâniye'ye (s. 158) atfen R. Anhegger, A.g.m., Aynı sahife.

96- Sehî, (s. 64) ve Latifi'ye, (147) atfen R. Anhegger, A.g.m., Aynı sahife

97- R. Anhegger, A.g.m., Aynı sahife.

98- Bu rakkam, M. Manastır da gayr-ı müslim mahallesi sayıldığında, şüphesiz ki iki olacaktır.

99- Aynı deftere göre İznik'te 4 cami, 5 imaret, 13 mescid, 12 zâviye, 2 medrese, 1 muallimhane, 2 hamam vardır (TT. 438, s. 798).

Çizelgede de görüldüğü gibi, mahalleler genellikle, şahıs, câmi', mescid ve imâret adlarını taşımaktadır. Hiçbirinin ikinci bir adla anılmaması dikkat çekicidir.

Açıkçası, mahalleler, doğrudan ya da dolaylı olarak (eserlerine atıflarda bulunularak) -İznik'in gerek siyasî ve gerekse ilim-kültür merkezi olarak gelişmesinde rol oynayan şahısların adlarıyla anılmıştır.

Bunlardan bazıları M. Süleyman Paşa¹⁰⁰, M. Hayreddin Paşa M. İmâret-i Merhûm Orhan, İmâret-i Halil Paşa'dır ve -özellikle mutasavvıfların tesirlerini göstermesi bakımından mühim olan- M. Şeyh Mehmed ve M. Şeyh Abdî'dir.

TT.436'da mahalle sayısı, yirmüçü müslim¹⁰¹, ikisi gayr-ı müslimlere¹⁰² ait toplam yirmibeşe yükselmiştir. Bunlardan -onsekizi müslim¹⁰³ ve biri gayr-ı müslimlere¹⁰⁴ has olan- ondokuzu TT. 438'de de yer alan eski mahallelerdir.

Bu defterde bazı mahalle adlarında ufak tefek değişiklikler olmuştur. Bu cümleden olarak TT. 438 - TT. 436 çizgisinde, M. Ak Mescid- kuvvetle muhtemel - M. Akça Mescid; M. Şeyh Mehmed, M. Şeyh Mehmed ve Muharrem; M. Şeyh Abdî, M. Şeyh Abdî bin Eşref-zâde şeklinde kaydedilmiştir.

Ayrıca eski mahallelerden ikisine "n.d." tavzihiyle ikinci bir ad takılmıştır. Bunlar: M. Karaoğlan n.d. Hâcî Özbek, M. Sa'dî n.d. Savcı Bek"dir.

Öte taraftan yazıkonusu defterde çoğu şahıs adlarıyla tesmiye olunmuş altı tane de yeni mahalle vardır.

100- Tarihçe bendine bkz.

101- Bunlardan yirmibiri müstakil, diğer ikisi -biri (ma'a'Hacı Ömer) ötekisine (M. Hâcî Hamza) ma'a bağlacıyla bağlanarak- birlikte kaydedilmiştir.

102- Bu ikisi de (Manastır ma'a Bağyân Kâfirleri) birlikte yazılmıştır.

103- Onsekizden biri "ma'a Hacı Ömer"dir.

104- Bu ise "ma'a Bağyân Kâfirleri"dir.

Ancak, Őu anda kat'i bir hűkűm vermek műmkűn deęilse de bunlardan bazılarının űzellikle nűfusun hemen hemen artmadıęı da dikkate alındıęında, - M. Mescid-i Bek'in (TT. 438), M. Bek (TT. 436) olabileceęi ihtimali gibi- TT. 438'de bulunan ve fakat TT. 436'da -ismen- yer almayan mahalleler olması muhtemeldir.

Aksi halde ictima'i, iktisad'i vs. gibi sebeplerle eski mahallelerin zamanla terkedilerek yenilerinin kurulabildiği fikrini serdetmek kâbilidir.

KK. 49'da ise, mahalle sayısı, yirmisi Műslim¹⁰⁵, ikisi gayr-ı műslimlere¹⁰⁶ mahsűs toplam yirmiikiye dűűműűtűr. Bunlardan, -ondokuzu műslim ve ikisi gayr-ı műslim olan- yirmibiri eski (TT. 436'da geęen) mahallelerdir. Bu mahalleler TT. 436"daki adlarını korumuűlardır.

Yeni mahallenin adı ise yoktur¹⁰⁷.

İzник, 1-3'te -anlaűılacaęı gibi duraklama dűvrine girmekle birlikte- bazı imâr faaliyetlerinin delâlet¹⁰⁸ ve kimi műűâhidlerin de iűâret¹⁰⁹ ettięi űzere ehemmiyetini nisbeten korumuűtur.

105-Biri "ma'a Hâcî Ömer".

106-Biri "ma'a Bağyân Kâfirleri"

107-17. Yűzyıl ortalarında İzник'teki cami-mescidler, tekkeler, eűme-sebiller v.s. hakkında bkz. E. Çelebi, Seyahatnâme, C. 3, İstanbul 1314, s. 6-8.

108-Mimar Sinan Ayasofya câmiini tamir etmiű ve Rűstem Paűa bir han yaptırmıűtır. Ayrıca bir de inili ifte hamam inűa edilmiűtir (1555), (R. Anhegger, A.g.m., s. 1260).

109-Bedreddin al Gazzî (1530, v. 54) ve Kutbuddîn Makkî'ye(1558, s. 44) atfen R. Anhegger, A.g.m., s. 1260.

Ancak 3-4'te gerilemeye başlamıştır ki; bunun en belirgin sebebi sabık mamûriyetine zemin hazırlayan statüsünde mündemiçtir. Açıkçası, "tarihçe"sinde yer alan "duraklama vetiresi seçkinlerin göç etmesi ve Çandarlılar'ın nüfûzunun kırılmasıyla başlamıştır" ifadesinden de çıkarılacağı üzere, -kuruluş döneminin özel şartları altındaki itibarî pozisyonu, genel anlamda, özellikle o zamanların kıstasları çerçevesinde fevkâlade tabii avantajlardan mahrûm, siyasî iktidarın teveccühüne muhtaç bir ilim- kültür merkezi olduğundan mevcut uygun vasatın dumuruyla menfî yönde değişmeye yüz tutmuştur.

Bu cümleden olarak, 16. Yüzyıl ortalarından itibaren müteakip yıllarda eskisine göre oldukça gerileyen İznik, artık, kökleri yine mazide olan başlıca iki vasıfla; yani, çinicilik¹¹⁰ ve Eşrefilik ile muttassıftır.

110- Bkz. s. 177-178.

İZNİK'TEKİ MAHALLELER

TABLO: 1/A

BİRİMLER	HANE				MÜCERRED				MUAF				NEFER			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
M. Gebe (البيه) Mescid	7		14		6				7		4		20		18	
M. Hacı Hamza (TT. 436'da M. Hacı Hamza ma'a Hacı Ömer (KK. 49'da da TT. 436'daki gibi)	12		28	27	3		4		8		4		23		36	27
M. Süleyman Paşa	18		12	10	2		4		5				25		16	10
M. Kara Oğlan (TT. 436'da M. Kara Oğlan nd. Hacı Özbek), (KK. 49'da da TT. 436'daki gibi)	20		19	20	5		3		3		1	1	28		23	21
M. Kuyumcu	11		18	13	3		7		10		3		24		28	13
M. Ak Mescid (Muhtemelen TT. 436'da Akça Mescid), (KK. 49'da da TT. 436'daki gibi)	9		3	7	1		3		10		3		20		9	7
M. Bek	13				1				10				24			
M. Yâli (يال), (TT. 436 ve KK. 49'da يال)	13		20	23	4		3		7		4	4	24		27	27
M. Hüsâm Bek	10		22	25	6		2		7		5		23		29	25
M. Ser Mahfil	19		31	31	7		8		8		6		34		45	31
M. Nevres (نورس)	8				4				9				21			
M. Mescid-i Akvin (الاقوين), (TT. 436'da الاقوين)	4		1						1		1		5		2	
M. Mısırlı Alâeddin Mescidi	5		13	8	2		5		8		6		15		24	8
M. Şeyh Mehmed (TT. 436'da M. Şeyh Mehmed ve Muharrem Sûfi)	1		4						4		2		5		6	
M. Hacı احمد	10				6				9				25			
M. Sağra (سجوى) Mescid (muhtemelen TT. 436'da Sa'dî (سجوى) Mescidi n.d. Savcı Bek, (KK. 49'da Sürî (سجوى) Mescidi nd. Savcı Bek)	22		19	23	9		2		13		3	3	44		24	26
M. Muslihiddin Hoca سجوى	11		15	16	3		1		11		2	6	25		18	22
M. Hayreddin Paşa	5		8	5	1		3		12		4	8	18		15	13

İZNİK'TEKİ MAHALLELER

TABLO: 1/B

BİRİMLER	HANE				MÜCERRED				MUAF				NEFER			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
M. İmâret-i Merhûm Orhan	1								4				5			
M. İmâret-i Halîl Paşa	4			2						2			6		2	
M. Şeyh Abdî (T.T. 436'da Şeyh Abdî bin Eşrefzâde)	6		1								2		6		3	
M. Manastır	11			2									13			
M. Bağyan Kâfirleri (T.T. 436'da Manastır ( ) ma'a Bağyan Kâfirleri), (KK. 49'da Manastır ma'a Bağyan Kâfirleri)	12		24	10	1								13		24	10
M. Aîşe Hâtûn			9	16			4	1			4				17	17
M. Mescid-i Bek			18	21			10				5				33	21
M. Turşıcı			11	12			3				4				18	12
M. Hacı İne Bek			10	9			8				2				20	9
M. Yenice n.d. Sefer Bek Mescidi			34	14			2				2				38	14
M. Hızır Subaşı			12	14							4	4			16	18
M.				19												20
YEKÜN	232		346	323	68		72	1	146		73	27	446		491	351

b) İznikmid

Yeri ve Adı

Marmara Denizi'nde aynı adı taşıyan körfezin nihayetinde yer almaktadır. günümüzde Kocaeli'nin merkez ilçesidir.

Eski adı "Nikomedia"dır¹¹¹. Bu kelime zamanla değişikliklere uğrayarak Osmanlı döneminde İznikmid'e dönüşmüştür¹¹².

Tarihçesi

M.Ö. Bithynin Kralı Nikomed I tarafından hemen hemen bugünkü yerinde kurulmuştur¹¹³. Mezbûr kral -kendi adını verdiği- bu şehri krallığının payitahtı yapmıştır.

Anadolu içlerine açılan işlek bir yol üzerinde olduğundan ilk ve orta çağlarda pek çok saldırıya uğramıştır¹¹⁴.

M.Ö. 74'lerde Roma İmparatorluğunun bir eyâlet merkezi olmuş, imâr edilmiş, ve fakat pek çok zelzeleye marûz kalmıştır. 258'de Gotlar, 284'te de İranlılar tarafından tahrip edilmiştir. IV. Asrın ortalarıyla V. Asrın ilk yarısında

---

111- Besim Darkot, İbn-i Hurdazbeh ve İdrisî tarafından "Nikumudiya" imlâsiyle kaydedildiğini ifade etmektedir (B. Darkot, "İzmit" mad., İA., V/2, s. 1251).

112- Orta ve Yeniçağlarda burayı ziyaret eden Avrupalılar arasında bu adı "İsminik" ve "İsnich" olarak tesbit edenler vardır. Bunlardan ikincisi İzmit'le karıştırılmasına sebep olmuştur (Bkz. B. Darkot, A.g.m., Aynı sahife).

113- Bununla birlikte, İzmit'in M.Ö. VIII. Yüzyılın sonlarında Megaralılar tarafından kurulan "Astakos" şehri olabileceği de ileri sürülmektedir. Ancak, M.Ö. III. Yüzyılın başlarında Trakya Kralı Lysmachos'ca tahrip edilen adı geçen şehrin İzmit'in yerinde olmadığı kabul edilmektedir (B. Darkot, A.g.m., s. 1251-1252).

114- B. Darkot, A.g.m., s. 1252; Clemens Bosch, İzmit Şehri'nin Muhtasar Tarihi (Terc. Osman Nuri Arıdağ), İstanbul 1937, s. 5,6,7.

yine şiddetli zelzeleler olmuştur. VI. Asrın ortalarında bir dereceye kadar imâr edilmişse de, malûm tabiî ve gayr-ı tabiî afetler abidelerin yok olmasına sebep olmuştur¹¹⁵.

XI. Asrın sonlarında Selçuklular tarafından fetholunmuştur¹¹⁶.

Ancak I. Haçlı seferinde tekrar Hıristiyanların eline geçmiştir. Daha sonraları birkaç yıl (1204-1207) Latinlerin işgali altında kalmıştır¹¹⁷.

Sonunda, Orhan Gazî zamanında Akçakoca'nın da dâhil bulunduğu bir Osmanlı sefer hey'eti tarafından fethedilmiştir. Bu tarih hakkında Türk ve Bizans kaynaklarında farklı tesbitler bulunmaktadır¹¹⁸.

Yazıkonusu fetih, bunlardan ilkinine göre 727 (1326/27) - 731 (1330/1331) arasında; ikincisine göre ise 1338'de gerçekleşmiştir¹¹⁹.

XV. Asrın başlarında Timur'un askerlerince yağmalanmış¹²⁰; ve bundan sonra devamlı olarak Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır¹²¹. Araştırma vetiremizde Kocaeli Sancağı'nın merkeziydi.

16. 17. Yüzyıllarda İznikmid

Burada da öncelikle, 1-4 çizgisinde mahalle sayısının nüfus miktarı istikametinde seyrettiği belirtilmelidir.

115- B. Darkot, A.g.m., s. 1252.

116- B.Darkot, A.g.m., s. 1252.

117- B.Darkot, A.g.m., Aynı sahife.

118- B.Darkot, A.g.m., Aynı sahife.

119- Hammer (GOR, I, 85, 580), Leunclavius (Hist, s. 186-190), ve Sa'd al-Din'e (I, 34, 37) atfen B.Darkot, A.g.m., Aynı sahife.

120- Ducas'a (Bonn tab., s. 72) atfen, B.Darkot, A.g.m., Aynı sahife.

121- B.Darkot, A.g.m., Aynı sahife.

TT. 438'de ondördü müslim ve biri gayr-ı müslimlere¹²² mahsûs toplam onbeş mahalle vardır¹²³. Mahalleler tahmin edileceği gibi genelde yine şahıs, câmi, mescid ve ayrıca yer adlarıyla tesmiye olunmuştur.

Bunlardan hiçbiri -İznikte de olduğu gibi- ikinci bir adla anılmamıştır.

KK. 49'da¹²⁴ ise mahalle sayısı yirmidördü müslim ikisi gayr-ı müslimlere ait olmak üzere yirmialtıya yükselmiştir¹²⁵.

Bunlardan -onaltısı müslim¹²⁶ birisi gayr-ı müslimlere has olarak- onyedisi eski mahallelerdir.

122- "İskele" adındaki bu mahallenin yanına "şehir altında otururlar" cümlesi yazılmıştır.

123- Ancak, çeşitli vesilelerle TT.438'in mufassalı olarak kabul edilebileceğini belirttiğimiz MM. 550'de-TT.438'den farklı olarak- "Depecik" adlı bir mahalle daha mukayyedir. Başka bir ifadeyle MM. 550'de toplam onaltı (15+1) mahalle bulunmaktadır. MM. 550'de (s. 13-14) adı geçen mahallenin mülk-vakıf olduğunun vurgulanması- türü gereği (muhtasar)- TT. 438'de yer almamasını bir bakıma açıklamaktadır. Bununla birlikte buna marûf defterin vakıf cüzlerinde de rastlanamamıştır.

124- Hatırlanacağı cihetle, TT. 436'da "Nefs-i İznikmid" cüz'ü yoktur. Bu sebeple doğrudan KK. 49'a geçilmiştir.

125- Bu rakkamlara dâhil edilmeyen üç ayrı utekâ grubunun bulunduğu da belirtilmelidir. Yirmiyedi dükkanı yediyüze çıkaracak kadar mübalağacı olduğu kabul edilen "seyyâh-ı âlem" merhûm Evliya Çelebi'nin -bizim tesbitlerimize oldukça yakın olmak üzere- 17. Yüzyıl ortalarında İznikmid'de yirmiüç mahallenin (dördü gayr-ı müslim) bulunduğunu kaydetmiş olması oldukça dikkat çekicidir (Bkz. B. Darkot, A.g.m., s. 1253). "Seyahatnâme"deki bilgilerin etraflı bir kritiği için bkz. TAD (Marmara Üniversitesi), Sayı 4/1988, İstanbul 1989.

126- Bunlardan biri, M. Kertil'e "ma'a" bağlacıyla (ma'a Mescid-i Cedîd) eklenmiştir. Bu adından da anlaşılacağı gibi yeni bir mahalledir. Bundan dolayı yeniler kategorisine dahil edilebilirdi. Fakat, tasnif kolaylığı sağlamak maksadıyla -eski bir mahalleyle yazıldığından- burada sayılmıştır. M. Depecik'in KK.49'da açık olarak mukayyed olduğu da belirtilmelidir.

KK. 49'da eski mahalleler varlıklarını bazı değişikliklerle -muhtemeller de mutlaklar arasına katıldığında- bilâistisnâ korumuşlardır.

Muhtemellerden M. Çeşme, M. Baş Çeşme; M. Yenice Mescid¹²⁷, M. Akça Mescid; mutlaklardan ise M. Hacı Hurma ( ), Hacı Hurma n.d. Şeyh; M. Yenice, M. Yenice n.d. Ahmedcik; M. Hacı İbrî, M. Hacı İbrî n.d. Çukur olmuştur. Ayrıca, görüldüğü üzere, mahallelere genellikle ikinci bir ad takılmıştır.

Öte taraftan, -utekâlar hariç¹²⁸ -sekizi müslim biri gayr-ı müslimlere ait dokuz da yeni mahalle teşekkül etmiştir. Yeni mahalleler de çoğunlukla şahıs, mescid ve yer adlarıyla tesmiye olunmuştur. Bunlardan sadece birisi ikinci bir ad taşımaktadır.

Bu kontekste ikinci bir adın -bir anlamda tabîi olarak- genellikle eski mahallelerle ilgili bir tavzih olduğu yazılabilir.

Görüldüğü üzere, 1-4'te¹²⁹ hem mahalle sayısı hem de nüfus yüzdesi fevkalade artmıştır. Bu gelişmede -genel sâikler bir tarafa- özelde iki cepheli stratejik konumun oldukça tesirli olduğuna şüphe yoktur.

İznikmid, öncelikle ticârî imkân ve faaliyetleri mütezammın sembolik bir ifadeyle, Anadolu'nun kapılarından biridir¹³⁰. Bu cümleden olarak Osmanlılar

---

127- MM. 550'de "n.d. Ak Mescid" (MM. 550, s. 8-9).

128- Üç utekâ grubundan ikisi -ilki için kat'î ikincisi için ise muhtemel olmak üzere- ilgili iki mahalleye adını vermiş olan Bayezîd ("utekâ-ı Bayezid Bek, der mahalle-i mezkûr") ve Sinân Bek, diğeri ise Mehmed Bek adlarıyla anılmıştır.

129- Te'kiden vurgulanacak olursa: TT. 436'da İznikmid cüz'ü eksik olduğundan 1-3 ve 3-4 seyri tesbit edilememiştir.

zamanında, özellikle İstanbul'un fethinden sonra¹³¹, İran ve Elcezire yolları üzerinde başlıca konak yerlerinden birisi ve Anadolu'dan gelen kervanların dağılım merkezi olduğundan ehemmiyeti gittikçe artmıştır¹³².

İkinci olarak özellikle araştırma vetiremizde denizlerdeki faaliyetler dikkate alındığında hayatiyeti biraz daha tebellür edeceği ve bundan dolayı ileride de işleneceği üzere¹³³, -bir önceki madde ile de ilgili olarak- ormanlık bir bölgede yer almaktaydı; bittabi kereste- odun ticâreti ve gemi inşâcılığı hayli ilerlemişti.

Marmara Denizi'nde işleyen gemilerin birçoğu buradaki tersanede yapılmaktaydı¹³⁴. İznikmid'in 17. yüzyıl başlarındaki mamûriyet ve meskûniyetinin ilerleyen yıllarda ve hatta müteakip yüzyıllarda da devam ettiği bilinmektedir¹³⁵.

130- B. Darkot, A.g.m., s. 1252. Bkz. Clemens Bosch, A.g.e., s. 5-7.

131- Bu konuda "Tarihçe" maddesine bkz.

132- Nitekim, tüccar ve yolcuların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kervansaray ve hanlar yapılmıştır. Bunlardan birisi de K.S. Süleyman'ın veziri Pertev Paşa tarafından inşa ettirilenidir (B. Darkot, A.g.m., Aynı sahife).

133- Bkz. s. 173

134- İznikmid tersanesi Köprülüler devrinde genişletilmiş ve Venedik donanmasıyla çarpışan Osmanlı filosundaki gemilerden pek çoğu burada yapılmıştır (B. Darkot, A.g.m., s. 1252).

135- 17. Yüzyıla ait tasvirler -malûm ve muhtemel bazı mübalağalar bir tarafa- Tavernier'in "çok sayıda gemi inşâ tezgâhı ve kereste ticarethanesi bulunmaktadır" meâlindeki ifadesinde de işâret edildiği gibi İznikmid'in -esasta- özellikle ticârî açıdan gelişmiş mamûr bir şehir olduğu intibamı vermektedir. Benzer şekilde E. Çelebi, "mamûr ve abadân bir şehir olduğunu, Grelot ise İstanbul hariç bütün şehirlere tekaddüm ettiğini, halkının genellikle ticaretle uğraştığını vurgulamaktadır (B. Darkot, A.g.m., s. 1253).

İZNİKMİD'DEKİ MAHALLELER

TABLO: 2/A

BİRİMLER	HANE				MÜCERRED				MUAF				NEFER				
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
M. Torud Oğı	21	21		12	14	14		-	6	6			1	41	41		13
M. Sendel (سندل)															56		25
	35	35		25	10	10			12	12			1	57	57		26
M. Hamza Fakih	27	27		23	21	21			6	6			1	54	54		24
M. Çarşı	14	14		26	3	3			6	6				23	23		26
M. Çeşme (Muhtemelen KK. 49'da M. Baş Çeşme)		31													44		
	29	29		32	5	5			8	8			1	42	42		33
M. Kâzi n.d. Nureddin (KK. 49'da M. Kâzi)		19															
	19	18		19	15	15			11	12			-	45	45		19
M. Şeyhler		17															
	16	16		11	5	5			4	4			1	25	25		12
M. Hâcı Humra (حمورا) (KK. 49'da M. Hâcı n.d. Şeyh)		34													61		
	35	35		34	20	22			6	3			1	61	60		35
M. Yenice (مكبر حم), (KK. 49'da M. Yenice n.d. Ahmedcik)	13	13		16	6	6			1	1			1	20	20		17
M. Bürke (برك), (TT. 436'da M. Kerti (كرتي), (Muhtemelen KK. 49'da M. Kertil (كوتيل) ma'a mescid-i cedid)		43															
	43	42		74	13	13			4	5			1	60	60		75
M. Hacı Hasan	9	9		18	4	4			6	6			1	19	19		19
M. Hacı İbrî (لبري), (TT. 436'da M. Hacı İbrî n.d. Çukur)	12	12		33	9	9			1	1			1	22	22		34
M. Yenice Mescid (MM. 550'de M. Yenice Mescid n.d. Ak Mescid), (Muhtemelen KK. 49'da Akça Mescid)		28															
	28	27		35	9	9			7	10			1	44	46		36
M. Cami	22	22		22	10	10			13	13			2	45	45		24
M. İskele, Zımmilerdir ki, şehir altında otururlar, (TT. 436'da M. İskele kafirleri ki şehir altında otururlar (K.K. 49'da da T. T. 436'daki gibi)	31	27		39	8	8		4		4				39	39		43
M. Depeçik		40															
		38		34		4		-		4			1		46		35
M. Beyazlı Bek n.d. Baba Tekkesi				52									1				53
Utekâ-ı Beyazlı bek der mahalle-i mezkûr				13													13
M. Su Kapısı				23									1				24
utekâ-ı Sinân Bek				17													17

İZNİKİMİD'DEKİ MAHALLELER

TABLO: 2/B

BİRİMLER	HANE				MÜCERRED				MUAF				NEFER			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
M. Eyne Pınarı				7												7
M. İmâret				31								1				32
utakâ-ı Mehmed bek				9												9
M. Mescid-i Sinan Bek				25								3				28
M. Cum'a				27								1				28
M. Mescid-i Çarşu				48								1				49
M. Uruşlar (لوروسلار)				93								2				95
M. Cedid Gebrân, Kavâk (قولاك) dîmekle meşhûrdur.				13				1								14
YEKÛN	354	385		772 +39	152	158		5	91	101		24	597	644		840

c) Üsküdar

Adı

"Üsküdar" kelimesinin iştikâkı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.

Bunlardan birine göre, "Krizepolis" (Chrysopolis)'den mülhemdir¹³⁶.

Bu (kelime); yerleşim yerinin özelliklerine işaret eden iki izâhtan ilkinde göre -vergi olarak toplanan altınların saklandığı yer olduğundan- "altın şehri", diğerine göre ise, -evleri, güneş batarken İstanbul tarafından yaldızlı gibi görüldüğünden- "altın şehir" demektir¹³⁷.

Ancak, lafzen bu derecede farklı bir kelimenin Üsküdar'a dönüşmüş olması oldukça şüphelidir.

Bu sebeple, Bizanslılar döneminde "İskütarı" adı verilen askerlerin "iskütariyon" denilen kışlarına matûf iddia terviç edilmektedir¹³⁸.

Bazılarınca ise "Üsküdâr" menzilhâne, menzil atı, ulak, ulakların mektup koydukları kese anlamlarını muhtevî Farsça bir kelimedir¹³⁹.

Bu yorumlardan hangisinin daha sıhhatli olduğu bir tarafa son tarifi Üsküdar'ın çarpıcı bir vafına delâlet ettiği âşikârdır.

136- İ. H. Konyalı, Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi, C. I, İstanbul 1976, s. 3.

137- Ayrıca bunun bir şahıs adı olan "Krizes"ten geldiği de ileri sürülmektedir (İ.H. Konyalı, A.g.e., Aynı sahife).

138- Yine, "scutarii" (kalkanlı alay) ile ilgili olduğuda da iddia edilmektedir (İ.H. Konyalı, A.g.e., Aynı sahife).

139- Burhan-ı Katı Tercemesi'ne (C. 1, s. 151) atfen, İ.H. Konyalı, A.g.e., s. 4.

Tarihçesi

Üsküdar'ın M.Ö. 675'te Bitinililer tarafından kurulduğu ve o zamanlar -ticârî ehemmiyetine rağmen- gelişmemiş bir yer olduğu kabul edilmektedir¹⁴⁰.

Müslümanların, İstanbul kuşatmalarında, İslâm ordularının karargâhı olmuştur. Bu cümleden olarak, Harun Reşid'in M.S. 782'den itibaren buralarda bir yıl kadar kaldığı bilinmektedir¹⁴¹.

Türk-İslâm akınları silsilesinden olmak üzere, Danişmendliler'in Üsküdar'a gelmiş olmaları muhtemeldir¹⁴².

Osmanlılar döneminde, Türkler ile Bizanslılar arasında devamlı el değiştirmiştir. Özellikle Orhan Gazi'nin bu bölgedeki faaliyetleri kayda değerdir. Sultan I. Murad zamanında Üsküdar önlerine kadar olan yerler Osmanlı hakimiyetindeydi ve dahası Üsküdar bir Türk yerleşimi gibiydi. Öte taraftan Yıldırım Bayezid'in hükümdarlık yıllarında Türk tesiri buralarda oldukça artmıştır. Ancak, fethedilen yerler, adı geçen padişahın ölümünden sonra tekrar Bizanslılar'a geçmiş, Türkler Üsküdar'dan uzaklaştırılmıştır.

İstanbul'un fethinden sonra tam anlamıyla Osmanlı hâkimiyetine girmiş; yeniden iskân ve imâr edilmiştir¹⁴³.

140- Küçük Asya'ya (C. 1, s. 142) affen İ.H. Konyalı, A.g.e., s.6.

141- Ahmet Refik'e (Tarih-i Umumî, C. 4, s.140) affen, İ.H. Konyalı, A.g.e., s. 14.

142- İ.H. Konyalı, A.g.e., s.16.

143- İ.H. Konyalı, A.g.e., s. 20-29.

16 ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar

Mutad olduğu vechile, yine mahalle sayısıyla nüfus arasındaki etkileşime müteallik bir cümleyle başlayacak olursak: Üsküdar'da mezbûr iki madde 1-3'te aynı, 3-4'te ise -bir anlamda- ters¹⁴⁴ istikamette seyretmiştir.

TT. 438'de -hepsi de müslümanlara mahsûs olan- sekiz mahalle vardır¹⁴⁵.

Bunlar genellikle doğrudan ya da dolaylı olarak şahıs adlarıyla tesmiye edilmiştir. İlk gruba M. Hamza Fakı, M. Hafız Paşa, M. Süleyman Ağa, ikinci gruba ise M. İmâret-i Mehmed Paşa n.d. Câmi" girmektedir.

Bunlardan M. Hamza Fakı ve M. İmâret-i Mehmed Paşa n.d. Câmi' - nitelikleri gereği- özellikle dikkat çekmektedir.

Adı geçen mahallelerden ilkinde "fakı"; ikincisinde ise "imâret" adına "nam-ı diğer" terkihiyle eklenen "câmi" vurgulanmaya değerdir.

TT. 436'da mahalle sayısı onsekize çıkmıştır.

Bunlardan yedisi eski (TT. 438'deki) mahallelerdir. Daha açık bir ifadeyle, M. Hâfız Paşa dışındaki bütün mahalleler varlıklarını korumuştur.

Ancak daha önce İznik için de ileri sürüldüğü gibi -şu anda kat'î bir şey yazmak mümkün değilse de- yeni mahallelerden birisinin bunun mukabili olması ihtimal dahilindedir. Bunlardan sadece birisinin ikinci bir ad taşıması- İznikmid maddesinde yapılan genelleme de hatırlandığında- oldukça manidârdır.

144- 3'e göre mahalle sayısında bir değişiklik olmamakla birlikte nüfus büyük ölçüde azalmıştır.

145- Aynı deftere göre Üsküdar'da 2 cami, 1 medrese, 2 zâviye, 3 mescid, 2 hamam bulunmaktadır (TT. 438, s.793).

Öte taraftan onbir adet de yeni mahalle zuhur etmiştir. Anlaşılacağı cihetle, bu rakkam -İznikmid'dekinden de fazla- oldukça yüksek bir artışa delâlet etmektedir¹⁴⁶.

Yeniler de -Câmi'-i Sultaniye, Emir-i Ahur gibi- birkaçı hâriç şahıs adlarıyla (lakab, unvan v.s. taalukeyla) anılmıştır. Sadece birisi iki adlıdır.

KK. 49'da da -bir önceki defterle bütünüyle örtüşmemekte birlikte- onsekiz mahalle bulunmaktadır.

Bunlardan altısı "en eski" dokuzu ise "eski"dir.

Başka bir ifadeyle, KK. 49'da -ikisi TT. 438'e¹⁴⁷ ikisi de TT. 436'ya¹⁴⁸ ait olan dört eski mahalle yoktur.

Ayrıca, rakkamlardan da anlaşılacağı gibi yalnız bu defterde mukayyed -üçü nüfuslu¹⁴⁹ biri nüfussuz¹⁵⁰ olmak üzere dört yeni mahalle daha vardır.

Bu silsileden sonuncusu (M. Kara Kazı) M. Dâvûd Paşa dairesine derc edilmiştir. Bunların daha önce İznik ve İznikmid fasıllarında da vurgulandığı gibi -şimdilik yeni kurulmuş oldukları kabul edilmekle birlikte- K.K. 49'da yer almayan ve fakat ilk iki defterde (1-3) mevcut mahalleler olabileceği ihtimali belirtilmelidir.

146- Bu kontekste TT. 436'da İznikmid'deki mahalle sayısının KK. 49'dan daha fazla olduğu düşünülebilir.

147- M. Hâfız Paşa (Bu TT. 436'da da yok), M. Hergele.

148- M. Emir-i Ahur, M. Abdullah Hoca.

149- M. Ahmed Çelebî-i Trabzonî, M. Turnacı, M. İsfendiyâr.

150- M. Kara Kâzî

Daha önce, genel nüfus değerlendirmesi babında yazılanlar da göz önünde bulundurularak yazıkonusu birinci vetiredeki fevkalade gelişme adı geçen birimin İstanbul yolu üzerinde bulunması,daha doğrusu -payitahtın bir parçası olması hasebiyle- 16. yüzyıl ortalarından itibaren gerçekleştirilen imâr faaliyetlerinin ve bittabi kurulan vakıfların da işaret ettiği gibi- vukûbulan göçlerle; ikinci vetiredeki gerileme ise- cümle başındaki ifadeyle de ilgili olarak- hem genel nüfustaki düşüş ve hem de göçlere karşı alınan tedbirlerin¹⁵¹ müessiriyetiyle açıklanabilir.

Daha açık bir ifadeyle 1-3 ve 3-4'le ilgili olmak üzere, değişik tarihlerde saray, câmi, hamâm, dükkan v.s. inşâ edildiği¹⁵² su getirilerek çeşme çıkarıldığı¹⁵³, iskelenin tamir edildiği¹⁵⁴, kayık ve yolcu (İstanbul - Üsküdar arasında) sayısının sınırlandırılmaya¹⁵⁵, nakliye ücretlerinin ayarlanmaya¹⁵⁶ çalışıldığı, Üsküdar ve çevresine nâ-malûm adamların geçirilmemesine dikkat edilerek halkın bu konuda uyarıldığı¹⁵⁷ anlaşılmaktadır.

151- Osmanlı İdaresi, payitahta yönelik göçleri -beslenme, iş v.s. imkanlarını daralttığından- 16. Yüzyıl sonlarından itibaren kontrol altına almaya gayret etmiştir (S. Faroqhi, A.g.e., s. 328).

152- MD. 12, s. 50, no. 105 (23/Ramazan/978); MD. 14, s. 1142, no. 1685 (25/Ramazan/978); MD. 61 s. 37, no. 100 (21/B/994); MD. 52, s.317, no. 843 (18/RA/992).

153- MD. 60, s. 107, no. 266 (9/Z/993).

154- MD. 7, s. 175, no. 466 (22/C. evvel/975).

155- MD. 6, s. 239, no. 516 (12/Cumadelula/972).

156- MD. 6, s. 217, no. 464 (3/Cumadelula/972); MD. 5, s. 73, no. 169 (Selh/ Muharrem/973).

157- MD. 5, s. 98, no. 224 (16/Safer/973). Bu cümleden olarak, kendilerine yer tevzi edilen bazı kişilerin ammenin menfaatine hanel getirecek faaliyetlerde bulunmalarına izin verilmediği (MD. 55, s.90, n. 158, 15/Z/992), mahalleler arasına yapılan ahur ve odaların özellikle fısık u fücür ihtimalinin izalesi maksadıyla kaldırılmaya teşebbüs edildiği (MD. 53, s. 95, no. 259 5/B/992) bilinmektedir. Yine müslümanların, -bazı dükkanların sonradan meyhane ve bozahane haline getirilerek- rencide edilmemeleri (MD. 71, s. 50, no. 105, 25/L/1001) ve -ziyâde beygir talebiyle- zulm ve teaddiye uğratılmamaları (MD. 53, s. 121, no. 348, 27/B/992) için de icraatta bulunulduğu âşikardır.

ÜSKÜDAR'DAKİ MAHALLELER

TABLO: 3/A

BİRİMLER	HANE				MÜCERRED				MUAF				NEFER			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
M. İmâret-i Mehmed Paşa n.d Cami (TT. 436. ve KK. 49'da M. İmâret-i Mehmed Paşa)	40		40	16	10		20	5	11		11	8	61		71	29
M. Eberci (إبري), (TT. 436'da Eyrence (البرنج), (KK: 49'da M. Ebrenc n.d. Kepçe (الخبز))	20		36	16	3		10	3	5		3	2	28		49	21
M. Hergele	13		12		7		6		7		6		27 ^{ab}			24
M. Hamza Fakı (TT. 436 ve KK. 49'da Fakih (فهم))	8		24	20	2				3		12	4	13		36	24
M. Hâfız Paşa	18				4				7				29			
M. Geredelü (المراد), (TT. 436 ve KK. 49'da M. Geredelü)	13		18	7	3		10	3	5		4	1	21		32	11
M. Bulgurlu	37		23	13	14		14		8		8	2	59		45	15
M. Süleyman Ağa	20		19	23	7		3	1	4		5	1	31		27	25
M.Emir-i Ahur			33				6				8					47
M. Dâvud Paşa			5	8			2	1			2	4			9	13
M. Gütfâm			22	24			7	3			6	3			35	30
M. Hasan Ağa			37	36			15	6			7	5			59	47
M. Hacı Mehmed n.d. Danyal (KK. 49'da M. Hacı Mehmed (حسين))			17	6			6	3			4	3			27	12
M. Evliyâ Hoca			23	16			11	2			14	6			48	24
M. Abdullah Hoca			6				2				3				11	
M. Toygâr Hamza			25	15			6				4	1			35	16
M. Hayreddin Çavuş			27	42			5	1			4	3			36	46
M. Sultaniyye (KK. 49'da M. Cami-i Sultaniyye)			46	26			9	2			2	1			57	29

ÜSKÜDAR'DAKİ MAHALLELER

TABLO: 3/B

BİRİMLER	HANE				MÜCERRED				MUAF				NEFER			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
M. Solak Sınân Bek (KK. 49'da M. Solak Sınan)			16	18			9	3			3	4			28	25
M. Ahmed Çelebi-Trabzon				14								1				15
M. Turmacı (طورماچي)				12				2				2				16
M. İsfendiyâr				11								1				12
M. Kara Kazı (Bu M. Dâvud Paşa dâiresinde bir madde olarak mukayyedir).																
YEKÜN	169		429	323	50		141	35	50		106	52	288+8		676	410

* Bu dokuz nefer ayrıca kaydedilmiştir.

II- Kır Hayatı

1- İskân Yerleri

Bu fasılda önce köy/mezrea ıstılahları tarif edilecek, sonra onların kuruluş yerleri, adlandırılmaları ve Türkleşmeleri hakkında kısaca bilgi verilecek, daha sonra ise tahrirlerdeki köyler -esasen sayı itibariyle- tasvir edilerek birkaç cümlelik bir değerlendirme yapılacaktır.

16-17. yüzyıllarda, nüfusun çoğunluğu, geçimin -hemen tamamen- tarım ve hayvancılıkla sağlandığı kırlarda yaşamaktaydı¹⁵⁸. Bu sebeple buralar (karye/mezrea) Osmanlı Devleti'nin en mühim gelir kaynağı mahreçleriydi.

Tarihçiler tarafından tercih edilen bir tarife göre köy -meâlen- zirâatle uğraşan; dahası üzerinde yaşadıkları toprak parçasıyla organik bir bütünlük oluşturan insanların sâkin olduğu bir iskan merkezidir¹⁵⁹.

Öte taraftan, bilhassa bölgelerarası farklılıklardan kaynaklanmak üzere, -köylerden demografik, ekonomik açıdan kolayca tefrik edilemediğinden- mezreanın müttefikten kabul gören bir tek tarifi yoktur¹⁶⁰.

Bunlardan birine göre, ahalisi dağılmış sadece ekinlik alan statüsünde olan eski¹⁶¹, bir diğerine göre ise geçici¹⁶² yerleşme merkezleridir¹⁶³.

158- M.A. Ünal, A.g.e., s. 64.

159- Bkz. Ali Tanoğlu, "İskân Coğrafyası, Esâs Fikirler, Problemler, Metod, TM, C. XI, (İstanbul 1954), s. 32.

160- F.M. Emecen, A.g.e., s. 117.

161- Halil İnalçık, Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara 1987², s. XXIX.

162- Hüttheroth-Abdülfehtah, Historical Geography of Palestina Transjordan and Southern Syria In The Late 16th. Century, Erlangen 1977, s. 29.

163- Ayrıca bkz., Ö.L. Barkan, "Silistre Kanunu", Kanunlar, s. 282.

Kocaeli Sancağı'nda toprak taksimâtı, ürün çeşidi, işletme türü ve tabiatıyla hasilât yekûnundan hareketle timar köylerinin genellikle engebeli-ormanlık; vakıf köylerinin ise- özellikle İznik'tekilerin- düz arazilerde yer aldıkları yazılabilir.

Anadolu'nun hemen her tarafında olduğu gibi¹⁶⁴, yazıkonusu sancakta da köy/mezralar ekseriyetle manaları açıkça anlaşılın Türkçe; ırk,boy, oymak¹⁶⁵ ve şahıs; -tabiatla ilgili olarak- bitki örtüsü, mania ve renk; dinî müessese; meslek ve hayvan adlarıyla adlandırılmıştır.

Bunlardan bazıları -sırayla- Türkmen,Kınık, Bayındır, Saru-Beklü, Sarucalar, Sinanlı, Yusuf; Kızılca Alma, Aleflü, Çayır; Dere, Depe; Ağarca, Kızılca; -muhtelif sıfatlarla- Kilise; Tuzcu, Taycılar; Sığırlık ve Çakallıdır.

Ayrıca, çok az olmakla birlikte Gelburus ve Aleksi gibi Türkçe telaffuza uydurulmuş adlara da tesadüf edilmektedir¹⁶⁶.

Yazılanlardan da anlaşılacağı üzere, Kocaeli Bölgesinin Selçuklular'la başlayan¹⁶⁷ Türkleşmesinin -özellikle bazı sahil köyleri haricinde- 16. Yüzyılda tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır¹⁶⁸.

164- Bkz. B. Yediyıldız, A.g.e, s. 50-52; O. Ü. Bulduk, A.g.t., s. 120-123; A. Kankal, A.g.t., s. 56-58; F.M. Emecen, A.g.e., s. 115-116.

165- Bkz. Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), (3. Baskı), İstanbul 1980.

166- Bkz. B. Yediyıldız, A.g.e., s. 52.

167- Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 37, 130-131.

168- B. Darkot, "Kocaeli" mad., C. VI., s. 830-31; İznik, İznikmid, Üsküdar'ın tarihçelerine bkz.

Köylerin tasvirine gelince: Öncelikle, "bir köyün adının yeni listelerde geçmemesi onun mutlak surette terkedildiği anlamına gelmez"¹⁶⁹ cümlesinden de anlaşılacağı üzere, tahrirlerdeki kayıtların yanıltıcı olabileceği belirtilmelidir.

TT. 438'de yaklaşık olarak, 430 timâr, 100'de vakıf köyü mukayyedir.

Timâr köyleri, en çok sırayla, Şili (99), Kandıra (96 + 1) Genivize (73 + 1), İznikmid (45 + 1), İznik (27 + 1), Yoros(27), Ada (22)'dadır.

T(T, 1-4)'te oldukça çoğalmışlardır. Şili, Kandıra ve Yorostaki artış ve İznikmid'deki düşüş husûsen dikkat çekicidir. KİYG (2-3)'te, Kandıra ve Yoros'ta artmış, İznik ve Genivize'de azalmış; 3-4'te -herhangi bir değişiklik olmayan- Yoros hâriç diğerlerinde çoğalmışlardır.

Vakıf köyleri ise -yine aynı deftere (TT. 438) göre -en çok sırayla- vakıf kazası olarak tavsif edilebilecek olan- İznik (42), Genivize (24), İznikmid (14), Y. Abâd (11), Kandıra (7 + 2), Şili (6), Ada (3) ve Yoros (2)'tadır.

T(T, 1-3)'te azalmışlardır. Genivize'de -özellikle gayr-ı müslimlerin tazyikiyle olsa gerek- çoğalmış; İznikmid ve İznik'te eksilmiştir.

Yazıkonusu ilk grubtakilerin T(T, 1-4)'teki artışında -ileride seyri hakkında bilgi verilecek olan- nüfusun müessir olduğu farzedilebilir.

Ancak, bu meyanda, bölgenin -bâ-husus timâr köylerinin bulunduğu yerlerin- morfolojik yapısıyla ilgili olarak ormandan açılan dik yamaçlı yüksek

---

169- S. Faroqhi, "Anadolu'nun İskânı ve Terkedilmiş Köyler Sorunu", Türkiye'de Toplum Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler, Ankara 1976, s. 294. Ayrıca, İznik, Yoros ve Genivize'deki karye/mezreaların kaba bir tasnifi için bkz., S. Faroqhi - Leila Erder, "Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620", Middle Eastern Studies, C. 15/3, (1979), s. 330.

mevkilerdeki toprakların verimliliğinin oldukça kısa ömürlü olduğuna da dikkat çekilmelidir¹⁷⁰.

İkinci gruptakilerin azalmasında (İznikmid) ise, -başka bir açıdan olmakla birlikte- yine morfolojik şartların ve ayrıca, bazı idarî değişikliklerin tesirli olduğu düşünülebilir.

170- S. Faroqhi, "Anadolu'nun İskânı ve..", Aynı sahife.

**YERLİ VE HARİC RAİYYET TARAFINDAN ZİRAAT EDİLMELERİNE
GÖRE TİMAR -VAKIF KARYE VE MEZRAALARI**

TABLO: 4/A

BİRİMLER		TİMAR								VAKIF							
		Karyeler				Mezraalar				Karyeler				Mezraalar			
		1	2	TT. 436	4	1	2	TT. 436	4	1	2	KK 579	4	1	2	KK 579	4
İZNİKİMİD	Sayı	44				9			15					4			
	YH	45+1	44+1		33+2	9	2	7+1	14		10+1a				2		
	Y				28+2			+1			8+1a				2		
	H				2			2			2						
YH Yok				2			4xb										
		1					1										
KANDIRI	Sayı	98				1			10					5			
	YH	96+1		100+13	105+18 xx			3+3	4+1 xc	7+2u	5+1n			5			
	Y				99+18						5+1n						4
	H				2												2
YH Yok				1			1										1
		3					3+1										1
ŞİLİ	Sayı	100				9			7					1			
	YH	99			110+9	10+1			12		6			1			
	Y				101+6				2		6						2
	H				9+3				8		6						2
YH Yok								2									
İZNİK	Sayı	28				10			39					11			
	YH	27+1		25	28+3	11		11+1	9+2	42	35+2a,n			10			2
	Y			17	12+3			1	-		22+1						
	H			1	7			-	-		12						
YH Yok			5	8			6	7xd		1+1							
		2		2	1		4+1	2+2		-							2
YOROS	Sayı	27							3								
	YH	27		36	36	2		4	4	2	2			1			1
	Y			31	32			3	1		2						
	H			5	4			-	2								
YH Yok			-	-			1	1								1	
				-	-			-	-								
Y.ABAD	Sayı	44				8			11					6			
	YH	44			44+1	8			7		12			7			7
	Y				29+1				-		9						3
	H				7				-		2						2
YH Yok				2			7xe			1						2	
				6													

**YERLİ VE HARİC RAİYYET TARAFINDAN ZİRAAT EDİLMELERİNE
GÖRE TİMAR -VAKIF KARYE VE MEZRAALARI**

TABLO: 4/B

BİRİMLER		TİMAR								VAKIF							
		Karyeler				Mezraalar				Karyeler				Mezraalar			
		1	2	TT. 436	4	1	2	TT. 436	4	1	2	KK 579	4	1	2	KK 579	4
ADA	Sayı	22															
	YH	22			25+2				5	3							1
	Y				23+1				-								1
	H				1+1				-								
	YH Yok				-				2d								
		1							3			1					
GENİVİZE	Sayı	72				19				26						5	
	YH	73+1			69+3	75+4	19		18+3+1	16+4	.24		28+1a		6		3
	Y				68+3	70+4			4+2	1+2			19				
	H				-	3			2	2			6				1
	YH Yok				1	1			10+1	10+2			1a				2
		-			1			+1	3			3					
YEKÜN	Sayı	433+4			456+36	60+1			64+8	109+2		103+5					
	YH				394+36				2+2+1								
	Y				35+4				8								
	H				14				40+2								
	YH Yok				13				14+3								

- KK. 49'da İznikmid'e âit 7, Genivize'ye âit 1 de mülk karye bulunmaktadır.
- İki satırlı karelerin ilk satırındaki rakkamlar deftere (TT. 438), ikincisindekiler bize aittir.
- (+x): Bir karye/mezraa ile birlikte yazılan karye/mezraalara işaret etmektedir.
- YH: Dahil (yerli) ve hâriçten ziraat edilen.
- Y: Dahilden (yerli) zirâat edilen.
- H: Hâriçten zirâat edilen.
- YH yok: Dâhil ve hâriçten zirâat edilmeyen.
- xa: İki hâriç ez-defter, biri nısf x, biri tetimme-i
- xb: Birisinin hâriç nüfusu yok
- xc: Birisi hâriç ez-defter
- xd: Üçünün hâriç nüfusu yok.
- xe: Bazılarının hâriç nüfusu yok.
- xf: Birinin hâriç nüfusu yok
- yg + 1: Tâbi-i Genivize ve Şili
- a: 'an
- h: Hisse
- n: Nısf

2- Nüfus ve Göç

Birimler	1-3(%)	3-4	1-4
T(K)			+ 12.6
KİYG (K, 1-3-4)	+14.7	-1.5	+12.4

Çizelgede de görüldüğü üzere, T(K, 1-4) artmıştır.

Birimlerin, nüfusları itibariyle 1-4 çizgisinde sıralanması ve tasvir edilmesi, herşeyden önce artış-düşüş (a-d) dönemeçlerini mikro seviyede tesbit edebilmek açısından faydalı olacaktır.

TT. 438'de sırayla, Kandıra, Şili ve Genivize en fazla, İznik ise en az nüfuslu birimlerdir.

Yazıkonusu üç birim KK. 49'da da ilk üçte yer almıştır. Ancak sıralamada nüfus artışı daha fazla olan Şili, Kandıra'nın önüne geçmiştir. Ada ve İznik hariç Yalakabad, İznikmid ve Yoros'un nüfusları azalmıştır.

Daha açık bir ifadeyle, Yalakabad 4. lükten 5.liğe, İznikmid 5. likten 7.liğe düşmüş, Yoros ise nüfusu azalmakla birlikte -özel konumu sebebiyle- 7. likten 6. lığa yükselmiştir.

Öte taraftan, biraz önce de belirtildiği üzere, Ada ve İznik'in nüfusu büyük ölçüde artmıştır. Adı geçen birimlerden ilki 6. lıktan 4. lüğe çıkmış, ikincisi ise -vurgulanan nüfus artışına rağmen- toplam nüfusu az olduğundan sekizincilikteki yerini korumuştur.

Yapılan tasvirâta Ada ve İznik'teki artışlarla İznikmid'deki azalış dikkat çekmektedir. Bunlardan ilk ikisindeki gelişme bir anlamda tabîî karşılanabilir. Fakat üçüncüsündeki gerileme hakikaten izâha muhtaçtır.

Bu tesbitlerin değerlendirmesi -özellikle malûm mtebriz birimlerden ikisi¹⁷¹ hakkında dolaylı bazı ipuçları sağlanabileceğinden- KYG'in tahlilinden sonra yapılacaktır.

KYG (K, 1-3 ve 1-4) artmış, KYG (K, 3-4) azalmıştır.

T(K, 1-4) ile KYG (K, 1-4)'ın artış yüzdeleri hemen hemen birbirinin aynıdır. Bundan hareketle, İşYA (K, 1-3) için de benzer bir seyir dřnlebilir¹⁷².

KYG (K, 1)'de birimler Kandırı, Genivize, Yoros, İznik çizgisinde sıralanmıştır. Bu silsile diğer iki tahrirde de değişmemiştir. Ancak, nüfus, TT. 436'da İznik hariç öteki nc zirvesine çıkmış, KK. 49'da ise fazla olmamakla birlikte Kandırı'da düşmüş, Genivize'de artmış; Yoros'ta TT. 438'deki seviyesinin altına inmiş, İznik'te ise doruğuna yükselmiştir.

KYG (3-4)'deki bu dalgalı seyir İşYA hakkında sıhhatli tahminler yapmayı oldukça zorlaştırmaktadır. Fakat, KYG (K)'e de yansıdağı üzere, nüfusun, TT 436'ya göre KK 49'da az da olsa düştüğü görülmektedir. Bu temayül, zayıf bir ihtimal olmakla birlikte İşYA için de geçerli sayılabilir¹⁷³.

Kır nüfusunun genel değerlendirmesine konu başında dercedilen artış/düşüş yüzdelerinin tabii bir seyre işaret edip etmediklerinin tesbitiyle başlayabiliriz. Yazıkonusu ameliyede şüphesiz ki mütemmim kıstaslara ihtiyaç vardır.

171- Hatırlanacağı zere TT. 436'da, İznikmid eksik Ada ise yoktur.

172- Anlaşılacağı gibi, "İşYA"  tahrirde karşılaştırabildiğimiz "KYG" haricindeki birimleri sembolize etmektedir. İznik, Yoros ve Genivize'nin nüfusları hakkında bkz. S.Faroğhi-Leila Erder, A.g.m., s. 335.

173- Bkz. Suraiya Faroğhi-Leila Erder, A.g.m., s. 322-345.

Bu cümleden olarak, Kocaeli Sancağı ilgili açıdan- başta Anadolu Eyaletindekiler olmak üzere- diğer bazı sancaklarla karşılaştırılabilir. Yukarıdaki rakkamlar (1-3'te) aynı eyalette yer alan Çankırı (+ 83.9)¹⁷⁴ ve K. Sahib'teki (+95)¹⁷⁵ artış yüzdelerine göre hayli düşüktür¹⁷⁶.

Ancak, bu teşhis usulünün bazı mahzûrlarının olabileceği göz ardı edilmemelidir. Öncelikle, kıstas olarak seçilen sancaklardaki artışların gayr-ı tabii olma ihtimali hesaba katılmalıdır. Fakat, bunun tahakkunun doğrudan Kocaeli'deki artış/düşüşün normalliğini tecviz etmeyeceği de açıktır. Bununla birlikte, bir an için a/d'lerin tabii olduğu farzedilebilir¹⁷⁷. Bu durumda a/d yüzdeleri -muhtemel mücerred göçü dikkate alındığında- haneler (aile sahipleri) için tabii sayılabilir. Ama bunun kendinden menkûl bir illetle malûl olduğu ortadadır.

Bu safhada, Kocaeli'ndeki a/d'lerin "gayr-ı tabii" olduğu kaziyyesi kabul edilebilir. Mezbûr terkiib hemen, hatıra iç-dış göç (sancak içi ve sancaklararası) ihtimalini getirmektedir. Bu ise, genelde "Osmanlı Devletinde göç" konusundaki

---

174- Kankal, kır nüfusundaki bu artışta özellikle bekar sayısının belirleyici olduğunu ifade etmektedir (Ahmet Kankal, A.g.t., s. 127).

175- Bkz. Ü. Bulduk, A.g.t., s. 227.

176- Manisa kazasında köylü-çiftçi nüfusunun artış yüzdesi ise yaklaşık %54 (1531-1575 arasında)'tür (F.M. Emecen, A.g.e., s. 156).

177- İ. İnan, çok sayıda atıfta bulunarak, 16. Yüzyılda Anadolu'daki nüfus artışlarının bir kısmının -endüstri öncesi cemiyetlerde çoğalmanın ölümlerin azalmasından kaynaklandığı anafikrinden hareketle genellikle toplu ölümlere yol açan kıtlık, salgın hastalık ve savaşların olmamasıyla açıklanabileceğini ifade etmekte ve ayrıca tahrir defterlerinde nüfustaki tabii dalgalanmaların hesaplanmasında anahtar değişkenler olan doğum/ölümler ve evlilik hakkında bilgi bulunmadığını vurgulamaktadır (H. İ. İnan, A.g.e., s. 173).

zehâpların izâlesini ve özeld e adigeçen sancaktaki iktisadî - ictimai şartların tesbitini tazammun etmektedir.

Marûf zehâp, anlaşıldığı kadarıyla halkın sürgün edilmediği sürece atalarından müntakil toprakları terkedememesi ve sipahilerin şehre taşınan ya da başka köylere yerleşenleri bir müddet zarfında geri getirme hakkına sahip olması gibi bir anlamda ihtiyatî teorik hükümlerin¹⁷⁸ yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

Oysa pratikte bilhassa 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı köylülerinin herşeyden önce bir bakıma göçerlere benzeyen hayat tarzları gereği oldukça hareketli olduğu bilinmektedir¹⁷⁹.

Bu esas kabulden sonra; iktisadî-ictimai şartların tesbiti cümlesinden olarak da öncelikle -ileride toprak konusu etraflıca işleneceğinden- kısa da olsa nüfus ile kaynaklar -bilhassa toprak- arasındaki denge üzerinde durulabilir¹⁸⁰.

178- Aslında, “bir müddet zarfında” tavihinden de anlaşılacağı üzere, bazı şartların tahakkukuyla göçün teorik olarak da mümkün olduğu malûmdur. Ayrıca “çift bozan” vergisi de bu çeçevde değerlendirilebilir. Yine “... âhar sancaktan gelmiş ve bir karyeden göçüp bir karyeye gelmiş olan reâyânın rûsûmların mütemekkin olduğu karye sipahisine...” ifadesi de başka bir açıdan buna işaret etmektedir (Ö. Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonomi'nin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar I, İstanbul 1943, s. 22).

179- S. Faroqi, bu fikri Anadolu'da Akdeniz kıyılarında yaşayan şehirli ve köylülerin her yıl Toros Dağlarındaki yaylalara çıktığını, Osmanlı idaresi için yazları bu bölgedeki kalelerin neferâtını bile görev yerlerinde tutmanın oldukça zor olduğunu, Anadolu'nun her tarafında yağmura bağlı tarım yapılabildiğinden kırlarda yaşayanların dönemin şartlarına göre tarımdan hayvancılığa, hayvancılıktan tarıma geçebildiklerini vurgulayarak teçhiz etmektedir (S. Faroqi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler (Terc. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s. 329-30).

180- Bkz. H. İ. İnan, A.g.e., s. 179.

Mevcut olduğu farzedilen bir dengenin genelde alışılmışın dışında bir toprak taksim usulü tatbîk edildiği anlaşılan Kocaeli'de; MM 550'de¹⁸¹ nisbeten standart olan mesahe birimlerinin daha sonraki tahrirlerde terkedilerek, arazilerin büyük çoğunluğunun gayr-ı muntazam parçalara ayrılması vakıasından hareketle bozulduğu kabul edilebilir¹⁸². Nitekim, bu gibi sebeplerle Akdeniz ülkelerinde dağlık bölgelerde yaşayan insanların, genellikle nüfus artışı sonucunda göçettikleri aşıkardır¹⁸³.

Ama, mezbûr genellemenin -özellikle nüfus artış yüzdeleri dikkate alındığında- Kocaeli için geçerli olduğunu yazmak oldukça zordur¹⁸⁴. Dahası yazıkonusu sancağa -nüfus yüzdeleri üzerinde belirleyici olmamakla birlikte- göçedenlerin olduğu da bir gerçektir¹⁸⁵.

Öte taraftan yeni toprakların üretime açılmaması ve bittabi arazilerin parçalanmasının doğrudan göçü gerektirmeyebileceği de gözden uzak tutulmamalıdır¹⁸⁶. Lakin, göçlerde -ileride hariç raiyyet faslında hakkında etraflı olarak

---

181- Bkz. MM. 550.

182- Bkz. TT. 436 ve KK. 49. Ayrıca bkz. B. Yediyıldız, A.g.e., s. 73.

183- S. Faroqhi, A.g.e., s. 333.

184- Bu konuda "İnsap, Toprak ve Üretim" faslına bkz.

185- Bunun için İznikmid ve Genivize bendine bkz.; 16. Yüzyıl sonları ve 17. Yüzyıl başlarında vukûbulan Arnavut göçü oldukça çarpıcıdır. Marûf göçmenlerin çoğu Osmanlı ileri gelenlerinin İstanbul ve çevresindeki evlerinde, köylerdeki malikânelerinde ve hatta İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi ötesindeki topraklarında iş bulabilmişlerdir (S. Faroqhi, A.g.e., Aynı sahîfe).

186- Yine, "İnsan, Toprak ve Üretim" faslına bkz.; Üretim sadece toprakların genişletilmesiyle değil, nadas süresinin kısaltılması, yeni gübreleme usullerinin uygulanması ve sulamanın artırılması/yaygınlaştırılması; kısaca toprak kullanımının yoğunlaştırılmasıyla tezâyüd ettirilebilmekteydi (H. İ. İnan, A.g.e., s. 179-80).

bilgi verilecek olan¹⁸⁷ - ziraati oldukça güçleştiren bölgenin morfolojik yapısının müessir olması kuvvetle muhtemeldir.

Sancak halkının göçetmesinde toprakla ilgili bu türden (morfolojik) uygunsuz doğal şartlardan başka doğal olmayan bazı zorlamaların muharrik olduğu da düşünülebilir. Zaman zaman yapılan atıflardan da anlaşılacağı cihetle, Kocaeli Sancağı'nda yaşayanların, 16. Yüzyıl sonlarıyla 17. Yüzyıl başlarında çok buhranlı günler geçirdikleri müdelleldir. Bu ictimâî karışıklıklarda biraz önce gerek metin içerisinde ve gerekse dipnotlarda bahsedilen göçmenlerin oldukça menfi bir rol oynadıkları da belirtilmelidir.

Öyle ki, pek çok vesikada kendi çiftliklerini kurmak isteyen bazı zenginlerin, esâsen başka yerlerden getirdikleri hizmetkârları vasıtasıyla köylüleri korkutarak topraklarını terketmeye zorladıkları ve böylece kendi arazilerini genişletmeye çalıştıkları vurgulanmaktadır¹⁸⁸.

"Harici" ortak paydasında toplanabilecek bu unsurların, -bir tevâfuk eseri- elimizdeki mühimme kayıtlarından da kronolojik olarak takip edebildiğimiz üzere tazyiklerini tedricen artırdıkları, açıkçası, -sırayla- Kocaeli Sancağı'na hariçten

---

187- Bkz. s. 142-146.

188- Bu sebeple, merkezî idare, silahlı hizmetkâr olarak istihdâm edilebilecek kişilerin getirilmesini kontrol altına almayı ve mümkünse buna mâni olmayı devlet politikası haline getirmiştir. Bu cümleden olarak çoğu Arnavut, Rum ve Bulgarlardan oluşan gayr-ı-müslim unsurların merkûm yüzyıllardaki buhranlı zaman diliminde payitahta yakınlığı dolayısıyla Kuzeybatı Anadolu'ya geçmeleri, aslen çetelere katılmaları ihtimali dikkate alınarak yasaklanmıştır (S. Faroqhi, A.g.e., s. 330, 333-34). Bkz. MD. 7, s.14, no. 49 (4/Safer/975) ve MD.7, s.931, no.2557 (9/C/976). Ayrıca bkz. H. İnalçık, "Adaletnâmeler", Belgeler, II/3-4 (1965), s. 85-86 ve Mustafa Cezar, Osmanlı Tarihinde Leventler, İstanbul 1965, s. 387.

adamların gelerek yerleřtikleri¹⁸⁹, yörük taifesinin bağ ve bahçeleri bozdukları¹⁹⁰, dışarıdan getirilen koyunlara köylülerin ot ve ekinlerinin yaydırıldığı¹⁹¹ ve nihayetinde ahalinin, sâhib-i arzın mahlûl çayır ve tarlaları karye halkına değil de hâriçten gelenlere vermesi ve onların da çiftlikler ihdâs ederek başka yerlerden hayvan getirmeleri sebebiyle hicret ettikleri anlaşılmaktadır¹⁹².

Mutasavver göçlerde, yine ictimai-iktisadî şartlar cümlesinden olmak üzere -biraz önce yazılanlarla da ilgili ve hatta içiçe olarak -"şekâvet" başlığı altında değerlendirilebilecek hadiseler de tesirli olmuş olmalıdır. Değişik vesilelerle atıflarda bulunulduğu ve mühimme defterlerindeki çok sayıda hükme de yansıdığı

189- MD.7, s. 46, no. 130 (22, Safer, 975).

190- MD. 67, s. 120, no. 323 (15, B, 999).

191- MD. 69, s. 134, no. 270 (10, ZA, 1001).

192- MD. 70, s. 136, no. 265 (17, C, 1001). Ayrıca bkz. S. Faroqhi-Leila Erder, "Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620", Middle Eastern Studies, C. 15/3, (1979), s. 330.

vechile¹⁹³, 16-17. yüzyıllarda¹⁹⁴ -hassaten de 16. Yüzyıl sonları ve 17. Yüzyıl başlarında- Osmanlı Devleti'nde hükümferma olan çalkantılar¹⁹⁵ Kocaeli Sancağı'nda da yaşanmıştır.

193- Mezbûr kayıtlarda, doğrudan ya da dolaylı olarak, ortak bir adla "ehl-i fesâd"ın yakalanma ve cezalandırılmaları ile himâye edilmemelerine işâret edilmektedir. Daha mufassal bir ifadeyle, bu vesikalarda, şekâvet eden, kervan soyan Hıristiyan Arnavutların derdest edilmeleri, esâsen Anadolu'ya Hıristiyan ırgat ve levent geçmesinin yasak olması (MD. 7, s. 14, no. 49, 4/Safer/975 ve MD.7, s. 931, no. 2557, 9/C/976); ehl-i fesâdın şer'le cezalandırılması, reayanın elinde bulunan tüfenklerin toplanarak merkeze gönderilmesi (MD.7, s. 480, no. 1387, 12/Zilkade/975 ve MD.52, s. 363, no.980, 19/R/992); hâriçte hırsızlık ve haramîlik edip serbest timarlara ve havass-ı hümâyuna iltica eden suçlu ve hamîlerinin cezalandırılmaları (MD.7, s. 481, no. 1388, 12/Zilkade/975; MD.7, s. 931, no. 2256, 9/C/976 ve MD.60, s. 62, no. 143, 22/Za/993); suhte ve levent taifesinin zuhur etmesi (MD.7, s.683, no. 1891, 16/Safer/976); ehl-i fesâd ve suhtelerin tüfenk kullanarak halka zulmetmesi, sipahî ve yeniçerilerden başka kimseye silah taşıttırılmaması (MD. 7, s. 847, no. 2318, 28/R/976); suhte eşkıyasının evler basarak yollara inmesi (MD. 12, s. 502, no. 964, 7/Ra/979); suhte eşkıyası ile vukûbulan harpte bazılarının katl ve esir edilmesi, bazılarının ise kaçması (MD. 51, s. 74, no. 229, 3/Ş/991); suhte eşkıyasının alenen silahla gezerek halka taarruz etmesi (MD.58, s. 236, no. 604, 29/Ş/993) gibi temalar işlenmektedir. Ayrıca bkz., MD.6, s. 63, no. 131 (972); MD. 58, s. 344, no. 880 (8/L/993); MD.67, s. 14, no. 24 (15/Z/998).

194- 16. Yüzyılın ilk yarsındaki ahvâl hakkında Akdağ, K.S. Süleymân zamanında Gebze, Şile-Maltepe havalisindeki müfsid "Levend" ve "yave kâfir"lerin sürülmelerine dâir bir hüküm çıkarıldığını (1528); ancak iki yıl sonra bunun yetersizliğinin görülerek 'evli-ergen yerli ve levend zimmîlerin" birbirlerine kefil edilmeleri yoluna gidildiğini yazmaktadır (M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctima Tarihi, C. II, İstanbul 1979, s. 470-71).

195- Suhte Fesâdı/Medreseli Kıyâmı 1550'den sonra, Celâlî İsyânları ve Büyük Kaçgunluk (1603-1608) ise XVI. Asrın son çeyreği ile XVII. Asrın başlarında vukubulmuştur. Bkz., M. Akdağ, Celâlî İsyânları 1550-1603, Ankara 1963, s. 85, 110. Aynı müellif, "Celâlî İsyânlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606", Tarih Araştırmaları Dergisi, II/2-3 (Ankara 1964), 1-50.

Bu meyanda son olarak normal bir atmosferde bile, hayat tarzı açısından köylerin itici şehirlerin ise çekici olduğu da husûsen teslim edilmelidir.

Hasılı, bütün bunların tesiriyle, köylülerin, başta hemen yanlarındaki İstanbul olmak üzere -özellikle 16. Yüzyılın ikinci yarısında nüfusu kırlarında şu ya da bu sebeple azalan ve fakat nefsinde oldukça artan İznikmîd gibi- bazı şehirlere¹⁹⁶ göçmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Nitekim, sanayileşme öncesinde ölüm nisbeti epeyi yüksek olan şehirlerde nüfusun esasen iç göçlerle tesviye (takviye) edildiği genellemesi çerçevesinde, İstanbul'un 16. Yüzyıl'da Akdeniz sahası ve Avrupa'nın en kalabalık şehri olduğu vâkıası¹⁹⁷ -göçlere karşı alınan tedbirler¹⁹⁸ ekseninde yorumlandığında- adı geçen şehre müdhiş bir hücumun olduğu tebellür etmektedir¹⁹⁹.

Ayrıca ileride hariç raiyyet faslında temas edilecek olan bazı sebeplerle, timar yerleşimlerinden vakıf yerleşimlerine bir göç ihtimali de sözkonusudur²⁰⁰.

İznikmid, Ada ve İznik'teki fahiş a/d'lere gelince: Öncelikle adları geçen üç kazâda bâhusus ilk ikisinde idarî taksimâta bazı değişiklikler yapılmış olabileceği ifade edilmelidir.

İznikmid'de nüfus 1-4 (K)'te anormal derecede azalmıştır (-45.4). Anlaşılacağı ve hatırlanacağı cihetle TT. 436'da İznikmid cüzü eksiktir. Bundan dolayı merkûm defterdeki ilgili veriler bir karşılaştırma için yeterli değildir.

196- Bu konuda şehirler faslına bkz.

197- S. Faroqhi, "Anadolu iskânı...", s. 298.

198- Bu konuda Üsküdar faslına bkz.

199- Dipnot 151'e bkz.

200- Hâriç raiyyet faslına bkz.

Ancak, TT. 436 noktasının da -mevcut 23+3 karye/mezreadan 4+2'sinde reâyâ olmadığı²⁰¹ dikkate alındığında- nüfusun azalma vetiresinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Bu düşüşte KK. 49'da bazı yerleşim birimlerinin statüsündeki değişikliğin; açıkçası marûf defterde İznikmid'e bağlı bazı karyelerin adı geçen nahiyede timâr teşkilâtı dairesinde değil de; defterin sonundaki mülkler başlığı altında kaydedilmesinin mühim bir rol oynadığı belirtilmelidir. Fakat, İznikmid adına bu birimlere ait tahmini nüfusun (750) hesaba katılması da düşüş yüzdesini radikal olarak değiştirmekten (-25) uzaktır²⁰².

Burada göç ihtimali ve bunun başlıca sebepleri üzerinde de durulabilir. Akdeniz ülkelerindeki dağlık bölgelerde göçlerin en mühim sebeplerinden birisinin toprak kıtlığı olduğu bilinmektedir²⁰³. Lakin, İznikmid'deki muhtemel göçleri bu gerekçe ile açıklamak pek mümkün değildir. Çünkü bu teşhisle nüfusun bir önceki seviyesinin altına düşmesini yorumlamak bir anlamda imkansızdır²⁰⁴.

201- Bu durum, "hâriçten zirâat ederler" ve "hâriçten ekerler" cümleleriyle tesbit edilmiştir. Bkz. TT. 436, v. 21/a-23/a ile s. 5-18.

202- KK.49'da, Karye-i Kayranca ma'a K. Kayser nd. Melikşah, K. Bağçecik tâbi-i Kayranca el-mezbûr, Hazret-i vezir Halil Paşa; K. Serâylu, K. Orçunlu, K. Dellallar, K. Sığırlık nd. Aflikanlu, K.Değirmenderesi, Ali Dede (zâviyesi)'nin mülkü olarak yazılmıştır. Daha sonra, ikinci grupta yer alan karyelerin mülkiyetinin gayr-ı sahih olduğu belirtilerek, tekrâr havass-ı şerîfe tashih edildikleri vurgulanmıştır. Ama bu irticanın yazıkonusu bakımından bağlayıcı olmadığı açıktır. Bkz. KK. 49, v. 288/b-294/a,b.

203- S. Faroqhi, A.g.e., s. 333.

204- Bu konuda, İnsan Toprak ve Üretim faslına bkz.

Bu merhalede muharrik bazı tazyiklerden bahsedilebilir²⁰⁵. Kadılarına hassaten gönderilen hükümlerden de çıkarılacağı vechile, "Ağaç Denizi" olarak adlandırılan İznikmid havâlisinin müdhiş karışıklıklar içerisinde olduğu; şakî, ehl-i fesad gibi adlarla anılan mücrimlerin çevrenin ormanlık²⁰⁶ olmasından da istifade ederek ahaliyi soydukları²⁰⁷, seferî askerleri²⁰⁸ katlettikleri ve hatta ev basdıkları²⁰⁹ anlaşılmaktadır.

Sonuçta, İznikmid'de kırlarda yaşayan ahalinin -bu son derecede elverişsiz şartlardan dolayı- bazısının şehirlere ve özellikle nüfusu oldukça artan İznikmid nefsine²¹⁰; mühim bir kısmının da hârice ve yine bilhassa İstanbul'a göçettikleri yazılabilir.

Vakıf karye/mezrealarında 1-3²¹¹'te müslim ve gayr-ı müslim nüfusun a/d yüzdesi -ilkinin tesiriyle- 26.8'dir.

205- 16. Yüzyılın ilk yarısında Kocaeli Sancağı'ndaki şekâvet hadiseleri için bkz. s.

206- Öyle ki, İznikmid ve Sapanca ormanlarında Rumeli'den gelmiş olan gayr-ı meşrû baltacı topluluklarının yaşadığı ve bunların geçimlerini yoldan geçenleri soyarak sağladıkları bilinmektedir (S Faroqhi, A.g.e., s. 98).

207- Kocaeli Beyi ve bu sancak dâhilindeki kadınlara gönderilen 25, RA, 994 tarihli bir hükümde, İznikmid ve Sapanca kazâlarının تنها dağlarında ahâliyi soyan şakîlerin takip edilmeleri ve hîmaye edilmemeleri emredilmektedir (MD.60, s.214, no. 507).

208- Sapanca kadısına gönderilen 19, M, 997 tarihli bir hükümde, ehl-i fesâd tarafından 'Ağaç Denizi'nde seferden dönen askerlerin yollarının kesilerek bazısının katledildiğine atıfta bulunmaktadır (MD. 64, s. 216, no. 555).

209- MD. 73, s. 584, no.1278 (26, Şevval 1003).

210- Bunun için şehir nüfusu faslına bkz.

211- (1-3) : TT. 438 - KK. 579.

Müstakillen ifade etmek gerekirse: Bunlardan birincisi %18, ikincisi ise %53 nisbetinde artmıştır.

Müslim nüfus, en çok sırayla 1'de İznik, İznikmid, Kandıra, Y. Abad, Şili ve Adada; 3'te İznik, Genivize, Kandıra, İznikmid, Y. Abad, Şili, Ada ve Yoros'tadır.

Değişiklikleri de yansıtması açısından oldukça mühim olmak üzere birimler a/d yüzdelerine göre, -esâsen idarî taksimâtteki değişiklikten kaynaklanan²¹² fevkalade bir artışla- Ada (297.8), Yoros (55.4), Genivize (31.9), İznik (30.5), Şili (22.6), Kandıra (9.6), Y. abâd (-10.8), İznikmid (-32.8) çizgisinde sıralanabilir.

Gayr-ı müslim nüfus ise 1 ve 3'te e.ç.s., Genivize, Y. Abâd, Şilî ve İznik'tedir.

Adı geçen birimler a/d yüzdelerine göre İznik (86.8), Genivize (63.6), Şili (25.9), Y. abâd (19.1) doğrultusunda dizilebilir.

Öncelikle, müslim nüfustaki artışın, timar karye/mezrealarından fazla olmakla birlikte, diğer bazı sancaklar dikkate alındığında oldukça, düşük olduğu ifade edilmelidir.

Bu durumda, -karşılıklı bir akış olmadıysa- timâr karyelerindeki ahalinin vakıf karyelerine göç ettiğini yazmak pek mümkün değildir.

Öte taraftan, Kocaeli standardına göre gayr-ı müslim nüfus oldukça artmıştır. Bunun -özellikle Genivize'de- tabii bir çoğalmanın ötesinde, defterlere de yansıdığı üzere göçlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.²¹³

212- Bkz. Tablo: 34

213- Hariçten gelip temekkün eden gayr-ı müslimler hakkında bkz. KK.579, v. 36/b-39/a.

**TİMAR YERLEŞİM BİRİMLERİNİN
TAHMİNİ NÜFUSU (Mevcut Verilere Göre)**

TABLO: 5/A

BİRİMLER		DEFTERLER			
		1	2	3	4
İZNİKİMİD	Mah.	2337			4175
	Kır	3567			1902+750xa
	Top.	5904			6077
KANDIRI	Mah.	1030		1.102	1225
	Kır	12.200		13.591	13.283
	N. Erman			565	408
	Top.	13.230		15.258	14.916
ŞİLİ	Mah.	Vakıf tasnifinde			
	Kır	10.627			13.362
	Top.	10.627			13.362
İZNİK	Mah.	1.926		2163	1751
	Kır	988		996	1397
	N.Gürle	280		156	184
	Top.	3.194		3315	3332
YOROS	Mah.			504	360
	Kır	2.517		3129	2315
	Top.	2.517		3633	2675

xa: + 750: KK. 49'da mukayyed mülk kayyelerin nüfusu.

**TİMAR YERLEŞİM BİRİMLERİNİN
TAHMİNİ NÜFUSU (Mevcut Verilere Göre)**

TABLO: 5/B

BİRİMLER		DEFTERLER			
		1	2	3	4
Y.ABAD	Mah.			876	1.057
	Kır	4.401			3.528
	Top.	4.401		876	4.585
ADA	Mah.				
	Kır	3.220			5.703
	Top.	3.220			5.703
GENİVİZE	Mah.	1.040		1.389	1.559
	Kır	7.978		9.453	9.745
	N. Üsküdar	1.101		2.744	1.910
	Top.	10.119		13.586	13.214
MAHALLE	KİYYG	5.377		8.934	8.046
	Top.	7.714			12.221
	N. Erman			565	408
KIR	KİYG	23.683		27.169	26.740
	Top.	45.498			51.235
YEKÜN	KİYG	29.060		35.227	33.729
	Top.	53.212			63.456

xa: + 750: KK. 49'da mukayyed mülk karyelerin nüfusu.

VAKIF YERLEŞİM BİRİMLERİNİN TAHMİNİ NÜFUSU
(Mevcut Verilere Göre)

TABLO: 6

BİRİMLER		DEFTERLER			
		TT. 438		KK. 579	
		M.	g.m.	M.	g.m.
İZNİKİMİD	Kır	2.484		1.669	-
KANDIRI	Kır	2.128		2.333	-
ŞİLİ	Nefs	-	1.285	335	1.288
	Kır	1.081	466	1.326	587
İZNİK	Kır	3.919	38	5.115	71
YOROS	Kır	582	-	905	-
YABAD	Kır	1.686	742	1.503	884
ADA	Kır	330	-	1.313	-
GENİVİZE	Kır	2.420	3361	3.194	5.501
YEKÜN	Nefs	-	1.285	335	1.288
	Kır	14.630	4607	17.358	7.043

II- Mütemâyiz İki Unsur

1- Mücerredler

a) Şehirliler (Şehirlerde Mukayyed Mücerredler)

BİRİMLER (TOPLAMLAR)	DEFTERLER (%)		
	1-3	3-4	1-4
T(\$)			-52.7
KİYYG (\$)	+96.8	-62,5	-26.1

T(\$)'nin KİYYG (1-4)'ten oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu büyük farkın daha önce KİYYG hakkında yapılan tahlillerde de özellikle vurgulandığı üzere, İznikmid'den kaynaklandığı açıktır.

Öte taraftan, KİYYG'in, 1-4'teki azalma bir tarafa, 1-3'teki artış ve 3-4'teki azalış dikkate alındığında merkûm iki vetirede -kırlardakinin tersine- toplam nüfus a/d'leriyle aynı istikamette seyrettiği anlaşılmaktadır.

Bu cümleden olarak, -1-3'te dönemin şartları ve ayrıca yüzdelerin yüksekliğine rağmen sayıların küçüklüğü göz önünde bulundurularak -mücerredlerin (+96.8) en genel anlamda şehir nüfusuna (+66.1) paralel olarak çoğaldığı düşünülebilir²¹⁴.

214- Kütahya şehrinde (1520'den 1571'e) mücerredler (%110), yüzde itibariyle, toplam nüfustan (%40) oldukça çok artmıştır (M. Çetin Varlık, "Kütahya Şehri ve Eserleri", TAD., Sayı: 3(1987), İstanbul 1988, s.205. Aynı dönemde (1521-1579) Çankırı'daki şehirlerde de mücerredler (%53) evlilerden (hane, %38) fazla çoğalmışlardır (A. Kankal, A.g.t., s. 134-135). O. Ü. Bulduk, 1572'ye (K. Sâhib âit nüfus tahmininde, bir önceki tahrire göre (1528) mücerred artış yüzdesini - 1572 tarihli defterde kaydedilmediklerinden- dönemin şartlarına da atıfta bulunarak "100" olarak kabul etmiştir (O. Ü.Bulduk, A.g.t., s. 106).

Ancak, 1-3'te bazı birimlerde yüzdelerin (Üsküdar ve Genivize) ve özellikle 3-4'teki anormal azalışın ihsâsıyla kabul edilebilecek bir gayr-ı tabiiilik kaziyyesinden hareketle; mücerred sayısındaki dalgalanma; daha önce "kır nüfusu" babında yazılanlar ve ileride "kırlarda sâkin mücerredler" faslında yazılacak olanlarla da yakından ilgili olarak, malûm dilimlerin ilkinde kırlardaki mücerredlerden çok azının, emniyet ve hassaten iş sâikiyle şehir/kasabalara (Kocaeli'deki) göç etmiş olmaları²¹⁵, ikincisinde ise hem bu göçlerin durması ve hem de birazdan da temas edileceği üzere bir tarîf değişikliğiyle açıklanabilir.

T(Ş)'de birimler a/d yüzdelerine göre; İznik (-98.5), İznikmid (-96.7), Genivize (-77.5), Gürle (-64), Üsküdar (-30) çizgisinde sıralanabilir. İznik nefsindeki düşüş, kırlardaki artış (İznik'te) hesaba katıldığında bilhassa dikkat çekicidir.

Birimler, KİYYG(Ş)'de ise; 1-3'te, Üsküdar (+182), Genivize (+72.5), Kandıra (+18.8), İznik (5,8); 3-4'te Yalakabad -nüfus artışı istikametinde (+46.6), Üsküdar (-75.1), Genivize (-86.9), İznik (-98.6) doğrultusunda dizilebilir. Anlaşılacağı cihetle, 1-3'te bütün birimlerde çoğalmış, 3-4'te Yalakabad hâriç diğerlerinde azalmışlardır.

Bu çerçevede 1-3'te İstanbul yakınlarında Genivize'de ve özellikle Üsküdar'da fevkalade yüksek olan artışlar ve 3-4'de daha doğrusu KK. 49'da

---

215- Burada şehir nüfusunun kır mahreçli göçlerle takviye edildiği kaziyyesinin; muhtemel göçlerin -hareket serbestileri daha geniş olması gereken- mücerredleri öncelikle şâmil olmalarını, tazammun edeceği unutulmamalıdır.

Yoros ve Kandıra'da hiç mücerred bulunmaması²¹⁶, şayân-ı teemmüldür. Bunlardan ikincisi ileride işlenecek olan tarif değişikliği ihtimâlini hayli kuvvetlendirmektedir²¹⁷.

T(T) ve KİYG (T, 1-3-4)'te, -bütün içerisindeki nisbetleri dolayısıyla kırlardaki mücerred yüzdeleri, belirleyici olmuştur. Açıkçası, T(T) artmış (+41); KİYG(T) 1-3'te azalmış (-1.5), 3-4'te çoğalmış (25,5), 1-4'te -bittabi T(T) istikametinde- tezayüd etmiştir (23.6).

b) Kırlılar (Kırlarda Mukayyed Mücerredler)

BİRİMLER (Toplamlar)	DEFTERLER (%)		
	1-3	3-4	1-4
T(K)			+54.6
KİYG (K)	-13.7	+63.1	+40.6

KİYG (K, 1-4)'ün T(K)'ya göre düşük olması, "KİYG" ile sembolize edilen dört birimdeki artışın diğer dördüne göre daha düşük olduğunu göstermektedir.

216- Ayasuluğ ve K. Sâhib'e mahsûs tahrirlerde (sırayla, 1575 ve 1572-1573 tarihli) hâne ve mücerred sayıları verilmemiştir. Z. Arıkan, bunun şehrin ehemmiyetini kaybetmesiyle ilgili olduğunu ifade ederken (Z. Arıkan "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", Belleten, C. LIV, Sayı: 209/(1990), s. 148); O. Ü.Bulduk, bu gerekçenin, özellikle nüfus itibariyle Kütahya'yı bile geride bırakan K. Sahib için geçerli olamayacağını belirtmektedir (O. Ü.Bulduk, A.g.t., s. 103).

217- Bu konuya, malûm uygulamanın işaretleri, husûsen kasabalarda belirginleştiğinden burada yer verilebilirdi. Marûf tehire, bütün sebeplerin topluca incelenmesinin -diğer gerekçeler esâsen kırlarda sâkin mücerredlere has görüldüğünden- daha uygun olacağı düşüncesiyle tevessül edilmiştir.

Öte taraftan, KIYG (K, 1-3-4)'te her iki defterde de nüfustaki a/d'lerin tersine, mücerredlerin, TT. 436'da azaldığı, KK. 49'da ise arttığı görülmektedir.

Halbuki, özellikle çok sayıda atıfta bulunulabilecek olan 1-3 diliminde hemen her eyalet ve bittabi sancakta; dahası aynı eyalette yer alan K. Sâhib ve Çankırı sancaklarında mücerredlerin anormal derecede çoğaldığı bilinmektedir²¹⁸.

Bundan dolayı 1-3'teki bu seyri; gerek dahilî (Kocaeli Sancağı) ve gerekse haricî (diğer bazı sancaklar) kontekste daha önce de bu türden a/d'leri tarif etmek için kullanılan tabiî kelimesiyle tavsif etmek mümkün değildir.

Bu cümleden olmak üzere, mücerredlerin gayr-ı tabiî olarak azalmasında tesir dereceleri elan kat'î olarak tayin edilememekle birlikte, başlıca üç sebep üzerinde durulabilir.

Öncelikle "mücerred" mefhûmunun tarifi şehir faslında yapılan tahlillerde bazı birimler adına bâhusus vurgulandığı cihetle, zamanla değişmiş olabilir. Başka bir ifadeyle bu mefhûmun muhtevası "Endüstri öncesi cemiyetlerde erkeklerin otuz yaşına varmadan evlendikleri farzedilmektedir" cümlesinden de anlaşılacağı gibi oldukça müphemdir. Gerçi defterlere bülüğ çağına girmiş erkeklerin yazıldığı aşikardır. Ama, bülüğ yaşı hakkında bilgi olmadığı gibi; sözkonusu bir tesbitin bölgeden bölgeye ve hatta aynı bölge içerisinde bir dönemden diğerine değişmesi

---

218- K. Sâhib'te bekâr nüfusu -ileride vurgulanacak olan "mücerred" mefhûmunun şümülündeki değişikliklerin rakkamlar üzerindeki tesir derecesi bir tarafa;-45 yılda yaklaşık 5,5 kat artmıştır (O. Ü. Bulduk, A.g.t., s. 228, 249); Çankırı'da (1521'den 1579'a) "çiftçi köylü reâyâ" grubunda mukayyed mücerred sayısı 6292'den 16.503'e yükselmiştir (A. Kankal, A.g.t., s. 135).

de mümkündür²¹⁹. Dahası bazı yerlerde yetişkin erkeklerin evlendikten sonra da bekar kaydedilebildikleri bilinmektedir²²⁰.

İkinci olarak, mücerredler, nüfus faslında yazılanlarla da yakından ilgili olarak-evlilerden çok daha serbest hareket edebilecekleri düşünüldüğünde²²¹ - 16. yüzyılın ikinci yarısında üretimin yoğunlaşması sonucunda çalışma şartlarının ağırlaşmasıyla yine başta İstanbul'a ve ayrıca -özellikle şehirler'e olmak üzere- gerek sancak içerisinde bir yerden diğerine ve gerekse bir başka sancağa göç etmiş olabilirler.

1-3'te şehirlerdeki yüzdelerinin kırlardakilerinin tersine yükselmesi, ileride kazâlar bendinde işleneceği üzere, merkûm dilimde marûf iç göç ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Lâkin, nüfus artışına paralel çoğaldıkları farzedildiğinde kırlardaki mücerredlerin tamamının -şehirlerdeki nüfus artışı ve adı geçen grubun toplam nüfus içerisindeki nisbeti dikkate alındığında- şehirlerde (Kocaeli'deki) yerleşmiş olması mümkün gözükmemektedir.

219- H.İ. İnan, mücerredlerin, bazı bölgelerde çok kalabalık olmalarına rağmen, bazılarında hiç bulunmamalarının bu gerekçeyle açıklanabileceğini ifade etmektedir (H.İ. İnan, A.g.e., s. 61); O. Ü. Bulduk, ilk tahrirlerde kara ve mücerred olarak tasnif edilen bekârların tamamının sonraki tahrirlerde mücerred başlığı altında verildiğini; 16. Yüzyılın son çeyreğinde tutulan yaya-müselleme defterlerinde nâ-reside (bülüğa ermemiş) dışında mücerredlerin kayıtlı olmadığını belirtmektedir (O. Ü. Bulduk, A.g.e., s. 288 ve - mütemmim açıklamalar için - s. 249).

220- H.İ. İnan, A.g.e., Aynı sahife.

221- Rum vilâyetine bağlı Yeni - il kanûnnâmesinde bulunan bir hükümde, cabaların şahsî vergilerini verdikleri sürece bir yerden başka bir yere göçmelerine göz yumulduğuna işaret edilmektedir (H. İ. İnan, A.g.e., s.174).

Bununla birlikte -istihrâç edileceği üzere- onlardan bazılarının şehirlere göçetmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Öte taraftan, Anadolu Eyâleti'ndeki pek çok sancakta -Kocaeli'den²²² farklı olarak -mücerredlerden vergi alınmaması²²³ ve belki de bunun sonucunda -yine adı geçen sancaktakinin aksine- Çankırı ve K. Sahib'te yazıkonusu zümrenin, tabîi

---

222- "... ve yeri olmayan mücerred reâyâdan altışar akça resm-i mücerred alınur ol makûlelerin altında (mim) yazılmışdır, ammâ şol mücerred ki elinde yeri olsa kanûn-ı kadîm üzere resm-i mücerredi verdikten sonra tuttuğu yerin resmin dahî virür...", Kocaeli Livâsı Kanunnâmesi (1034:1624), KK. 49 ve Ö.L. Barkan, Kanunlar, s. 33.

223- "... ve livâ-ı mezbûrun resm-i çifti vilâyet-i Anadolu'da sâir sancaklar resm-i çiftinden ziyade olmağın defâtir-i atıkada mücerredlerine resm takdîr olunmayub ve alınagelmîş değıl iken bazı sipahîler emre muhâlif ve deftere mugâyir cebren resm-i mücerred aldıkları arz olunmakta mücerredlere asla resm takdîr olunmamak fermân olunmağın fermân-ı şerîf mucebince minbad mücerredlerden resm alınmaya", Çankırı Livâsı Kanunnâmesi (986:1578), A. Kankal,-A.g.t., s. 318 ve Ö.L. Barkan, Kanunlar, s. 36. "... ve defterde mücerred kaydolunan kimesnelere resm kayd olunmadı ammâ defterde mücerred kaydolunan kimesneler tehlül etse veyahud...", Ö.L. Barkan, Bolu Livâsı Kanunnâmesi (935:1528), A.g.e., s. 29-30. "... nesl-i reâyâdan ehl-i kisb olmayân mücerredlerden nesne alınmaz defterlerde dahi üzerlerine resm kayd olunmamıştır. Amma ehl-i kisb olan mücerredlerden mikdarlarınca resm alına deyû emrolunmuştur...", Ö.L. Barkan, Hüdavendigâr livâsı Kanunnâmesi (892:1487), A.g.e., s. 2. "... ve karadan altışar akça alınur ve atası yanında olan reâyânın mücerred oğullarından resm alınmaz meğer ki vilâyet yazıldıktan sonra atası fevt olub atasının yeri kendüye intikâl ide...", Ö.L. Barkan, Aydın Livâsı Kanunnâmesi (935:1528), A.g.e., s. 6. Ayrıca bkz. Karesi Livâsı Kanunnâmesi (Ö.L. Barkan, A.g.e., s. 22), Biga Livâsı Kanunnâmesi (Ö.L. Barkan, A.g.e., s.19).

bir seyrin ötesinde, anormal derecede artması²²⁴, sancaklararası göç ihtimalini hatıra getirmektedir.

Üçüncü olarak, bazı mücerredlerin (1-3)'te TT. 436'da nüfus artışı v.s. gibi sâiklerle MM. 550 ve KK. 49'dan farklı olarak belki kendilerine toprak tahsis edilmemesinin de²²⁵ tesiriyle, sancakbeylerinin hizmetine ya da medreselere girmiş ve -bu cümleden olarak- hatta âsî suhte bölüklerine katılmış olmaları da mümkündür²²⁶.

Nitekim, asî suhtelerin hemen hepsinin bekar olduğu²²⁷ ve -bir bakıma TT. 436'da mukayyed olmamalarına da gerekçe olmak üzere- sarp dağların eteklerinde medrese adı altında kurdukları binalarda barındıkları²²⁸ bilinmektedir.

3-4'teki artış ise; genel anlamda 1-3'te azalmaya yol açan sebeplerin ortadan kalkmasıyla, muhtemelen toplam nüfustaki düşüğe paralel olarak mücerredlere yeniden toprak tahsisine başlanılmasından da çıkarılacağı gibi, iç-dış göçlerle şekavet hadiselerinin seyrekleşmiş ya da sona ermiş olmasıyla açıklanabilir.

224- Karahisar-ı Sâhib'te -daha önce de vurgulandığı cihetle- 45 yıllık bir vetirede mücerredlerin sayısı 5,5 kat artmıştır. Bulduk, tabii olarak, bunun normal kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Fakat, ilk tahrirdeki "kara", "mücerred" tefrikinin son tahrirlerde "mücerred" kategorisinde birleştirildiğini belirterek tasnif (tarif) değişikliğine müteallik bir hususa dikkat çekmektedir (O.Ö. Bulduk, A.g.t., s. 228-229).

225- Bkz.TT. 436. Ayrıca toprak tasarrufu faslına bkz.

226- Bkz. M. Akdağ, "Türkiye Tarihinde İctimaî Buhranlar Serisinden Medreseli İsyancıları", İFM, XI/1-4,1949-50, s. 363, 373, 377.

227- M. Akdağ, A.g.m., s. 363-364.

228- Bu bilgi Kastamonu Beyi'nin İstanbul'a gönderdiği mektupta mukayyedir (M. Akdağ, A.g.m., s. 375).

Birimler, T(K, 1-4)'te a/d yüzdelerine göre Ada (379.6), İznik (121), Yalakabad (67.8), Genivize (67.4), Kandıra (29.8), Şili (23.2) İznikmid (-1.3), Yoros (-3.1) çizgisinde sıralanabilir.

Görüldüğü vechile İznikmid ve Yoros haricinde diğer birimlerde özellikle Ada ve İznik'te fevkalade artışlar olmuştur.

Bunlardan ilk ikisindeki azalma ile son ikisindeki artışın esasen kırlardaki nüfus a/d' leri istikametinde seyrettiği anlaşılmaktadır.

Birimler -yine aynı açıdan- KİYG(K, 1-3)'te, İznik (+42.1), Genivize (-1.1), Yoros (-10.5), Kandıra (-26.5); KİYG (K, 3-4)'te ise Yoros (+8.2), İznik (+55.5), Genivize (+69.3), Kandıra (+76.7) doğrultusunda dizilebilir.

Burada öncelikle mücerrederin; KİYG (T)'de de tesbit edildiği üzere, 1-3'te -(1-3-4)'te devamlı artış gözlenen tek birim olan- İznik hariç azaldığı, 3-4'te hepsinde çoğaldığı vurgulanmalıdır.

İznik'te 1-3'teki marûf çoğalma, kırlardaki nüfus artışının oldukça üzerindedir. Bu -kır nüfusu faslında yazılanlar da hatırlanarak, nüfus artışına rağmen mücerredlerin azalması bakımından,-öteki birimlerden farklı olarak, İznik'te hayat şartlarının daha müsaid olduğu faraziyesi ekseninde normal kabul edilebilir.

Diğer birimlerdeki düşüşler ise ilgili bahiste de belirtildiği gibi, -mücerredlerin başta İstanbul ve ayrıca Yoros bir tarafa, kır nüfusu hayli fazla olan Kandıra ve Genivize'de tabii artışlarının epeyi çok olması ihtimaline binâen bunların tamamının Kocaeli'deki şehirlere istiâbının mümkün olamayacağı kaziyyesi özü etrafında- adı geçen sancaktaki şehirlere göç etmiş olmalarıyla açıklanabilir.

Bu meyanda, 1-3, özellikle 3-4 için, konu başında genel değerlendirmede 1-3'te etraflı olarak işlenen ve 3-4'te atıfta bulunulan sebepler de dikkate alınmalıdır.

Öte taraftan, vakıf karye / mezrealarında (1-3)'te müslim ve gayr-ı müslim nüfusun a/d yüzdesi -özellikle ilkinin tesiriyle- %34,5'tir. Tefrik edilecek olursa: Bunlardan birincisi %14.8 ikincisi ise %119 nisbetinde artmıştır. Tahmin edileceği üzere, ikincisinin nisbeti, -nüfus faslında da yazıldığı gibi- husûsen hariçten gelenlerle %18'den %31'e çıkmıştır.

Müslüman mücerredler, -her birimdeki a/d yüzdeleri oldukça farklı olmakla birlikte- (T)'te timar karye / mezrealarındakinin aksine az da olsa çoğalmıştır. Bununla birlikte, bu seyir de gayr-ı tabîi olarak kabul edilebilir.

E.ç.s., TT. 438'de İznik, İznikmid, Genivize, Kandıra, Yalakabad, Şili, Yoros, Ada'da, KK. 579'da İznik, Genivize, İznikmid, Kandıra, Yalakabad, Şili, Yoros ve Ada'dadırlar.

Birimler a/d yüzdelerine göre, İznik (69.7), Ada (40), Genivize (35.3), Yoros (34), Şili (22,5), Y. Abâd (+20.3), Kandıra (-28,3), İznikmid (-51.6) çizgisinde sıralanabilirler.

Gayr-ı müslim mücerredler, TT. 438 ve KK. 579'da e.ç.s., Genivize, Yalakabad, Şili ve İznik'tedirler.

Birimler a/d yüzdelerine göre -adları geçecek kazalardan birincisi ve dördüncüsünde mevcudun oldukça az olduğu belirtilerek -İznik (+266), Genivize (121), Y. Abad (118), Şili (54) doğrultusunda dizilebilir.

**TIMAR YERLEŞİM BİRİMLERİNDE
HANE, MUAF, MÜCERRED VE NEFERLER**

TABLO: 7/A

BİRİMLER		HANE				MUAF				MÜCERRED				NEFER				
		1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
İZNİKİMİD	Mah.	351	390		814													
		354	385		810	81(-10)	101(-13)		24	152	158		5	597	644			839
	Kır	496	528															
		506	605		323	174(-12)	177(-13)		15	215	221		212	895	903			550
	Top.	847	918															
		860	890		1133	265	278		39	367	379		217	1492	1547			1389
KANDIRI	Mah.	140																
		140		177	238	53(-1)		27	7	69		82	-	262			286	245
	Kır																	
		1825		2424	2368	492(-28)		205(-22)	111(-14)	727		534	944	3044			3163	3423
	N. Erman ve xa Tasarrufları			108	77			2	1			15	18				125	96
Top.	1965		2709	2683	545		234	118	796		631	962	3306			3574	3764	
ŞİLİ	Mah.																	
	Kır	1660			2385	384(-62)		134(-10)	655			807	2699					3326
Top.	1660			2385	384		134	655			807	2699						3326
İZNİK	Mah.	232		346	323	148(-8)		73(-1)	27	68		72	1	446			491	351
	Kır	150		176	249	37(-1)		7	6(-1)	57		81	126	244			264	381
	N.Gürle	40		26	29	11		1	6	25		21	9	76			48	44
Top.	422			601	194		81	39	150		174	136	766			803	776	
YOROS	Mah.			80	71			19(-3)	1			21					120	72
	Kır	375		569	401	96(-7)		30(-9)	26(-1)	190		170	184	661			769	611
Top.	375		649	472	96		49	27	190		191	184	661			889	683	

xa: Nefs-i Erman ve an nefsi-i Erman, Mah.: Mahalle, Top.: Toplam, N.: Nefs-i (-x): Pirfanı grubu.

**TIMAR YERLEŞİM BİRİMLERİNDE
HANE, MUAF, MÜCERRED VE NEFERLER**

TABLO: 7/B

BİRİMLER		HANE				MUAF				MÜCERRED				NEFER			
		1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Y.ABAD	Mah.			145	184			17(-6)	1			90	132			252	317
	Kır	648			610	190(-4)			21(-2)	227			381	1065			1012
	Top.	648			794	190			22	227			513	1065			1329
ADA	Mah.																
	Kır	455			892	169(-13)			106(-4)	152			729	776			1727
	Top.	455			892	169			106	152			729	776			1727
GENİVİZE	Mah.	144		207	293	56		57	17	40		69	9	240		333	319
	Kır	1282		1718	1745	243(-20)		103(-20)	63(-6)	433		428	725	1958		2249	2533
	N. Üsküdar	169		429	323	30(-11)		106(-18)	52	50		141	35	269		676	410
	Top.	1595		2354	2361	349		266	132	523		638	769	2467		3258	3262
MAHALLE	KİYYG	725		1410	1461	316(-20)		300(-28)	111	252		496	186				
	Top.	1079			2271	407(-30)			135	404			191				
N. ERMAN	N. Erman			108	77			2	1			15	18				
KIR	KİYG	3622		4887	4763	668(-58)		345(-31)	208(-21)	1407		1213	1979				
	Top.	6901			8973	1785(-147)			482(-37)	2656			4108				
YEKÜN	KİYG	4357		6152	6040	1184(-78)		628(-73)	316(-21)	1659		1619	2033				
	Top.	7980			11244	2182(-177)			617(-37)	3060			4299				

xa: Nefs-i Erman ve an nefsi Erman, Mah.: Mahalle, Top.: Toplam, N.: Nefs-i (-x): Pirfanî grubu.

**VAKIF YERLEŞİM BİRİMLERİNDE
HANE, MÜCERRED, MUAF VE NEFERLER**

TABLO: 8

BİRİMLER		HANE				MÜCERRED				MUAF				NEFER			
		TT. 438		KK. 579		TT. 438		KK. 579		TT. 438		KK. 579		TT. 438		KK. 579	
		M.	g.m.	M.	g.m.	M.	g.m.	M.	g.m.	M.	g.m.	M.	g.m.	M.	g.m.	M.	g.m.
İZNİKİMİD	Kır	410				184				76							
		401		311		184		89		63		5				410	
KANDIRI	Kır	371		426		120		86		33		25				638	
ŞİLİ	Nefs	-	254	56	226		15	15	158			8				79	389
		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İZNİK	Kır	187	91	252	114	54	11	66	17	20						341	129
		687	7	918	12	225	3	382	11	55		31				1332	23
YOROS	Kır	107				47				6							
		101		146		47		63		6		24				233	
Y.ABAD	Kır	296	143	273	165	64	27	77	59	30		13				364	224
ADA	Kır	49				30											
		54		248		30		42		6		7				297	
GENİVİZE	Kır	400	641	575	1031	130	156	176	346	62	8	31				778	
YEKÜN	Nefs (Şili)	-	254	56	226		15	15	158			8				79	389
		2497	882	3149	1322	854	197	981	433	275	8	136					

M. : Müslüman
g.m.: Gayr-ı müslim

2- Muâflar

Burada, sırayla ilgili verilerin haricî -dahilî potansiyel ve sıhhat derecesi teşhis, çizelgedeki başlıca gruplar tasnif ve -esasen bütün grup / alt grupları incelemek bir anlamda maksadı açacağı ve tabiatıyla tezin hacmini genişleteceği endişesiyle- sadece özellikli bazı alt gruplar tahlil edilecek, son olarak da genel bir değerlendirme yapılacaktır.

a) Bazı Mülâhazalar

Değişik yerlerde de ilgisine binâen yazıldığı ve bu cümleden olarak zaman zaman kritik edildiği üzere, tahrir defterlerindeki kayıtlar hakkında hem haricî hem de dahilî -araştırma konusu zaman diliminin yaşanılan dönemden uzaklığı ve bittabi araştırmacının bu anlamda muallakta kabul edilebilecek pozisyonunun iyice belirginleştirdiği bir belirsizlikler atmosferinde- bazı şüpheler bulunmaktadır.

Tahrirlerdeki Kayıtların Muhteva Sınırları Hakkındaki Haricî Şüpheler

Öncelikle, bir açıdan defterlerin tanzîmindeki esas ya da hedef modelin tam ve kat'î olarak tayin edilememesinden kaynaklanan "hem yöneten hem de yönetilenler grubundan vergiden mûaf tutulan fert / zümrelerin bazen kayd olunmadıkları bilinmektedir"²²⁹ cümlesinden de anlaşılacağı gibi muhtemel bazı unsurlarla ilgili çoğu kez doğrudan teşhis edilemeyen haricî ihtimaller bulunduğu belirtilmelidir.

Bunlardan bazılarının -şu anda- takdîmi, özellikle ileride yapılacak atıflara zemin hazırlaması bakımından uygun olacaktır.

229- H.İ. İnan, A.g.e., s. 61.

Bu cümleden olmak üzere, tahrirlerde askerîlerden (dirlik sahipleri) sancak beyleri, zâimler ve kale muhâfızlarına genellikle yer verilmediği²³⁰, medrese görevlilerinin nâdiren, talebelerin ise hemen hiç yazılmadığı bilinirken²³¹; pir, seyyid veya emir oğullarının sistematik olarak kaydedilip edilmedikleri²³², -nüfus içindeki nisbetlerinin az olduğu yerlerde- pir-i fânî alt grubunda aile reisi olan yaşlı ama dinç erkeklerin mündemiç olup olmadığı²³³ belli değildir.

Muâfların Tasfîr ve Tasnifinde İzlenen Usuller:

Burada iki tasnif hakkında bilgi verilecektir.

Bunlardan ilki deftere mahsûstur. TT. 438'de her bir yerleşim yerindeki muâflar, ait oldukları kategorinin yekûnunda bazen benzeşen ya da örtüşen başka adlarla tesmiye olunmuştur.

Meselâ, -kuvvetle muhtemel- fakir ve kötürüm "pir-i fânî"²³⁴, yine kötürüm, "malûl"²³⁵; -imlasından da anlaşılacağı üzere, kat'î olarak- mazûl sipahi ve mazûl yeniçeri, "mazûl sipahî ma'a yeniçeri"²³⁶ olarak kaydedilmiştir.

230- H.İ. İnan, A.g.e., s. 65.

231- H.İ. İnan, bu çerçevede Anadolu'da mühim bir eğitim ve kültür merkezi olan Tokat'ta talebe sayısının azlığına atıfta bulunmaktadır (H.İ. İnan, A.g.e., s. 67). Mezbûr kontekste A. Kankal "muhassıllar"ın talebe olabileceğini ileri sürmektedir (A. Kankal, A.g.t., s. 122). Ayrıca bkz., F.M. Emecen, A.g.e., s. 59.

232- H.İ. İnan, A.g.e., s. 66.

233- Aynı yazar, A.g.e., s. 61-62.

234- Defterin (TT. 438) bir faslında tarafımızdan (b.t.) üç fakir ve bir kötürüm tesbit edilmişken, yekûnda bunlara yer verilmemiştir. Öte taraftan, k.t.'de ise, b.t.'de olmayan ve altında dört rakkamı murakkam olan "pir-i fânî" kalemi bulunmaktadır (TT. 438, s. 798).

235- TT. 438, s.759.

236- TT. 438, s.759.

Diğeri (tasnif) tarafımızdan yapılmıştır. Muhtasar²³⁷ bir tablodur (No:14). Bunun satırlarında başlıca gruplar ve onların herbirinde baş harfleriyle sembolize edilen idarî birimler ve ayrıca şehir ve kır toplamları yer almaktadır.

Bu toplamlarda şehri yerleşim yerleri KİYYG ve İKİYYG; kır yerleşim yerleri KİYG ve İKŞİYYAG harfleriyle kodlanmıştır.

Tahrirlerdeki Rakkamların Sıhhat Dereceleri Hakkındaki Dahilî Şüpheler

Bu başlık altında -çizelgedeki sıraya göre- TT. 438'deki k.t. ve b.t.²³⁸ arasındaki farklılıklar kaynak ekseni etrafında incelenecektir. Daha açık bir ifadeyle yazıkonusu ameliye -açıklar zemininde- başlıca üç safhada tamamlanacaktır. Önce ilk alt grup, muhtemel yanlışları olabildiğince azaltabilmek maksadıyla oluşturulacak bir emniyet dairesi dahilinde, nüfuzî olarak tahlil, sonra diğer alt gruplar tasvîr edilecek ve daha sonra ise -malûm uygulama / hata'ların iradî olması ihtimalinden hareketle- açıkların mutasavver sebepleri hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu meyanda, asıl hedefin, tahrir defterlerindeki rakkamlardan yararlanılırken son derecede hassas olunması gerektiği gerçeğine dikkat çekmek olduğu, bâhusus ifade edilmelidir.

TT. 438'de mahalle, karye v.s. gibi yerleşim yerlerinde mukayyed muâfların, ayrıca -merkûm defter aslen icmal olduğundan- ilgili hâs, zeâmet ya da timar kategorileri yekûnlarında kalem kalem toplandıkları; ve bu usulün tarafımızdan marûf ameliyenin tekrarı ve bittabi neticelerin karşılaştırılarak (b.t., k.t.) defterin iç tutarlılığının sınanmasına imkân hazırladığı belirtilmelidir.

237- Ayrıca bazı gruplara ait mufassal tablolar yapılmıştır. Bkz. tablo: 9, 10, 11, 12.

238- k.t.: Defterdeki toplam, b.t.: Benim toplamım.

Kısa ve fakat açık bir ifadeyle, TT. 438'de bilhassa muâf zümrelere ait k.t. ve b.t. rakkamları arasında fâhiş farklılıklar bulunmaktadır.

"Muhassıl grubunda" (İznik nefsinde) k.t.: 0, b.t.: 13'tür. Anlaşılacağı üzere bu bir hesap hatası değildir. Bundan dolayı adı geçen kalemin unutulmuş olması muhtemeldir. Fakat bu ihtimali ilgili fasılda hesapların tutuluşunda gösterilen titizlik oldukça zayıflatmaktadır²³⁹.

"Sipahi grubunda" (Kandıra kırında) k.t.: 30, b.t. 153'tür. "Sipahizâde altgrubu"ndan²⁴⁰ kaynaklanan bu farkın da hesap hatası olarak kabulü kâbil görünmemektedir.

Öte taraftan "Doğancı grubu"nda (İznikmid nefsinde) k.t.:10, b.t.: 2, (Yalakabad kırında) k.t.: 44, b.t.: 60; "Korucu grubu"nda k.t.: 21, b.t.: 59'dur.

Bu açıklardan, -doğancılarda olan- ilk ikisi "doğancı altgrubu"ndan²⁴¹; -korucularda olan- üçüncüsü ise "meremmetçi altgrubu"ndan²⁴² doğmaktadır.

239- Açıkçası, hem büyük ve hem de küçük rakkamların toplanmasında dikkat çekici hatalar yapılmamıştır. Meselâ:

	k.t.	h.t.	
hane	244	245	
mücerred	69	68	
sâhib-i berât	57	57	(TT. 438, s.798).

240- Sipahizâde altgrubunda k.t.:27, b.t.: 149'dur. Bu toplam rakkamlardan k.t.: 0, b.t.: 98'i; "Timârhâ-ı Zu'amâ ve Erbâb-ı Timâr" (TT. 438, s. 769); k.t.: 0,b.t.: 24'ü "Hashâ-ı Padişâh-ı Alempenâh" (TT. 438, s. 774); k.t.:27, b.t.: 27'si ise "Timârhâ-ı Müstahfazân-ı Kal'a-ı Boğazkesan ve Yoros" (TT. 438, s. 774) kategorilerinde yer almaktadır.

241- Sırayla bkz.TT. 438, s. 759 (ilki için) ve TT. 438, s.808 (ikincisi için).

242- Bu toplam rakkamlardan k.t.: 0, b.t.: 16'sı "Hashâ-ı Sadri'l-vüzerâ Hazret-i İbrahim Paşa" (TT. 438, s.761); k.t.: 0,b.t.: 22'si ise "Timârhâ-ı Zu'amâ ve Sipahiyân" (TT. 438, s.761-763) kategorilerindedir.

Görüldüğü üzere, yazıkonusu alt grup mensuplarının sayısı yekûnda k.t., b.t.'ye göre -bir an için doğancılardaki eksiklik dikkate alınıp, fazlalık göz ardı edildiğinde- azdır. Bunun iradî ya da gayr-ı iradî bir ameliyenin sonucu olduğunu kat'i olarak tesbit etmek şimdilik mümkün değildir. Ancak bir takım ipuçlarından hareketle bazı kuvvetli ihtimaller üzerinde durulabilir.

Hatırlanacağı gibi, tutarsızlık özellikle -bir açıdan toplamlarıyla orantılı olarak -sipahizâdelerde hayli belirgindir. Bunların -genelde muâf sayısının düşürülmesi konteksinde- TT. 436 ve KK. 49'da azaldığı göz önünde bulundurulacak olursa; daha sonra fiilen de gerçekleştirilecek olan²⁴³ bir teşebbüsün başlangıçta (TT. 438 noktasında) hedeflendiği ve bir anlamda kağıt üzerinde uygulanmaya çalışıldığı düşünülebilir.

Bu kaziyeye ile bir bakıma hem "meremmetçi" sayısındaki -TT. 436 ve KK. 49'daki mevcutları hatırlandığında -düşüşler; hem de- TT. 436'daki azalış ve buna göre KK. 49'daki artış gereği- biraz girift ve o derecede de fantastik olmakla birlikte "doğancı alt grubu"ndaki dalgalı çizgi açıklanabilir.

Ancak, bununla "muhasıllar"ın seyrini -TT. 436'daki artış sebebiyle yorumlamak mümkün değildir. Bu gelişmenin adı geçen altgrup mensuplarının diğer üçünden farklı olarak- görev sahalarının genişlemesiyle ilgili olduğu farzedilebilir.

Bütün bunlar spekülâtif nitelikleri gereği bir tarafa bırakılsa; netice olarak, daha bu dönemde (TT. 438) hassaten "sipahizâde" gibi fonksiyonel olmayan zümrelerin -ileride de tahlil edileceği cihetle- azaltılmaya çalışıldığı yazılabilir.

243- Muahhar defterlerde (TT. 436 ve KK. 49) sadece b.t. olduğundan, onların karşılaştırmalı tahlilini yapmak mümkün olmamıştır. Ancak, -buradaki gibi- b.t. esasına göre defterler arası haricî bir mukayese söz konusudur.

Bu da bir yana, bu zümrelerin muâfiyetlerinden dolayı kaydedilmemiş olmaları da mümkündür.

b) Başlıca Grublar

Bu başlık altında önce yerleşim yerlerinde münferid olarak mukayyed muâflardan (münferidler); sadece sipahî, pir-i fânî, kadı, muhassıl ve imam gibi²⁴⁴ kemmiyyet ya da keyfiyyet itibariyle mütemâyiz olanları; sonra ise bir hizmete karşılık olarak -halkının tamamı- bazı vergilerden muaf tutulmuş (müctemi') karyelerin, daha doğrusu buralarda sâkin ahalinin muâfiyetleri²⁴⁵; hakkında tahlil ve tefsîrler yapılacaktır²⁴⁶.

Münferidler

Kadı Grubu

Genel olarak ehl-i ilm terkibiyle kristalize edebileceğimiz az sayıda mensubu olan bu grup, kadılardan başka mazûl kadı, nâib-i kazâ, müderris, mazûl müderris, ehl-i ilm, danişmend, kazızâde ve müderriszâdelerden oluşmaktadır.

Bunlar, -muhtasar tabloda (No:14)- TT. 438'de e.ç.s. İznik (5), Genivize (3) ve Kandırı'da (1)²⁴⁷; -toplamın parçalarından olarak- (K)'de sadece Kandırı'da, (Ş)'de ise İznik ve Genivize'dedir.

244- Bilvesile -nisbî olarak- ilk dördünde azalış sonucusunda ise artış olduğu vurgulanmalıdır.

245- Çok fazla olmamakla birlikte, müctemi' muâfiyete gerekçe olan vazifeler, bazen münferid muâflarınkiyle örtüşmektedir. Ama bunların da ayrı yazılması uygun görülmüştür.

246- Burada sadece timâr teşkilatı dairesindeki muâflar dikkate alınmıştır.

247- TT. 436, K(T)'de mukayyed 11 rakkamı -mezbûr gruptaki rakkamların küçüklüğü hatırlandığında- oldukça dikkat çekicidir. Ayrca, bu 11 kişiden 10'unun K(K)'da yer aldığı ve bunlardan altısının ehl-i ilm olduğu belirtilmelidir.

Yukarıda İznik (Ş) ve Genivize (Üsküdar (Ş))'ye ait rakkamlarda mahsûp olmak üzere, adı geçen birimlerden ilkinde 3 ikincisinde 1 müderrisin bulunması daha başka göstergelerin de ışığında her iki şehrin, özellikle de İznik'in bu dönemde ilim ve irfan merkezi olarak tebellür ettiğine işaret etmektedir²⁴⁸.

KK. 49'da -TT. 438'e göre- alt grupların hem çeşidi hem de herbirinin sayısı azalmıştır. Teferruatlı bir ifadeyle, bu defterde sadece, müderris, kadı ve danışmend mukayyedir. Öte taraftan -biraz önce yazılanları itmâm maksadıyla tercihen belirtmek gerekirse- K(K)'da bir müderris bulunmaktadır. Açıkçası -TT. 438'den farklı olarak- İznik ve Üsküdar'da biraz sonra yorumu yapılacağı üzere hiç müderrise tesâdüf edilememiştir.

Bunlar, KK. 49(T)'de e.ç.s. Kandırı ve Genivize, (K)'da Kandırı, Şili ve Genivize'de (Ş)'de Genivize ve İznik'tedir.

Mevcutları son derecede azdır. Artış gözlenen gruplardandır²⁴⁹.

T(Ş)'deki düşüş, İznik'ten kaynaklanmaktadır ki, bu İznik'in 17. Yüzyıl başlarında -daha önce yazılanları da teyiden²⁵⁰ pek çok açıdan olduğu gibi- ilmî bakımdan da gerilediğine delâlet olarak kabul edilebilir.

248- İznik faslına bkz.

249- Burada KIYG(K)'daki -Kandırı'dan kaynaklanan- artış da vurgulanmalıdır.

250- İznik faslına bkz.

KADI GRUBU

TABLO: 9/A

ALT GRUPLAR	Birimler	ŞEHİR					KIR					YEKUN						
		TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	
Kâdi	— K Ş — Y Y A A G		1		1										1			1
Mazûlî Kâdi	— K Ş — Y Y A A G	2			2								1					3
Na'ib-i Kazâ	— K Ş — Y Y A A G											1						1
Müdürris	— K Ş — Y Y A A G																	1
Mazûlî Müdürris	— K Ş — Y Y A A G																	1

Bütün tablolarda Gye (Genivize) Ü (Üsküdar) de dahildir.

KADI GRUBU

TABLO: 9/B

ALT GRUPLAR	Birimler	ŞEHİR						KIR						YEKÜN										
		MM. 550		TT. 436		KK. 49		MM. 550		TT. 436		KK. 49		MM. 550		TT. 436		KK. 49						
		TT. 438		TT. 438		TT. 438		TT. 438		TT. 438		TT. 438		TT. 438		TT. 438		TT. 438						
Ehli-ilm	İ K Ş İ Y Y A A G				1																			
Dânişmend	İ K Ş İ Y Y A A G																							
Kâzî - zâde	İ K Ş İ Y Y A A G																							
Müdermis - zâde	İ K Ş İ Y Y A A G																							
Yekûn	İ K Ş İ Y Y A A G																							

Muhassıl Grubu

"Muhassıl" kelimesi tahsildâr (vergi toplayıcısı) anlamındadır²⁵¹.

Bu grupta -MM. 550'deki bir ser- muhassıl hâriç ilgili bütün defterlerdeki verilere göre- sadece muhassıllar yer almaktadır.

Bunlar, TT. 438 (T)'de Kandıra, Genivize ve İznik'te, (K)'de Kandıra, Genivize ve Ada'da, (Ş)'de İznikmid, Genivize ve İznikte'dir.

KK. 49'da ise e.ç.s., (T)'de, Şili, Kandıra ve Ada'da,(K)'de yine aynı çizgide Şili, Kandıra ve Ada'da, (Ş)'de ise sadece Genivize'dedir (1 kişi)²⁵².

Düşüş gözlenen gruptandır. T(T) ve T(K)'de Şili hâriç bütün birimlerde azalmış, T(Ş)'de ise Genivize'den başka diğerlerinde bir tane bile kalmamıştır.

Pîr-i Fânî Grubu

Bu grupta yer alan alt gruplar, ihtisâren, gaybubet, yaşlılık, fakirlik ve hastalık başlıkları altında toplanabilir.

251- Bkz. Ş. Sami, Kâmûs-ı Türki, s. 1301; B.Yediyıldız, A.g.e., s. 91. Yine Manisa Kazasında büyük hâs gelirlerinin toplayıcısı olarak tarif edilmiştir (F.M. Emecen, A.g.e., s. 58). A. Kankal daha önce de yazıldığı gibi, tahrir defterlerinde sayılarının yok denecek kadar az olmasından hareketle, -muhassılların- medrese öğrencisi olabileceğini ifade etmektedir (A.Kankal, A.g.t., s. 121). Ancak bu izah -en azından- Kocaeli için geçerli gözükmemektedir. Nitekim adı geçen sancaktaki şehirlerde muhassıl sayısının medreselerle değil de has gelirleriyle doğru orantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. TT. 438, İznikmid (s. 759), İznik (s. 798), Üsküdar (s. 793).

252- KİYG (T), KİYG(K) ve KİYYG(Ş)'ye de yansıdığı üzere, TT. 436'da sayıları, özellikle İznik ve Genivize'de TT. 438'e ve tabiatıyla KK.49'a göre oldukça fazladır. Bunlar, Manisa'da 1575'te hayli çoğalmışlardır (F.M. Emecen, A.g.e., s. 57-58). Yine artış için bkz. A. Kankal, A.g.t., s. 121.

Öncelikle dikkati çeken -imlâ ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan- başlıca üç özelliği bulunmaktadır.

İlk olarak, bir sıfatın işaretinde fakir²⁵³ ve fakirü'l-hâl²⁵⁴ misallerinden de anlaşılacağı üzere, son tahlilde aynı manaya gelen kelime veya terkipler kullanılmıştır.

İkincisi, bu grup mensûpları hem pîr, fakir v.s. kabilinde tek; hem de salih pîr, pîr ve a'mâ, pîr ve fakir, pîr-i fâni ve pîr-i gâib gibi iki kategoride birden yer alabilmişlerdir.

Üçüncüsü, malûl²⁵⁵ ve mariz²⁵⁶ gibi genel sıfatlarla da tesmiye edilebilmişlerdir.

En kalabalık altgrubu pîr-i fânilerdir. Diğer bazıları ise, masûm²⁵⁷, gâib, malûl, amâ, mecnûn, kötürüm ve dîvanelerdir.

TT. 438'de e.ç.s., (T)'de Şili, Genivize ve Kandırı'da; (K)'de Şili, Kandırı ve Genivize'de; (Ş)'de Genivize, İznikmid ve İznik'tedir.

KK. 49'da e.ç.s., (T)'de Kandırı, Şili ve Genivize; (K)'de -bunların tamamı kırlarda bulunduğu- yine Kandırı, Şili ve Genivize'dedir. Anlaşılacağı üzere (Ş)'de bu grubu temsilen bir kişi bile yoktur.

Görüldüğü gibi - genel olarak- idarî birimlerdeki nisbetleri sayılarındaki oynamalara rağmen, her iki tahrirde de değişmemiştir.

253- TT. 438 ve TT. 436.

254- TT. 436

255- TT. 438, TT. 436, KK. 49

256- TT. 436.

257- TT. 438.

Düşüş olan gruplardandır. T(T)'de -en ziyâde İznikmid, Şilî ve Genivize'de olmak üzere- ve T(K)'de bütün birimlerde azalmışlardır.

Bunların azalmasını statüleri tercihe bağlı olmadığından diğerleri için kabul edilebilecek gerekçelerle açıklamak oldukça zordur. Bu sebeple, bunda hayat şartlarındaki değişikliklerin müessir olduğu düşünülebilir.

Lâkin, husûsen (Ş)'deki inkırâzı bu âmile dayandırmak mümkün değildir. Bundan dolayı marûf seyirde esâsen gayr-ı tabîi (insanî) uygulamaların belirleyici olmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Sipahi Grubu

TT. 438'de en çok mensûbu olan gruptur. Hemen hemen tamamı -aynı defterde- çizelgedeki en kalabalık zâdegân zümresi olan "sipahi-zâde" alt grubundan oluşmaktadır.

Bundan dolayı, bu gruba "sipahizâdeler" adı verilebilirdi. Fakat, "sipahi", -bu kelimenin bir türevi olduğundan- "sipahizade"ye tercih edilmiştir.

TT. 438'de e.ç.s., (T)'de Şili, Kandıra, Genivize ve İznikmid'de, (K)'de - bunların büyük çoğunluğu kırlarda bulunduğu- yine aynı çizgide Şili, Kandıra, Genivize ve İznikmid'de, (Ş)'de ise Genivize, Kandıra ve İznikmid'dedir.

"Sipahiler" in "sipahizâdeler" e sayı itibariyle tekaddüm ettiği, KK. 49'da ise e.ç.s., (T)'de -yine TT. 438'deki gibi- Şili, Kandıra, Genivize'dedir, (K)'de Şili, Kandıra ve Yoros'ta, (Ş)'de -oldukça az olmakla birlikte- Genivize (4), Kandıra (2) ve İznik'tedir(1). Büyük nisbette düşüş gözlenen gruplardandır²⁵⁸.

258- KİYG(T), KİYG(K) ve KİYYG(Ş)'de de fâhiş düşüşler olmuştur. Bunlar Çankırı ve K.Sahib'te de azalmışlardır (A.Kankal, A.g.t., s. 121 ve O. Ü.Bulduk, A.g.t., s. 104).

Alt Gruplar	Şehir						Kır						Yekûn					
	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49		
Sipahi	5 1			2	16 1		3	13 20	1 2				16 5		3	15 20		
Yeniçeri	4		1	2	-	5	3	1 5 2 3	2			3	2 4	5		3		
Merd-i Kala			2				3								5			
Ma'zûl Sipahi	2 1		4		10 3	1	4	2	1				10 3	1	4	2		
Ma'zûl Yeniçeri	5 3	4	1	1	3 2	5							3 6		1	1		
	-				-	9	1						-	9	1			
	3 8				1 1		1						1 1					
Ma'zûl Sipahi ma'a Yeniçeri	3 3												3 3	3				

SİPAHİ GRUBU

TABLO: 10/B

Alt Gruplar	Şehir					Kır					Yekûn					
	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49
Sipahi-zâde	6 7 1	2	5	1	50 27 207 25 38 64 28 132	61	35	10 7	56 34 207 26 38 64 28 149		40		64 156 203 26 38 59 28 143	63		10 7 1
Yeniçeri-zâde					- 3 1 1	6			3 1 1				3 1 1	6		
Ulufeci-zâde		1		1			1		1						1	1
Çarı-zâde	- 1								- 1					1		
Yekûn	9 12 3	8 12 4	5	2 1	76 30 207 25 44 67 28 133	78	43	3 23 29	85 42 207 28 44 67 28 158		48		84 165 209 29 44 63 28 155	86	48	3 25 29 1 3 6 3 7

xa: Bunda mahsûb olmayan mücerredler arasında 15, meremmetçiler arasında da 1 sipahi-zâde daha vardır.

İmâm Grubu

Bu grupta esâsen câmi' görevlilerine yer verilmiştir²⁵⁹. Bunların büyük çoğunluğu -genel olarak- hem (Ş)'de hem de (K)'de imam, hatib, müezzin, kayyum, muarraf-i câmi' ve muallimdir.

Bazılarının, çoğu zaman tek, bazen de, defterlerdeki "hatib ve imam", "imam ve cüzhan" gibi kayıtlardan da çıkarılacağı gibi iki görev deruhte ettikleri anlaşılmaktadır²⁶⁰.

TT. 438'de e.ç.s., (T)'de Kandıra, Genivize ve İznik'te, (K)'de -İznik'in yerini Ada'nın almasıyla -Kandıra, Genivize ve Ada'da, (Ş)'de ise -Kocaeli Sancağı dairesinde gerçek anlamda şehirleşmenin olduğu üç yerleşim yerinde- İznik, İznikmid ve Genivize (aslında Üsküdar'da) dedirler²⁶¹.

KK. 49'da ise e.ç.s., (T)'de Genivize, İznikmid, Kandıra; (K)'de Kandıra, Ada, Genivize ve Yoros; (Ş)'de Genivize ve İznikmid'dedirler. Adı geçen son iki şehirde -ötekilerden farklı olarak- sayılarının arttığı gözlenmektedir. Bu, her

---

259- Cihet tasarruf edenler de bu gruba dahil edilmiştir.

260- Bu durum, F.M. Emecen tarafından, imamların mahalledeki mevkilerinin daha da ehemmiyet kazanmasına yorulmuştur (F.M. Emecen, A.g.e., s. 58).

261- TT. 436'da e.ç.s., (T)'de Genivize ve İznik'tedirler. Bilhassa KİYYG'de fevkalade bir artış olmuştur.

iki merkezdeki- ikincisi için TT. 436'daki kadar olmasa da²⁶²- nüfus artışı ve bir anlamda şehirleşmeyle açıklanabilir²⁶³.

262- Hatırlanacağı üzere, TT. 436'da İznikmid (nefs) cüz'ü yoktur.

263- "Çerağcı grubu"nun aksine, İznik'te ve -KİYYG(Ş)'ye de yansıdığı cihetle - bâhusus Genivize'de (Üsküdar'da) araştırma vetiremize mahsus defterler serisinde malûm sancaktaki nüfusun zirveye çıktığı noktayı temsil eden, TT. 436'da, KK. 49'a göre tabiatıyla çok daha fazla bir artış olmuştur. Yaklaşık olarak aynı tarihlerde -genel a/d'ler istikametinde- Çankırı, Manisa ve K. Sâhib'te farklı seyirler görülmektedir. Bunların ilkinde imâm ve müezzinler çoğalmış (A. Kankal, A.g.t., s. 121); ikincisinde imamlar artmış, müezzin hiç kalmamış (F.M. Emecen, A.g.e., s.57-58); üçüncüsünde ise hem imam ve hem de müezzinler azalmıştır (O. Ü. Bulduk, A.g.t., s. 104).

İMAM GRUBU

TABLO: 11/A

Alt Gruplar	Şehir						Kır						Yekûn					
	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49		
İmâm	10 2 18	10	3 16 1 2	18 3 1 1	5 34 10 3 4 9 3 13	3	4 2 3 4	2 3 2 4 4 4	15 36 10 18 4 9 3 22	13	7 2 2 2 4	20 6 2 2 3 4 4 23						
Hatib	2 2 2	1	3 1 2	2 1 1 1	2 2 3 3 1 1	4 2	1 5 1 5	2 4 3 2 3 4	2 4 2 2 3 1 2	1	4 3 2 2	3 5 1 2 5 1						
Hatib ve İmâm																		
İmâm ve Cüzhân		1	2	3						1								
Cüzhân-ı Câmi'		1			1				1									
Eczâhân				3			1				1				3			

Alt Gruplar	Şehir					Kır					Yekûn					
	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49
Müezzin	2 1 6 4	2	2 13 1 24	2 1 1 9	1 1 1 3 2	1 1 1 1 1	2 1 2 1	3 1 2 1 6 1	3 2 6 1 1 7	2 2 1 7 1 6	2 4 1 3 1	2 4 2 2 1 6 10				
Kayyum	1 1 1	1	1 1 1	1 1 1	1 1 1	1	4	1 1 1 1	1 1 1 1	2	1 1 1 1	1 4				
Muarrif-i Câmî'	1	1		1	1 1 1	1	1	1	2 1	2	2 1	2				2
Ferrâğ-ı Câmî'					1	1				1						
Muallim	1 1	1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	2 2	1	1 1	1 1			1 1	1
Hatib-zâde																1 1

Alt Gruplar	Şehir				Kir				Yekûn			
	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49
Şerif-zâde							8				8	
Cihet Tasaruf Eder		4								4		
Yekûn	16 6 27 -	22	- 6 32 5 5	23 5 3 1 1 36	8 39 10 4 14 4 21	7 41 11 3 4 14 5 17	20	6	3 18 2 2 4 7 16 7	24 45 13 27 4 14 4 34	23 47 13 31 4 14 5 32	26 23 24 5 5 8 16 43

Müctemi'ler (Ahalisi Mûafiyetli Köyler)

Derbendci Köyleri

Bu kategoride TT. 438'de Yalakabad'da Derbend ve Rum Paşa adlarında -halkı avâızdan muâf- iki karye²⁶⁴ bulunmaktadır.

KK. 49'da bunlardan birincisinin muâfiyetinin devam ettiği²⁶⁵ anlaşılmaktadır. İkincisinde ise ilgili herhangi bir kayda tesadüf edilememiştir²⁶⁶.

Meremmetçi Köyleri

Öncelikle, Kocaeli Sancağı'ndaki (TT. 438'de) toplam meremmetçi sayısının tesbit edilebilmesinin daha önce yazılan "münferid"lere buradaki "müctemi"lerin katılmasıyla mümkün olacağı belirtilmelidir.

Bu kategoride -bittabi bu sancağa ait merkûm defterde- Genivize'de halkı 'avâız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muâf²⁶⁷ Aydeklü²⁶⁸ adlı bir karye

---

264- Bunlardan ilkinde 3 müslim, 39 gayr-ı müslim hanesi ile "Karye-i mezbûre halkı Tekir çayırı derbendîn hıfz iderler "avâızdan muâflardır" cümlesi (TT. 438, s. 806), diğerinde 3 hane, 1 mücerred, 4 sipahizade ile "Karye-i mezbûre derbend olmağın 'avâızdan muâflardır" cümlesi mukayyedir.

265- Bu karyede 37 gayr-ı müslim ve "Karye-i mezbûre halkı öşrlerin sipahilerine virüb resm virmeyüb Tekfur çayırı derbendîn hıfz iderler deyû defter-i atıkde mukayyed bulunmağın vech-i meşrûh üzere defter-i cedîde dahî kayd olundu açıklaması münderiçtir (KK. 49, v. 201/a.b).

266- Bunda ise 15 nefer gayr-ı müslim vardır (KK. 49, v.203/a).

267- "Karye-i mezbûre halkı yanlarında olan Pavlû nâm suyun köprüsün meremmet idüb 'avâız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muâf olalar deyu ellerinde hükm-i hümâyûnları vardır."

268- Bu karyede 32 hane, 9 mücerred, 1 kötürüm ve -bunların toplamı olarak - 42 nefer vardır.

bulunmaktadır. TT. 436²⁶⁹ ve KK. 49'da²⁷⁰ adı geçen karyenin, TT. 438'deki gibi, muâfiyetine işaret eden herhangi bir kayıt mevcut değildir.

Tuzcu ve Çeltükçi Köyleri

Bu kategoride, İznikmid'de sâkinleri ve tabiatıyla statüsü hakkında yanıtıcı farklı bilgiler olan²⁷¹ "Tuzcu" adında halkı '-avârizdan muâf- bir karye bulunmaktadır.

TT. 438'de bunda 9 nefer çeltükçi ve 10 hane tuzcu vardır. KK. 49'da²⁷² ise bu karyede²⁷³ -dolaylı olarak- sadece²⁷⁴ tuzcuların²⁷⁵ bulunduğu anlaşılmaktadır.

269- TT. 436,s. 345-346.

270- KK. 49, v. 240/a,b, 241/a.

271- TT.438 ve MM. 550'de "tuzcu ve çeltükçiler" ile ilgili bazı kayıtlar arasındaki tenakuz, "müctemi"lik konusunda şüphe uyandırmaktadır. Takdim u tehir olmakla birlikte, siyâkı gereği MM. 550'den başlarsak: Bu defterde; 10 hane ve 3 mücerred raiyyet, 9 nefer ise "çeltükciyân ve tuzciyân" olarak tavsif edilmiştir (MM. 550, s.36-37). Tahmin edileceği vechile bu üslûb "tuzcu ve çeltükçiler" in 9 neferden ibaret olduğu intibahı uyandırmaktadır. Yine, Karye-i mezbûrede olan tuzcular ve çeltükçilerin 'avâriz virme-yeler deyû ellerinde hükm-i hümâyûnları var" ifadesi de bu meâlde yorumlanabilir. TT. 438'de adı geçen karyede 10 hane, 3 mücerred ve 9 hane-i çeltükciyan mukayyedir (TT. 438, s. 763). Mütemmimen belirtilecek olursa, yekûndaki hane ve mücerred kalemlerindeki minhâ mu'âf-ı 'an 'avâriz (m.m.a.a.), sırayla 10 ve 3'tür. Yapılan incelemeler sonucunda,-ayniyetten de çıkarılacağı üzere- m.m.a.a.: 10 (hanede)'un, biraz önce yazılan 10'a(hane) tekâbül ettiği; açıkçası -çeltükçilerden ayrı olarak- reâyânın tuzcu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, bu defterdeki "mezbûr karye halkı tuzcular ve çeltükçiler olub, 'avâriz virmezler' cümlesi de buna delâlet etmektedir.

272- Malûm olduğu üzere, TT. 436'da İznikmid cüz'ü eksiktir.

273- KK. 49, v. 24/a.

274- Daha açık bir ifadeyle "çeltükçiler" ile ilgili bir kayda rastlanılmamıştır.

275- "Karye-i mezbûre sınırında olan Tuzla'nın öşri sâhib-i arza virüldükten sonra sancak beyi ile reâyâ tansîf iderler deyû mukayyed defter-i atîk".

Bıçıcı Köyleri

Bunlar üç kelimeyle "hâssa çayır bıçıcıları" ya da kısaca, tek kelimeyle "bıçıcılar" olarak tesmiye olunabilir.

Bu kategoride TT. 438'de Yoros'ta -halkı 'avâızdan muâf olan- Ali Bahadır²⁷⁶, Üğümce²⁷⁷ ve Kom²⁷⁸ adlarında üç karye²⁷⁹ mevcuttur. Ayrıca, bunlara -siyâkıdan çıkarıldığı kadarıyla- Akviran²⁸⁰ karyesi de katılabilir²⁸¹.

TT. 436'da, biri mezre'a olan²⁸² (Üğümce) ve diğeri ikiye ayrılan²⁸³ bu yerleşim yerlerinden²⁸⁴ hiçbirinde muâfiyet kaydına rastlanmamıştır.

KK. 49'da da mezbûr karyelerde malûm hususta herhangi bir ibâre mevcut değildir²⁸⁵.

276- "Karye-i mezbûre halkı Arâk Bağçesi dimekle marûf olan hâssa çayır bıçıcı 'avâızdan muâftır"(TT. 438, s. 795).

277- "Karye-i mezbûre halkı,hâssa çayır bıçıcı 'avâızdan muâf" (TT. 438, s. 796).

278- "Karye-i mezbûre halkı Arak Bağçede olan hâssa çayır hizmeti için 'avâızdan muâflardır" (TT. 438, s.796).

279- Bunlarda toplam olarak, 40 hane, 13 mücerred, 1 imâm, 2 toğancı bulunmaktadır.

280- Bunda 18 hane, 20 mücerred vardır.

281- Dördünde toplam, 58 hane, 33 mücerred, 1 imâm, 2 toğancı mukayyedir.

282- Mezre'a-ı Üğümce, TT. 436, s.414, 415.

283- K. Akvirân-ı Büzürk ve K. Akvirân-ı Küçük (TT. 436, s.409-410).

284- K. Ali Bahadır, K.Kom n.d. Öyük (TT. 436, s.433-434).

285- K. Ali Bahadır (KK. 49, v.269/a); K. Üğümce (Görüldüğü cihetle bu yeniden karye olmuştur, KK. 49, v.270/a,b); K. Kom n.d. Öyük (KK. 49, v. 279/a); K. Akvirân-ı Büzürk (KK.49, v.269/b); K. Akvirân-ı Küçük (KK. 49, v.270/a).

Genel değerlendirmeye gelince: Öncelikle 1-3'te kırladaki 3-4'te ise şehirlerdeki düşüşün bir diğerine göre fazla olduğu ifade edilebilir.

T(T, 1-4) ile KİYG (T, 1-4)'ün yüzdelerinin birbirine oldukça yakın olmasından hareketle KİYG(K) hâricindeki birimlerde de 1-3 ve 3-4'te benzer bir seyrin olduğu farzedilebilir²⁸⁶.

Mevcut azalışın, özellikle "sipahi" ve "pir-i fanî" gruplarındaki yorumların ışığında, gayr-ı tabii olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu cümleden olarak, birkaç ihtimâl üzerinde durulabilir. Öncelikle, defterlerin muhteva ve sıhhatleri hakkında şüpheler bulunmaktadır. Açıkçası, daha önce de yazıldığı üzere bazı muâflar usul değişikliği sebebiyle kaydedilmemiş olabilirler. İkinci olarak, araştırma vetiresindeki şartların zorlamasıyla vergi mükellefi sayısının artırılmaya çalışılmış olması bilhassa mümkündür.

286- Burada, sancaklararası bir genellemenin de mümkün olmadığı vurgulanmalıdır. Nitekim, -aynı dönemde (1-3)- K.Sahib'te muâf sayısı -Kocaeli'de olduğu gibi- azalmış (O. Ü. Bulduk, A.g.t.,s. 104), Çankırı'da ise tersine artmıştır (A. Kankal, A.g.t.,s. 121). Ayrıca dalgalı seyirler için bkz. H.İ. İnan, A.g.e., s. 84-85 ve B. Yediyıldız, A.g.e.,s. 70.

Alt Gruplar	Şehir					Kır					Yekûn					
	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49
Çerâğcı			1												1	
Kılârî			1				1								1	1
Vekîl-i Harç			2				1								2	1
Câbi	1	2	3		1	1	1		1	1	3		1	2	3	1
Nâzır	1		7		1	1	1		1	1			1	1	1	1
Nâzır	1								1				2	2		
Nâzır	1												1	1		
Mütevelli	3	3	1		1	1			1	1			3	3	1	
Mütevelli	2	2	3		2	2			2	2			2	2	2	2

Alt Gruplar	Şehir						Kır						Yekûn					
	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49		
Mütevelli ve Şeyh										1								
Şeyh-i Zâviye	1			1						1						1		
			1										1					
	1		3										1		3	1		
Şeyh																1		
Şeyh ve Zâviyedâr																		
Zâviyedâr																		
Hidmetkâr-ı Zâviye																		
		1														1		
																20		
																23		
																20		

Alt Gruplar	Şehir				Kır				Yekûn			
	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49
Türbedâr			1					1			1	1
Örtücü								4				4
Derviş			1		3		1		3		1	1
Sadât	10	10		1	3	3	7	6	3	7	10	1
Nesî-i Şeyh ve Şeyh-zâde				20				9				6
Tekke-nişîn				1		1					7	1

ÇERAĞCI GRUBU

TABLO: 12/D

Alt Gruplar	Şehir				Kır				Yekûn			
	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT. 438	MM. 550	TT. 436	KK. 49
Yekûn	17	4	1	1	3	3	3	2	3	7	4	3
	17		4	21	4		1	12	6		5	12
			1		12		1	9	18		2	21
	4		2	7	1		24	1	2		52	1
	4		28		1			1	5			28

**Muafların TT. 438'deki Nisbetleri Açısından
1-4 Çizgisinde Tasnifi**

TABLO: 13

Muaf Zümreler (Münferidler)	Sıra		Nisbet	
	TT. 438	TT. 49	TT. 438	TT. 49
Sipahî	1	4	35.62	12.60
Korucu	2	3	18.11	16.20
Doğancı	3	2	8.48	17.21
Pir-i fânî	4	8	8.11	6.05
Muhassıl	5	7	7.79	6.21
İmam	6	1	7.74	20.94
Sâhib-i Berât	7	10	7.24	-
Diğerleri	8	6	2.43	6.38
Çerağcı	9	5	2.10	12.11
Çeltükciyân ve Tuzciyân	10	10	1.69	-
Kadı	11	9	0.41	1.96
Mütekâid	12	10	0.22	-

* Burada her bir gruptaki alt gruplar dikkate alınmalıdır.

MUAF ZÜMRELER (Münferidler)

TABLO: 14/A

BAŞLICA GRUPLAR			ŞEHİR (Ş)				KIR (K)				TOPLAM (T)														
			TT 438	MM 550	TT 436	KK 49	TT 438	MM 550	TT 436	KK 49	TT 438	MM 550	TT 436	KK 49											
			K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B									
KADI			İ		2				1		1	1			10	6	1	1		2		11	6		
			Ş	2	5			2		1								1		2			2	1	
			Y					1												2				2	1
			A	1	3						3				2	1	1	3				2	4		
T	Ş	KİYYG	3	8			4		4																
	K	İKİYYG	3	8					4		4														
			G																						
T	Ş	KİYYG	22	30			89		1																
	K	İKİYYG	43	51					1																
			G	19	14		40		1	16	16			30	5	35	30					70	6		
T	Ş	KİYYG	21	21		21		11		2	2		2		56	2	23	23		23		67	9	2	
	K	İKİYYG	3	3					62	62					3	9	65	65					36	11	
			G				1		6	7			10	2	11	8	10					11	2		
T	Ş	KİYYG	22	30			89		1																
	K	İKİYYG	43	51					84	86				89	16	106	115					184	17	38	
			G	19	14		40		1	16	16			30	5	35	30					70	6		
T	Ş	KİYYG	21	21		4		1	3	3		3		3	2	3	3		7		4		3		
	K	İKİYYG	17	17			1		4	6				1	12	4	6					5	12	21	
			G	4	4		28		7	1	1			24	21	5	5				52	28			
T	Ş	KİYYG	21	21			36		28																
	K	İKİYYG	21	21					5	8				29	30	26	29					63	58	74	
			G	4	4		28		7	1	1			24	21	5	5				52	28			
T	Ş	KİYYG	46	49		22		6	23	8	7		6		20	3	24	23		28		26	26		
	K	İKİYYG	62	65			32		5	39	41				3	2	13	13				35	2	23	
			G	13	15		51		36	21	17			7	7	34	32				58	43			
T	Ş	KİYYG	46	49			89		46																
	K	İKİYYG	62	65					64	65				37	31	110	114					131	76	128	
			G	13	15		51		36	21	17			7	7	34	32				58	43			

MUAF ZÜMRELER (Münferidler)

TABLO: 14/C

BAŞLICA GRUPLAR			ŞEHİR (Ş)								KIR (K)								TOPLAM (T)							
			TT 438		MM 550		TT 436		KK 49		TT 438		MM 550		TT 436		KK 49		TT 438		MM 550		TT 436		KK 49	
			K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B
MÜTEKAİD			İ K Ş İ Y Y A G	1	1					1	1		1					1	1		1					
T	Ş	KİYYG İKİYYG		1	1																					
	K	KİYG İKŞİYYAG								1	2			2				1	3				2			
PİR-İ FANI			İ K Ş İ Y Y A G	12	10		13			13	12		13					25	22		26					
				1	1							29	28			22			14	30	28			22		14
T			İ K Ş İ Y Y A G	8	8			1		66	62						10	66	62			1				
								3		7	7			8				1	8	9			12		1	
T	Ş	KİYYG İKİYYG		20	20			28																		
	K	KİYG İKŞİYYAG		32	30					57	56			51		21	77	76				73		21		
ÇELTÜKÇİYAN VE TUZCIYAN			İ K Ş İ Y Y A G							37	37										8					
T	Ş	KİYYG İKİYYG																								
	K	KİYG İKŞİYYAG								37	37							37	37							
DİĞERLERİ			İ K Ş İ Y Y A G	1	1		7				1		1		3		6	1	1		8		3			
												1	2		1			6	7	2				1		6
T			İ K Ş İ Y Y A G	10	10			1	1	6	4						1	16	14			1		2		
								2		11	12			2			4	11	12					2		4
T	Ş	KİYYG İKİYYG		12	12			18	18																	
	K	KİYG İKŞİYYAG		13	13					27	26			5		10	39	38				23		28		
			İ K Ş İ Y Y A G							15	17	21	21		2	3	23	23								
			İ K Ş İ Y Y A G																							

MUAF ZÜMRELER (Münferidler)

TABLO: 14/D

BAŞLICA GRUPLAR			ŞEHİR (Ş)				KIR (K)				TOPLAM (T)														
			TT 438		MM 550		TT 436		KK 49		TT 438		MM 550		TT 436		KK 49								
			K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K	B							
YEKÜN			i	85	91	101			24	138	174		168			15	223	265	269			39			
			K	53	53			27		7	356	492				205	111	409	545			232	118		
			Ş									382	384				134	382	384					134	
			i	128	146			73		27	32	37				7	6	160	183				80	33	
			Y					19		1	100	96				30	26	100	96				49	27	
			A					17			1	163	190				21	163	190						22
			G	108	106			163		69	246	243				103	63	354	349				266		106
T	Ş	KİYYG İKİYYG	289 374	305 396			299	105																	
	K	KİYG İKŞİYYAG							734 1539	868 1785			345	206 482	1023 1913	1173 2181					627	310 611			

İKİNCİ BÖLÜM (İKTİSADİ YAPİ)

A- ZİRAİ HAYAT

I- Veri Kapasitesi ve İşlerliği

Burada yazıkonusu kaynaklar hakkında genel ve özel tahlil/tefsirler yapılacaktır.

Bunlardan ilki (genel yaklaşım) tahrir defterlerinin mündericât çerçevesi ve bu zeminde rakkamların dahilî ve hâricî sahihliğinin tesbiti; mürekkep hasılların tefrik ve toplam ürün/üretim miktarının tayini olmak üzere başlıca beş rükün üzerine oturtulabilir.

Bu cümleden olarak, öncelikle, -harc-ı âlem bir bilgi olmakla birlikte- tahrir defterlerinde sadece devamlı (mutad) vergilerin mukayyed olduğu belirtilmelidir¹. Dahası, -B. Yediyıldız'ın Ordu Kazâsında gavers, mercimek, fiğ ve burcağa atfen işâret ettiği gibi² - bunların hepsinin kayd edilip edilmediği hakkında da şüpheler vardır. Yine, -ileride ayrıca işleneceği üzere- çeltük³ ve kârhâne-i erre⁴ ile sembolize edi-

- 1- Osmanlı Devleti'nde re'âyâdan alınan vergi çeşitleri hakkında bkz. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi, C. II, İstanbul 1979³, s. 271-272.
- 2- "... görüldüğü üzere gâvers, mercimek, fiğ ve burçaktan ancak XVI. asrın ikinci yarısından sonra vergi alınmıştır. Ancak burada kendiliğinden bir soru ortaya çıkmaktadır ki, o da şudur: Acaba XV. asrın ikinci yarısına kadar incelenen bölgede bu bitkilerin tarımı mı yapılmıyordu, yoksa yapıldığı halde vergi mi alınmamıştı? Şimdilik bu sorunun cevâbını vermemiz mümkün değildir (B. Yediyıldız, Ordu Kazâsı Sosyal Tarihi, Ankara 1985, s. 116). Bu safhada, Anadolu Eyâleti'nde, Kocaeli dâhil bazı sancaklarda -kayıtlara yansıdığı kadarıyla- bakliyat üretiminin son derece az olduğu belirtilmelidir.
- 3- "... Diğer taraftan çeltük üretimini artırmanın çekiciliği bu ürünün "yasa dışı" üretilmesine de neden olmuş olabilir. Dolayısıyla incelenen nâhiyelerde gerçek çeltük üretiminin tahrir defterleri kayıtlarına yansıdığından daha fazla olduğu düşünülebilir..." (H.İ. İnan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü, İstanbul 1991, s. 192).
- 4- Bkz. s. 198-200.

lebilecek bazı ürün ve işletmelerin bir kısmı/birkaçının defter dışı olması da muhtemeldir.

İkinci maddeyle ilgili olarak, ilkin murakkam rakkamlar üç yıllık hâsılanın ortalaması olduğundan tahminîdir. Bu sebeple onlar, bâ-husus hasat dalgalanmalarına duyarsızdır⁵.

Ayrıca, -özellikle enflasyonun⁶ yüksek olduğu vetirelerde- farklı tarihlere ait değişken vergi rakkamlarının (öşür) muhtelif maksatlarla karşılaştırılabilmeleri için fiyat değişikliklerine göre ayarlanmaları zarûrîdir. Defter konteksinde -gerçek değerlerin gerisinde⁷ olmakla birlikte eğilimleri yansıttığı müdellel olan- resmî fiyat oynamalarının tayini mümkündür.

Tarafımızdan da tercih edilen bir usûle göre, yazıkonusu ameliye, hem aynı miktarı hem de akça kıymeti verilen bazı ürünlerin⁸ (hububât, bakliyat v.s.), fiyat artışları ortalamalarının tesbitiyle gerçekleştirilmektedir.

Ancak, neticelere kat'iyet atfedilmediğinden bir anlamda muhtemel yanlışlar ber-taraf edilebilmekle birlikte- 16. Yüzyılın ikinci yarısında hassaten hububât v.s.

5- H.İ. İnan, A.g.e., s. 69.

6- Bu konuda bkz. Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", ODTÜ-GD., (Special Issue), 1978, s. 1-28; Ö. Ergenç, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", ODTÜ - GD., 1978, s. 86-97.

7- Bu durum, tabiatıyla defterler ile piyasadaki fiyatların birbirlerinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim, bunlardan ilkindekiler Lütfi Güçer tarafından "tahrir kıymeti" olarak adlandırılmıştır (L. Güçer, XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububât Meselesi ve Hububâtın Alınan Vergiler, İstanbul 1964, s. 58).

8- Bilindiği gibi, "öşür" aynı olarak alınan vergilerdendir. Fakat, timâr sisteminde dirlikler dağıtılırken, dirliklerin değeri nakit olarak hesaplandığı için aynı olarak alınan vergilerin tahrir defterlerine müdd ve/veya kile hesabıyla ölçüleri belirtildikten sonra bunların nakit olarak karşılıkları da kaydediliyordu (B. Yediyıldız, A.g.e., s. 118).

fiyatlarının fevkalade arttığı dikkate alınarak- bazı ürünlerin, diğerlerini temsil kabiliyetlerinin titizlikle düşünülmesi gerektiğine şüphe yoktur.

Asıl mühim olan, fiyat ayarlamaları kapsamına hangi ürünlerin girdiğinin belirlenebilmesidir. İlke olarak, enflasyona karşı, değişkenliklerinden "öşr"lerin hassas; değişmezliklerinden (sâbit) resmlerin gayr-ı hassas oldukları kabul edilebilir. Ama, bunun da -meselâ, esâsen "öşr grubunda" bulunan meyve-sebze türü sözkonusu edildiğinde⁹ -mutlak olduğunu yazmak zor görünmektedir.

Üçüncüsü, tahrirlerde -başta mezrealar ile meyve-sebzeler olmak üzere- bazı yerleşim yerlerine ve genellikle birbirleriyle örtüşen ürünlere¹⁰ ait hâsıllar -buldukları kategoride- çoğu kez beraber yazılmış / toplanmışlardır.

Bunların ikisi de -herbiri için öncelikleri değişmekle birlikte- hem yekûn içindeki nisbetleri pek fazla olmadığından, hem de tahlil usullerindeki¹¹ mahzûrlardan dolayı tefrike çalışılmamıştır.

Dördüncüsü, ürünlerin toplam hasılâtının belirlenmesinde, anahtar veriler, "vergi nisbeti", ve "ölçü birimi" olduğundan ve fakat -ilkine atfen- vergilér esasen akça olarak terkim edildiğinden; açıkçası çoğunlukla tahıl ve baklagillerin nisbî öşür/kileleri verildiğinden, sadece bunlara ait sahîh miktar tahminleri yapılabilmektedir. Fakat,

---

9- Bkz. O.Ü. Bulduk, XVI. Asırda Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, Ankara 1993 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 262; F.M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazâsı, Ankara 1989, s. 262; Ö.L. Barkan, Hudavendigâr Livâsı Kanunnâmesi, Kanunlar, s. 4. "... tahrirlerde asma ve meyvelerin bitki/ağaç sayısına göre vergilendirilip vergilendirilmediği açık değildir, ağaç/asma ifadesi nâdiren geçer..." (H.İ. İnan, A.g.e., s. 73).

10- Dahası, Kocaeli'de, KK. 49'da zuhûr eden "mahlût'un -muhtelitliği kabul edildiğinde- hangi ürünlerden mürekkebe olduğu da belli değildir.

11- Bkz. H.İ. İnan, A.g.e., s. 72-73.

bazı sancaklarda olduğu gibi, Kocaeli'de de öşür nisbetleri -muhtasar kanunnâmesinde yer almadığından- malûm değildir¹².

Yine bazı sancaklarda hiç bilinmemesi bir tarafa¹³, adı geçen sancakta bazı kayıtlardan çıkarıldığı kadarıyla birden fazla ölçü birimi kullanılmaktaydı¹⁴.

İlaveten, bazı bölgelerde meyve, sebze v.s.'nin sadece pazarlanan kısmının vergilendirildiği de âşikardır¹⁵.

Ayrıca, ganem, kovan v.s.'den adet hesabına göre vergi alındığından, sayı tesbiti yapılabilmekle birlikte, -tabiatıyla- ilgili kategorilerdeki ürün/üretim miktarı tayin edilememektedir.

Bütün bu sebeplerden - ve esasen farklı tarihlerdeki eğilimlerin asliyeti tecviz edildiğinden- toplam üretim miktarlarının belirlenmesine tevessül edilmemiştir.

Öte taraftan -ikincisi (özel anlamda) ile ilgili olmak üzere- bu kısım için -maalesef- Kocaeli Sancağı defterleri nüfus babında olduğu kadar zengin değildir.

TT. 438'de sadece üretim yekûnları mevcuttur. Bu sebeple, 1-3'te etraflı ve tabiatıyla sıhhatli tahliller gerçekleştirilememiştir. Ancak, Kandırıya tâbi bazı köylerdeki veriler, -TT. 438'te aynı tarihlere ait -MM. 550 ile TT. 436'da kalem kalem karşılaştırılabilmıştır.

12- Ekler cüzündeki Kocaeli Sancağı Kanunnâmesine bkz.

13- "Tahrirlerde herhangi bir kayıt bulunmamakla berâber, verilen ölçünün "İstanbul Kilesi" olduğu tahmin edilebilir..." (O.Ü. Bulduk, A.g.t., s. 253).

14- "... hâtûn hâssı; hinta, müdd: 40, be-müdd-i Genivize" (KK. 579, v. 10/b, 11/a ve v. 15/b); "... Burusa müddüyle altmış dört müdd tohm ekilür..." (MM. 550, s. 52). İznikmid kadısına vs. ye gönderilen 28, B, 983 tarihli bir hükümde İstanbul için zahire alınan bazı yerlerde kullanılan kilenin İstanbul kilesinden küçük olduğu teması işlenmektedir (MD. 27, s. 61, no. 155).

15- H.İ. İnan, A.g.e., s. 190.

Açıkçası, aslen Kandıra'daki eğilimlerden hareketle -ayrıca, aynı dönemde Anadolu Eyâletindeki ve bütün devlet dâhilindeki ve hatta Akdeniz dünyasındaki gelişmeler ana hatlarıyla bilindiğinden- bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

Aynı vetirede vakıf teşkilâtı dâiresindeki birimlerde yalnız -yine TT. 438'in tanzım tarzı gereği- toplamların seyri belirlenebilmiştir.

3-4'de ise -baş harfleriyle sembolize edilen (KIYG)- dört kaza/nahiye arasında tafsilatlı tesbit ve değerlendirmeler yapılabilmektedir.

**KOCAELİ SANCAĞINDA HUBUBAT TÜRLERİ
VE TAHRİR KIYMETLERİ**

TABLO: 15

Hububat Türleri	Tahrir Kıymetler (1 Müdd)			Artış Yüzdeleri	
	MM. 550	TT. 436	KK. 49	(2-3)	(3-4)
Hınta	100	140	200	% 40	% 42
Şair	60	60	160	-	% 166
Alef	40	50	120	% 25	% 140
Kapluca	40	60	160	% 50	% 166
Tarı	60	70	160	% 16	% 128
Burçak	-	60	160	-	% 166
Mahlüt	-	-	160	-	-
Yekûn				131/4= 32	808/6= 134

II- Ziraat Sahalarının Taksimâtı

Bilindiği üzere, buldukları köylerin tasarruf şekline göre "timâr", "has" ya da "vakıf" raiyyeti olarak adlandırılan çiftçilerin, tasarruflarındaki toprak miktarı ve medenî hâlleri onların sâhib-i arza karşı olan hukukî ve iktisadî mükellefiyetlerine de delâlet etmekteydi¹⁶. Bu sebeple, -Halil İnalçık'ın hane-çift sistemi adlandırmasından da anlaşılacağı gibi- "çift resmi" hem hane¹⁷ hem de toprak vergisi olarak tebârüz etmektedir¹⁸.

16- F.M. Emecen, A.g.e., s. 228.

17- Hane tâbiri için bkz. Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", İÜ.E.F. Tarih Dergisi, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, Sayı 32 (Mart 1979), s. 331-349).

18- Bkz. H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu", Belleten, XXIII/92, 1959, s. 581; "The Emergence of Big Farms Çiftliks, State Landlords and Tenants", Contributions a l'histoire Economique et Sociale de l'Empire Ottoman, Turcica, III (Paris 1983), s. 105 ve "Çiftlik", mad. EI², II, 32-33.

Burada, bazı sancaklarda olduğu gibi¹⁹, Kocaeli'de de, mücerred²⁰, bennak²¹

19- Aydın Sancağı (Ö.L. Barkan, Kanunnâme-i Livâ-ı Aydın, Kanunlar, s. 9); Harput Sancağı (M. A. Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989, s. 152); Manisa Kazâsı (F.M. Emecen, A.g.e., s. 233-34.).

20- "... ve yeri olmayan mücerred re'âyâdan altışar akça resm-i mücerred alınur o makûlelerin altında mim yazılmışdır, amma şol mücerred ki elinde yeri olsa, kanûn-ı kadîm üzere resm-i mücerredin virdikten sonra tuttuğu yerün resmin dahi virür...", Kanunnâme-i Livâ-ı Kocaeli, KK. 49. "... ve mücerred kaydolunan kimesneler henüz mücerred iken çifte kâdir olup sipâhiden yer tapulayıp alsa alduğu yerin resmin vire zirâ itibar arzadır, defterde mücerred yazıldım demek fayda virmez..." (Ö.L. Barkan, Kanunnâme-i Livâ-ı Aydın" Kanunlar, s. 9). Tahrir defterlerinin tanzim tarzlarının farklılığına işaret etmesi bakımından oldukça mühim olmak üzere, -MM. 550 ve KK. 49'daki sarahat dikkate alındığında- Manisa kazasında mücerredlerin genellikle babalarının yanında çalıştıkları ifade edildikten ve mutasavveren (hiç olmazsa) bazılarının tasarrufunda küçük toprak parçalarının olabileceği belirtildikten sonra; toprağa tasarruf ettikleri hükmüne varılması oldukça manidardır (F.M. Emecen, A.g.e., s. 233-34.).

21- "... ve, bir raiyyetin hiç yeri olmasa, müzevvec olsa, o makûlelerden dokuzar akça resm-i bennak alınur ki, ana resm-i raiyyet dirler...", Kanûn-nâme-i Livâ-ı Kocaeli KK. 49..."... ve bir raiyyet defterde bennak kaydolunub sonradan çifte kâdir olup çifte mâlik olsa ahar raiyyetin çiftliğin tapulayıp alsa ol aldığı yerin resmin vire ve bennak resmin dahi vire zira aldığı yer resimli yerdir. Defterde bennak yazıldım hemân bennak resmin virmek sipahiye zarardır, şol vakit ki..." (Ö.L. Barkan, "Kanûn-nâme-i Livâ-ı Aydın" Kanunlar, s. 9); Harput sancağı'nda mücerred ve bennakların, nim çiftten az (M.A. Ünal, A.g.e., s. 52); Manisa Kazâsı'nda da -yine aynı meâlde; ama, üslup farkıyla, açıkçası tahminen- bennakların küçük toprak parçalarına tasarruf ettikleri ifade edilmektedir (F.M. Emecen, A.g.e., s. 232). Adı geçen eserlerden ikincisinde, 1575 tarihli tahrirde "zemin"lerdeki artışın "bennak"ları ön plana çıkardığı da vurgulanmaktadır.

ve ekinlülerin²² de "resm-i çift"²³ karşılığında toprak tasarruf edebildikleri özellikle vurgulanmalıdır.

Öte taraftan, ziraat sahalarının çekirdeğini kısmen, "bir çift öküzle sürülebilen yerler"²⁴, olarak tarif edilebilecek olan "çift" ya da "çiftlikler" oluşturmaktaydı²⁵. Fakat -biraz önceki tariften de anlaşılacağı gibi- bir çiftliğin genişliği sancaktan sancağa ve hatta aynı sancak içerisinde -toprağın verimliliğine göre- farklılıklar gösterebilmekteydi.

Dahası, Kocaeli'de - bir çiftliğin kaç dönüm olduğunun tesbit edilememesinde de müessir olduğu ve ayrıca ileride esbâbı işleneceği üzere muayyen bir taksım tarzı

22- "... ra'yyetin iki üç akçadan on iki akçaya varınca yeri olsa, ana ekinlü bennak dirler, o makûleler ekinlü yazılmışdır on ikişer akça alunur ve ziyâde yeri olanlar aynı ile uhdelirine yazılmışdır, defterde yazıldığı üzere alunur...", Kanûn-nâme-i Livâ-ı Kocaeli, KK. 49. Ayrıca Kocaeli'de muhassıl, müezzin vs. nin de toprak tasarruf ettiği belirtilmelidir.

23- Bunun iki dönüme bir akça ödenen "resm-i zeminden" farklı olduğu hatırlatılmalıdır (Bkz. M.A. Ünal, A.g.e., s. 152).

24- Bu taksım usulü, Osmanlılar'dan önce de bilinmekteydi. Bu cümleden olarak İlhanlılar'da "bir günde bir çift öküzle sürülebilen arazi parçaları"na "feddân" denilmekteydi. Bkz. Z. Velidi Togan "Anadolu'nun İktisâdî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar: Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'ya Ait Kayıtlar", İFM, 15 (1953-54), no. 1-4, s. 33-50.

25- "Evvelâ livâ-ı mezbûrun resm-i çifti ki ana harâc-ı muvazzaf dirler, bütün çiftlik tasarruf idenden otuz üç akça ve nisf çiftlikten on yedi akça ve rub'tutundan sekiz akça almır ve bunlardan ziyâde veyahud noksan üzere olsa yine bu itibar üzere arzın tahammülüne göre resm alunur...", Kanunnâme-i Livâ-ı Kocaeli, KK. 49; H. İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsumu", s. 582. Ayrıca "çift" hakkında özel bir değerlendirme için bkz. B. Yediyıldız, A.g.e., s. 71-72.

da yoktu²⁶. Bu cümleden olarak, defterlerde özellikle de son iki defterde yazıkonusu taksimât son derecede gayr-ı muntazam olduğundan ilgili veriler tarafımızdan kategorize edilmiştir.

Daha açık bir ifadeyle, son derecede külfetli olmakla birlikte, büyüklü-küçüklü binlerce rakkam teker teker sayılarak, -hepsini birebir karşılaştırmak gereksiz add edildiğinden- malûm standart "rub, nim ve çift", üçlüsü kıstas alınarak, "rubdan az", "rub ile nim arası" vs. gibi mukayeseye müsait ortak paydalarda -hem adet hem de akça (a/ak) esasına göre- toplanmıştır.

Bunların tasvirine geçmeden önce, -zaten tasnife dâhil edilebilmeleri için de elzem olduğundan- nâdirâtta olan MM. 550'de mestûr iki remzin; yani, "sülûsân"²⁷ ve "zivle 3" ün deşifresi gerekmektedir.

Bir cümleyle, defter çerçevesinde (MM. 550) yapılan tetkik ve tahlillerden - özellikle, toprakların nüfus tazyiki öncesinde alışılmışın dışında taksimine işâret etmesi bakımından çarpıcı olan- adı geçen ıstılahlardan, -yaklaşık olarak- ilkinin 22²⁸,

26- N. Çağatay, Gürcistan ve Çemişkezek Kanunnâmelerine atfen, bazı dağlık vilâyetlerdeki arazilerin muayyen dönümlük çiftlere ayrılması zor olduğundan, teâmüle göre hareket edilerek reâyânın sürebildiği kadar yerin bir çiftlik kabul edildiğini ve bu esas üzerinden tam ve nim çift resmi alındığını ifade etmektedir (Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", DTCF., Der., C. V/5 (1947), s. 498).

27- Bilindiği gibi, bunun kelime manası -çözümünde de ipucu olarak istifade edildiği üzere- 2/3'tür.

28- Bu rakkam, başlangıçta tek bilinmeyenli; açıkçası, "sülûsân" ya da "zivle 3"ten sadece birinin bulunduğu karyelerde, nüfus kısmında (d/h) mukayyed "sülûsân" hâricindeki "resm-i çift" tuallukâtının (rub. nim vs.) toplanması ve neticenin hasılâtta adı geçen kalem (resm-i çift) toplamından çıkarılması ve tabiatıyla kalanın aranılan kıymet olduğunun kabul edilmesi esasına dayanan bir usulle elde edilmiştir. Bu meyanda, bazen -tahrir defterleri için normal sayılabilecek- bazı oynamalar olduğu ve fakat merkûm rakkama (22) çift resminin (33), 2/3 nisbetinin de delâlet ettiği ifade edilmelidir. 22 akça için bkz. K. Çardak MM. 550, s. 34; 24,5 akça için bkz. K. Turak Çiftliği, MM. 550, s. 197-198; 18 akça için bkz. K. Bayramlı, MM. 550, s. 186-187.

ikincisinin 22-24²⁹ akça'ya tekâbül ettiği anlaşılmaktadır³⁰.

Tahrirlerdeki toprak kategorilerinin mutasarrıfların tasarrufundaki gerçek toprak miktarını yansıtmayabileceklerini de³¹ vurgulayarak, ilgili verileri a/ esasına göre

29- Bu rakkam da aynı formülle sağlanmıştır. 22,5 akça için bkz. K. Firus Oğlu, MM. 550, s. 171; 23 akça için bkz. K. Kızılca Almacık, MM. 550, s. 172; Öte taraftan "zivle"nin yaklaşıklık olarak, mutad marûf birimlerden "rub'a" tekâbül ettiği de âşikardır. Bu konuda etraflı bir değerlendirme için bkz. A. Kankal, 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı, Ankara 1993 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 140-41. Ayrıca bkz. Kanûn-nâme-i Cedid, v. 70/a, 71/b; Çorum Kütüphânesi, no. 1794.

30- Pekçok ıstılahla (remz) birlikte yazıkonusu ikilinin de yer aldığı mufassal bir döküm vermek faydalı olacaktır:

		Hasılâttaki "r. çift" yekûnu
1 çift	:33	↓
1 rub'(mim)	: 8	
1 resm 2	: 2	
1 rub	: 8	
6 nim	: 102	
2 zivle 3	: 44/2= 22	
2 sülüsân	: 44/2= 22	
	293	

(K. Taştemur, MM. 550, s. 199).

		Hasılâttaki "r.ç." yekûnu
Ayrıca:		↓
1 zivle 3	: 22 + 2	
1 sülüsân	: 22	
vs. ... :	x	
	393 + 2	397
	395	

(K. Satmaz, MM. 550, s. 191-192).

31- Bkz. H.İ. İnan, A.g.e, s. 64.

KİYG (3-4; d,h,t)³² çizgisinde tasvire geçebiliriz³³.

(A, D, 3)te, sırayla -en çok-, -mevcûdun yarıdan fazlasını oluşturduğundan belirleyici olan "r. ile n.a." (55.7), "n. ile ç.a." (24.3) ve "çift" (7); (A.D,4)te ise -azalarak- "r.i.n.a." (39.5)- her ikisinde de artarak- "r.i.ç.a." (31.2) ve "r.a."(13.4) gruplarına ait rakkamlar mukayyedir.

Uç noktaları temsil eden, "r.a." ve "ç.f." grupları yazıkonusu kategorilerin ilkinde oldukça azken, ikincisinde, her ikisi de özellikle de birincisi- biraz önce de belirtildiği üzere- epeyi artmıştır.

Burada çift³⁴ (yarı yarıya) ve ekinlünün azaldığı da vurgulanmalıdır.

Açıkcası, paradoksal olarak, K'de aslı köy/mezrea sâkinlerinin tasarrufundaki toprakların, -nüfusun a/d seyrine mugayir olarak- 3te -sancak dâiresinde- orta genişlikte iken 4te -nisbeten, üst ve özellikle de- eskilerin yanında yeni toprakların ziraate açılmasıyla ya da muhtemelen daha önce ekinlülerin tasarrufunda olan küçük parçaların bâ-husus mücerredlere vs'ye tahsisiyle- alt gruplara doğru kaydığı görülmektedir.

32- a: adet (parça)

KİYG: Kandırı, İznik, Yoros, Genivize

(3-4, d,h,t): TT. 436 - KK. 49, dâhil, hâriç, toplam.

33- Bu sınıflandırmada tek şahsa ait resm 5, def'a 6; ya da iki, üç çift gibi birden fazla parça, sayıları oldukça az olduğundan müstakillen sayılmıştır.

34- r.a.: rub'dan az

r.: rub'

r.i.n.a. : rub' ile nim arası

n.: nim

n.i.ç.a.: nim ile çift arası

ç: çift

ç.f.: çiftten fazla,

Terkibâtta tesir derecelerine göre başlıca gruplar (A, H, 3)te, -mevcûdun yaklaşık yarısını oluşturduğundan belirleyici olan- "r.a." (47,8), "r.i.n.a." ve "rub"; (A.H. 4)te ise, yine aynı sırayla, -sayıları daha da artan- "r.a." (54.6) "r.i.n.a." (23.2) ve "r." (9.7)'dur.

Sayıları en az olan, "nim" (0.7 ve 0.4), "ç. f³⁵" (1,8; 2) ve "çift" (5.6 - 2.1) grupları nisbetleri değişmekle birlikte her iki kategoride de (tahrirde) sıralarını korumuşlardır.

Özetle, hâriç re'âyanın tasarrufundaki toprakların çoğunlukla küçük parçalardan oluştuğu ve bunların sayılarının -özellikle nisbeten- arttığı ifade edilebilir.

(D) ve (H)'nin (T)'ye yansımalarına gelince:

(A, T, 3)te, sırayla -en çok- "r.i.n.a." (39.5), "r.a." (26.2), "nim i.ç.a." (15.4); (A,T,4)te ise, "r.a." (33.2), "r.i.n.a." (31.7), "n.i.ç.a." (19.8) gruplarına ait rakkamlar bulunmaktadır. Bu tasvirin alâmet-i fârikası, zamanla "rubdan" az"ın artmış olmasıdır.

Bu safhada, bilvesile -tahmin de edileceği üzere- âdet'in- özellikle rubdun az sözkonusu olduğunda- doğrudan akça miktarının tayin edicisi olmadığı vurgulanmalıdır.

Kısa ve fakat özlüce:

Nüfus-toprak münasebetleriyle ilgili mevcut bazı genel kanaatlere- en azından zâhirî olarak- muhalefeten topraklar hem adet hem de akça bakımından -3'e göre- 4te artmıştır.

Bu tasvirâtın tefsirine gelince: Öncelikle, genel anlamda -her vesilede vurgulanan ehemmiyetine binâen- çiftliklerin bölünmemesine büyük bir itina gösterildiği³⁶

35- Hâriçteki "çiftten fazla" grubuna, hâsılı "resm-i çift"ten müstakil olduğu kanaatine varılan maddelerin dahil olmadığı belirtilmelidir.

36- Bkz. H. İnalçık, "Çiftlik," mad., EI², II, s. 32-33; Aynı yazar, "Land Problems in Turkish History", The Muslim World, C. 45, sayı 3 (1955), s. 223-24.

ve fakat bunda pek başarılı olunamadığı³⁷ bilinmektedir.

Daha açık bir ifadeyle -malûm olduğu üzere- tahrir defterlerinde topraklar genellikle nim, çift ve iki-üç çift gibi muayyen birimlere göre taksim ve tevzi olunmasına rağmen, kanunlara mugayir olarak bazı yerlerde, dâimî ya da arızî şartların tazyikiyle standart dışı- husûsen nimden küçük- parçalara tesâdüf edilmektedir.

Nitekim -tekrâren yazıldığında- Kocaeli'de -bilhassa son iki deftere göre- vergi mükellefleri biraz önce yazılan mutad standart vasıflardan ziyâde- tenkidlere konu olacak şekilde³⁸- çift resmi konteksinde küçük-büyük muhtelif rakkamlarla tavsif edilmiştir.

37- Bkz. Ö.L. Barkan, "Türk Hukuk Tarihinde Tanzimât ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi" Tanzimat I (İst. 1940), s. 343; Michael A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London: Oxford University Press 1972, s. 37-38. Çiftliklerin parçalanmasına işaret eden bir kaydın derci uygun olacaktır: "Hâliyâ livâ-i Aydın'da ba'zı re'âyâ ki defter-i sultanîde çift yazılmışdır. Ol çift kaydolunan raiyyet fevt olsa beş altı nefer oğulları kalsa, cümlesi dahi evlenmiş ve yahud bazı mücerred ve mücerredleri dahi temâm kisbe kâdir olsa kanûn-ı padişâhi bunun üzeredir ki fevt olan raiyyetin kaç oğlu kalırsa atası çiftliğine müşâ ve müstereklik üzere mutasarrıf olup rüsûm virmek babında bennak kaydolunan (resm-i) bennakin virdikten sonra elinde olan hisse yerin hissesine vâki' olan resmin vire." (Ö.L. Barkan, *Kanun-ı Livâ-i Aydın*", *Kanunlar*, s. 8).

38- Bir kanunnâmede, bazı nâ-ehil muharrirlerin hilâf-ı kânûn olduğu halde, Kocaeli'de bir çiftliği ikişer, üçer ve onar akçalık parçalara ayırdıkları ifade edilmektedir (*Kanunnâme-i Cedid*, v. 70/a, 71/b; Çorum Kütüphanesi, no. 1794). Ayrıca bkz. M.A. Cook, *Population Pressure In Rural Anatolia*, s. 18.

Bu gayr-ı nizâmî uygulamalarla ilgili olarak, "demografik"³⁹ ve "morfolojik"⁴⁰ olmak üzere başlıca iki sebep üzerinde durulabilir.

Kocaeli'deki durum, bunlardan ilkiyle -genellikle nüfus artışıyla zuhur eden ve yaygınlaşan bir müessir olmasına rağmen 16. yy. ortalarında (TT. 436'da) "mukayyed" toprakların, en azından zâhiren bütünleşme temâyülünde bulunduğu dikkate alındığında- tavzih edilemezken, ikincisiyle- hassaten 16. yy. başlarında bile (MM. 550) toprakların parçalanmış olduğu göz önünde tutulduğunda- tasrih edilebilmektedir.

39- Emecen -hususen pratikteki yansımaları sergilemesi açısından mühim olmak üzere- 1575'te Manisa'da nüfus artışı sonucunda çiftlerin yarı yarıya azaldığını buna karşılık nimlerin arttığını ve ayrıca nimden küçük parçaların çoğunun bennaklar tarafından işlendiğini yazmaktadır (F.M. Emecen, A.g.e., s. 232). Ayrıca bkz. A. Kankal, A.g.t., s. 158.

40- B. Yediyıldız, -meâlen- Ordu'da, vâdilerde fazla yarılan ve çok meyilli olan arazilerin -özellikle- hayvan yardımıyla sürümünün son derecede güç ve tabiatıyla daha ziyâde ihtiyaç duyulan insan emeğiyle de çok geniş toprakları işlemek oldukça zor olduğundan dolayı çift statüsünde raiyyetin yok denecek kadar az olduğunu ifade etmektedir (B. Yediyıldız, A.g.e., s. 72-73). Yine morfolojik sebeplerle nim çiftten küçük yerlerin zemin olarak kaydedilmeleri hakkında bkz. M.A. Ünal, A.g.e., s. 90-91. Ayrıca bkz. N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Re'âyadan...", s. 498.

KANDIRI'DA BAZI YERLEŞİM YERLERİNDE ADED VE RESM İTİBARIYLA ZİRAAT SAHALARI

TABLO: 16/A

BİRİMLER	Rub'dan Az		Rub		Rub ile Nim Arası		Sülüs		Nim		Nim ve Rub		Nim ile Çift Arası		Sülüsân		Zme 3		
	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	
	550	436	550	436	550	436	550	436	550	436	550	436	550	436	550	436	550	436	
Ad.	89	15	20	6	10	147	1		124		1		7	78	19		35		
Ak.	466	81	160	48	124	2.026	11		2.108				140	1.765	418		840		
Ad.	241	192	50	43	45	64			9				5	21			1		
Ak.	816	734	400	344	541	820			153				118	465			24		
Ad.	330	207	70	49	55	211	1		133		1		12	99	19		36		
Ak.	1.282	815	560	392	665	2.846	11		2.261		25		258	2.230	418		864		
OTUZ SEKİZ YERLEŞİM YERİ																			

**KANDIRI'DA BAZI YERLEŞİM YERLERİNDE ADED VE RESM
İTİBARIYLA ZİRAAT SAHALARI**

TABLO: 16/B

BİRİMLER	Çift (33 Akça)		Çiftten Fazla		Çift ve Rub		Çift ve Zivle		Çift ve Zivle 3		2 Çift		2 Çift ve Nım		Üç Çift ve 185		Yekûn		
	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	MM.	TT.	
D	Ad.	20	2	19	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	334	278			
	Ak.	660	73	828	41	41			57	66					5.230	5.177			
H	Ad.	7		2					1				1	1	360	325			
	Ak.	231		74				57					83	383	2.423	2.854			
T	Ad.	27	2	21	3	1	1	2	2	1	1	1	1	1	694	603			
	Ak.	891	73	902	41	41		114	66				83	383	7.653	8.031			
OTUZ SEKİZ YERLEŞİM YERİ																			

ADET VE RESM İTİBARIYLA ZİRAAT SAHALARI

TABLO: 17/A

BİRİMLER	RUBDAN AZ			RUB			RUB İLE NİM ARASI			NİM			NİM İLE ÇİFT ARASI			ÇİFT			ÇİFTTEN FAZLA			ÇİFTLİK YER			YEKÜN				
	D	H	T	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.		
				550	436	49	550	436	49	550	436	49	550	436	49	550	436	49	550	436	49	550	436	49	550	436	49	550	436
İZNİKİMD	Ad.			61	70	20	5	21	63	72	2	45	42	34	8	1	11	5	238									222	
	Ak.	252	258	160	188	66	829	1224	829	1224	34	988	910	1122	264	40	477	165	3852									3105	
		197	184	56	33	46	103	31	103	31	-	16	28	37	21	4	22	-	387									371	
KANDIRI	Ad.	729	848	448	264	603	1295	527	1295	527	-	361	677	1221	693	167	1029	-	4056									4806	
	Ak.	258	234	76	54	51	166	103	166	103	2	61	70	71	29	5	33	5	625									593	
		981	906	608	432	669	2124	1751	2124	1751	34	1349	1567	2343	957	207	1508	165	7608									7711	
ŞİL	Ad.																												
	Ak.	33	213	19	30	567	590	567	590	18	35	257	490	47	51	48	103											987	
		178	982	152	240	7775	7860	7775	7860	306	595	5732	11259	1551	1663	2087	4258												17761
İZNİK	Ad.																												
	Ak.	841	716	101	113	220	266	220	266	9	5	59	90	25	11	14	18											869	
		2129	2644	808	904	2776	3188	2776	3188	153	85	1299	2034	825	363	606	1030												8596
ŞİL	Ad.	574	929	120	143	787	846	787	846	27	40	316	560	72	82	60	121												1956
	Ak.	2307	3626	960	1144	10551	11045	10551	11045	459	880	7031	13293	2376	2046	2673	6258												26337
																													37122
İZNİK	Ad.																												
	Ak.	79	374	232	232	7135	7135	7135	7135	32	44	434	8566	1221	37	60	2585	3											1198
		652	652	133	133	237	237	237	237	10	10	79	79	4	4	15	15	99											21786
İZNİK	Ad.																												
	Ak.	2450	2450	1064	1064	2879	2879	2879	2879	170	170	1776	1776	132	132	699	699												9170
		731	731	162	162	761	761	761	761	42	42	513	513	41	41	75	75	3											2326
İZNİK	Ad.																												
	Ak.	2824	2824	1286	1286	10014	10014	10014	10014	714	714	11382	11382	1353	1353	3284	3284	89											30866
		25	25	6	6	52	54	52	54	1	1	17	17	38	23	7	7	-											91
İZNİK	Ad.																												
	Ak.	103	103	48	48	801	781	801	781	17	17	380	380	1254	759	266	266	-											2063
		41	41	27	24	41	77	41	77	1	1	12	12	36	9	2	2	5											145
İZNİK	Ad.																												
	Ak.	184	566	216	192	567	981	567	981	17	17	270	270	1188	297	96	96	165											2155
		41	190	28	30	93	131	93	131	2	2	29	29	74	32	9	9	5											236
İZNİK	Ad.																												
	Ak.	184	669	224	240	1368	1762	1368	1762	34	34	650	650	2442	1056	382	382	165											4218
		669	669	240	240	1368	1762	1368	1762	34	34	650	650	2442	1056	382	382	165											4958

ADET VE RESM İTİBARIYLA ZİRAAT SAHALARI

TABLO: 17/B

BİRİMLER	RUB'DAN AZ			RUB			RUB İLE NİM ARASI			NİM			NİM İLE ÇİFT ARASI			ÇİFT			ÇİFTTEN FAZLA			ÇİFTLİK YER			YEKÜN					
	Ad.	Ak.	MM.	TT.	KK.	49	MM.	TT.	KK.	49	MM.	TT.	KK.	49	MM.	TT.	KK.	49	MM.	TT.	KK.	49	MM.	TT.	KK.	49	MM.	TT.	KK.	49
YOROS	D	Ad.	4	41	550	2	13	85	86	8	5	55	61	9	11	17	27	190	244	190	244			190	244			190	244	
	H	Ad.	14	161	550	16	104	1298	1148	136	85	1217	1382	297	363	724	1874	3702	4817	3702	4817			3702	4817			3702	4817	
		Ak.	67	130	550	27	26	51	59	1	1	16	17	15	14	3	8	180	255	180	255			180	255			180	255	
YABAD	T	Ad.	247	426	550	216	208	684	728	17	17	382	387	485	462	170	379	2171	2605	2171	2605			2171	2605			2171	2605	
		Ak.	71	171	550	29	39	146	145	9	6	71	78	24	25	20	35	370	489	370	489			370	489			370	489	
	D	Ad.	261	587	550	232	312	1862	1874	153	102	1578	1769	792	825	894	1953	5873	7422	5873	7422			5873	7422			5873	7422	
ADA	D	Ad.	72	302	550	31	248	94	1432	4	4	28	28	28	28	15	272	4251	4251	272	4251			272	4251			272	4251	
		Ak.	85	308	550	19	19	46	46	-	-	17	17	35	35	12	218	3415	3415	218	3415			218	3415			218	3415	
	T	Ad.	157	610	550	50	400	140	2076	4	4	45	45	63	63	27	480	7866	7866	480	7866			480	7866			480	7866	
GENNİZE	D	Ad.	317	1189	550	34	272	149	1931	11	11	69	69	8	8	10	598	5754	5754	598	5754			598	5754			598	5754	
		Ak.	288	1090	550	44	352	60	750	-	-	25	25	6	6	6	429	3183	3183	429	3183			429	3183			429	3183	
	T	Ad.	605	2279	550	78	824	209	2681	11	11	84	84	14	14	16	1027	8947	8947	1027	8947			1027	8947			1027	8947	
GENNİZE	D	Ad.	31	94	550	13	24	342	365	11	23	150	298	40	25	40	51	827	881	827	881			827	881			827	881	
		Ak.	116	358	550	104	192	4985	5035	187	391	3285	6501	1320	825	1659	2303	11656	15905	11656	15905			11656	15905			11656	15905	
	H	Ad.	307	396	550	100	88	173	208	5	5	65	75	36	21	19	24	705	817	705	817			705	817			705	817	
T	Ad.	1176	1458	550	800	704	2350	2682	85	85	1514	1761	1148	693	888	1219	7959	8602	7959	8602			7959	8602			7959	8602		
	Ak.	338	490	550	113	112	515	573	16	28	216	374	78	46	86	78	1332	1888	1332	1888			1332	1888			1332	1888		
		Ad.	1292	1816	550	904	866	7335	7717	272	478	4789	8982	2488	1518	2545	3522	18815	24507	18815	24507			18815	24507			18815	24507	

ADET VE RESM İTİBARIYLA ZİRAAT SAHALARI

TABLO: 17/C

BİRİMLER	RUB'DAN AZ			RUB			RUB İLE NİM ARASI			NİM			NİM İLE ÇİFT ARASI			ÇİFT			ÇİFTTEN FAZLA			ÇİFTLİK YER			YEKÜN		
	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.	MM.	TT.	KK.
-	Ad.		70	20		63	72		2	45		42	34		8	1		11			5	238				222	
	Ak.	252	258	160		828	1224		34	988		910	1122		264	40		477			165	3652				3105	
			187	56		103	31		-	16		28	37		21	4		22			-	387				371	
T	Ad.		648	448		1295	527		-	361		677	1221		693	167		1029			-	4056				4608	
	Ak.	258	234	76		166	103		2	61		70	71		29	5		33			5	625				593	
			908	608		2124	1761		34	1348		1587	2343		957	207		1808			165	7908				7711	
KYG	Ad.		68	373		1058	1095		37	64		462	867		134	110		186			-					1895	
	Ak.		308	1604		14859	14824		928	1088		10234	19822		4422	3630		4450			-					35182	
			956	1407		486	600		15	12		140	194		112	55		36			5					1999	
T	Ad.		3736	5094		6357	7674		255	204		3175	4452		3656	1815		1682			185					20881	
	Ak.	1024	1760		290	324		1541	1695		802	1061		246	165		139	240			5					3894	
		4044	6698		2320	2592		21216	22398		864	1282		13409	24274		8078	5445		6112		165				56093	
ŞYA	Ad.		468			787			47			531			73			85			3					2056	
	Ak.		1865			10498			799			11666			2409			3703			99					31761	
			1025			343			10			121			45			33			4					1777	
T	Ad.		3848			4273			170			2747			1485			1555			132					15776	
	Ak.		1493			1110			57			852			118			118			7					3845	
			5713			14771			989			14413			3694			5256			231					47569	
İKSİYYAQ	Ad.		911			1925			113			1440			191			284			8					5080	
	Ak.		3727			26151			1921			32398			6303			12601			264					34869	
			2596			1046			22			343			121			107			9					4724	
T	Ad.		9590			13142			374			7676			3993			5308			297					44420	
	Ak.		3507			2971			135			1783			312			391			17					9784	
			13317			39293			2295			40274			10286			17909			561					128268	

Ad.: Adet

ADEL VE RESM İTİBARIYLA MÜCERRED VE EKİNLÜLERİN TASARRUFUNDAKİ TOPRAKLAR																	
Birimler		Rub'dan Az						Rub'									
		Mücerred			Ekinlü			Mücerred			Ekinlü						
		MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49				
İznikmid	d	Ad.	46		58							11			18		
		Ak.	197		204							88			144		
		Ad.	-		-							-			-		
		Ak.	-		-							-			-		
	t	Ad.	46		58						11			18			
		Ak.	197		204						88			144			
		Ad.			139					33				20			2
		Ak.			665					130				160			16
Kandıra	h	Ad.			-					-				-			-
		Ak.			-					-				-			-
		Ad.			139					33				20			2
		Ak.			665					130				160			16
Şilif	d	Ad.			57					5				24			1
		Ak.			283					18				192			8
		Ad.			-					-				-			-
		Ak.			-					-				-			-
	t	Ad.			57					5				24			1
		Ak.			283					18				192			8
		Ad.			11					1				5			
		Ak.			47					4				40			
İznik	h	Ad.			-					-				-			-
		Ak.			-					-				-			-
		Ad.			11					1				5			2
		Ak.			47					4				40			4

ADEL VE RESM İTİBARI İLE MÜCERRED VE EKİNLİLERİN TASARRUFUNDAKİ TOPRAKLAR

Birimler	Rub'dan Az						Rub'					
	Mücerred			Ekinlü			Mücerred			Ekinlü		
	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49
Yoros	d		34			1			6			
	Ak.		145			5			48			
	Ad.		-			-			-			
	Ak.		-			-			-			
Y. Abad	t		34			1			6			
	Ak.		145			5			48			
	Ad.		29						19			
	Ak.		99						152			
Ada	h		-			-			-			
	Ak.		-			-			-			
	Ad.		29						19			
	Ak.		99						152			
GeniZe	d		269						24			
	Ak.		1042						192			
	Ad.		-			-			-			
	Ak.		-			-			-			
GeniZe	t		269						24			
	Ak.		1042						192			
	Ad.		67			5			17			1
	Ak.		279			6'			136			8
GeniZe	h		-			-			-			
	Ak.		-			-			-			
	Ad.		67			5			17			1
	Ak.		279			6			136			8

ADED VE RESM İTİBARI İLE MÜCERRED VE EKİNLERİN TASARRUFUNDAKİ TOPRAKLAR

Birimler	Rub' ile Nim Arası						Çift (33 Akça)					
	Mücerred			Ekinlü			Mücerred			Ekinlü		
	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49
İznikmid	d	Ad.		6								
		Ak.		59								
	h	Ad.		-								
Kandıra		Ak.		-								
	t	Ad.		6								
		Ak.		59								
Şilli	d	Ad.		25		12						
		Ak.		251		121						
	h	Ad.		-		-						
İznik		Ak.		-		-						
	t	Ad.		25		12						
		Ak.		251		121						
İznik	d	Ad.		12								
		Ak.		123								
	h	Ad.		-								
İznik		Ak.		-								
	t	Ad.		12								
		Ak.		123								
İznik	d	Ad.		9								
		Ak.		104								
	h	Ad.		3							1	
İznik		Ak.		48							33	
	t	Ad.		12							1	
		Ak.		152							33	

ADED VE RESM İTİBARIYLA MÜCERRED VE EKİNLİLERİN TASARRUFUNDAKİ TOPRAKLAR														
Birimler		Rub' ile Nım Arası						Çift (33 Akça)						
		Mücerred			Ekinli			Mücerred			Ekinli			
		MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	
Yoros	d	Ad.			9									
		Ak.			90									
	h	Ad.			-									
		Ak.			-									
Y. Abâd	t	Ad.			9									
		Ak.			90									
	d	Ad.			7					1				
		Ak.			90					33				
Ada	h	Ad.			-					-				
		Ak.			-					-				
	t	Ad.			7					1				
		Ak.			90					33				
Genivze	d	Ad.			21									
		Ak.			231									
	h	Ad.			-									
		Ak.			-									
Genivze	t	Ad.			21									
		Ak.			231									
	d	Ad.			9									
		Ak.			95									
Genivze	h	Ad.			-									
		Ak.			-									
	t	Ad.			9									
		Ak.			95									

III- Hâriçten Ziraat (ya da Hâriç Raiyyet)

Burada, mümkün olduğunca rakkamlara müracaat edilmeden-, hâriçten zirâat'ın başlıca sebepleri ve hâriç reâya'nın mahrec ve statüleri hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

4 nolu tabloda da görüldüğü üzere Kocaeli Sancağı'nda mezreaların hemen tamamı hâriçten; karyelerin büyük çoğunluğu hem dâhil hem de hâriçten zirâat edilmekteydi⁴¹.

Bunlardan ilki bir tarafa, ikincisi -izahı gerektirecek derecede- hakikaten şayân-ı teemmüldür.

Bu cümleden olarak, öncelikle, araştırma vetiremizde "hâriçten zirâat" uygulamasının herhangi bir tahrir tarihine münhasır olmadığı belirtilmelidir.

Öte taraftan, -te'kidten yazmak gerekirse- biri diğerini mutazammın olmak üzere- pek çok yere göre- bölgenin "morfolojik" ve "demografik" yapısı göze batıcı farklılıklar taşımaktadır.

Daha açık bir ifadeyle, Kocaeli'de -dâhil ve özellikle de hâriç kategorisindeki

---

41- Kışlak resminin çokluğu da buna delâlet etmektedir. Günümüzde kışlak, kış mevsiminde hayvan barındırılan ve onlara ot temin edilen yerler olarak tarif edilse de (H. Cin, Türk Hukukunda Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar, Ankara 1980 (2. Baskı), s. 4), 16. Yüzyılda "resm-i kışlak", "kışlak", "kışlak-ı X", "kışlâk-ı ganem", "resm-i kışlak ve ağıl" vs. imlâ tarzlarından da anlaşılacağı gibi, malûm manayı muhtevî olması da muhtemel olmakla birlikte, esâsen, sipahî arazisine zirâat haricinde herhangi bir maksatla geçici olarak yerleşenlerden (B. Yediyıldız, A.g.e., s. 114) alınan bir şahıs vergisiydi (H. İnalçık, "Osmanlılar'da...", s. 594). Bu vergi kaleminde, yekûn itibariyle KIYG (3-4)'te (9170-9328) fahiş bir değişiklik olmamıştır. T(4)'te (19.766), e.ç.s. İznik, Ada, Y. Abâd, Genivize, İznikmid, Kandırı ve Yoros'tadır. "Hâriç raiyyet" hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Oktay Özel, "XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Hâriç Raiyyet", Türk Dünyası Araştırmaları, 43 (Ağustos 1986), s. 159-171.

toprakların büyük kısmının küçük parçalardan oluştuğu da hatırlanırken⁴² - geniş ve düzgün yekpâre arazilerin az olduğu diğer bazı engebeli / ormanlık yerlerdeki gibi⁴³ zirâat - muhtemelen oldukça zor ve başka pek çok sancaktan ayrı olarak nüfus artış hızı 16. yy'ın ikinci yarısında (TT. 436) bile anormal derecede düşüktü.

Bu kontekste, malûm vâkıanın MM. 550'de ve KK.49'da mücerredlere v.s.'ye toprak tahsis edilmesi ve dahası- üç defterden nüfusun zirvesinin temsil edildiği- TT. 436'da dahî bütünüyle hâriçten zirâat edilen⁴⁴ karyelerin bulunmasından da anlaşılacağı gibi- işgücü ihtiyacından⁴⁵ zuhûr etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bundan mülhem olarak, "hâriç raiyyet" sipahilerin idaresinde bulunan ve fakat tapu ile tahsis edilmemiş toprakları başka yerlerden gelerek işleyen köylüdür⁴⁶.

Şu noktada -bu fasılda yazılacakların geçerliliğindeki tesiri bakımından oldukça mühim olduğundan- göçlerin hayli yaygın olduğu tahmin edilen bir sancakta, göçmenlerden bazılarının temekkün ettiği de dikkate alındığında, ne tür göçlerin fâillerinin "hâriç raiyyet" olarak kabul edildiğinin ya da malûm temekkünün ne kadarlık bir

---

42- Zaten "hâriç reâyanın genellikle zemin tasarruf ettiği bilinmektedir. Bkz. H. İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüşümü, s. 592-593; H. Özdeğer, Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı, C. I, İstanbul 1988, s. 25.

43- Bkz. B. Yediyıldız, A.g.e., s. 73.

44- Bkz. Karye-i Türkesler (TT. 436, s. 459).

45- Bu konuda bkz. F.M. Emecen, A.g.e., s. 335.

46- B. Yediyıldız, A.g.e., s. 113.

sürede hangi safhalardan sonra gerçekleştiğinin meçhûl olduğu vurgulanmalıdır⁴⁷.

Tahrirlerde (Kocaeli) birkaç istisna dışında⁴⁸, "hâriç reâyâ"nın mahreç ve statüleri hakkında bilgi yoktur. Bu sebeple hemen çoğu kez onların nereden geldikleri (sancak içi/dışı) ve kim oldukları (köylü/göçer) belli değildir.

Fakat, hemen her köyün hâriçten zirâat edilmesi pek çok köyde işgücüne ihtiyâç duyulduğuna yorulursa -başlangıçta- "hâriç reâyâ"nın çok azının içeriden (sancak) büyük çoğunluğunun dışarıdan geldiği farzedilebilir.

Bununla birlikte, ilk alternatifle ilgili olarak bazı özel şartların dikkate alınması gerekmektedir.

Öncelikle, zirâatin külfetli olduğu yerlerde muhtemelen üretimin arttırılması maksadıyla, toprak sâhibi köylüleri bile, ekstradan mesaî sarfını tazammun etmesine rağmen cezbedebilecek- çift resminde indirim yapılması gibi⁴⁹ - bazı teşvik tedbirlerinin alındığı bilinmektedir.

Ama, tez konusu sancakta gerek "timar" ve gerekse "vakıf" köylerindeki haricîler (hariçten ziraât edenler) en azından bu kabil bir avantaja sâhip değillerdi⁵⁰. Daha-

47- "Karye-i mezbûreye bazı haymana reâyâ gelüp mütemekkin olmağla sâir reâyâ gibi zirâat eyledükleri yerlerin öşürlerin ve rüsûm-ı raîyyet ve zeminlerin karye-i mezbûre sipahisine virürler." (K. Ensârlu, KK. 49, v. 226/b, 227/a). Ayrıca bkz. K. Göllü, KK. 49, v. 227/a,b ve K. Çallû, KK. 49, v. 227/b, 228/a. Timarlarındaki boş olan yerler için sipahiler tarafından başka vilayetlerden getirilen -kimseye raiyyet kaydolunmamış- köylülerin hâriç raiyyet sayıldığı ve bunlardan üç yıl sonra normal reâyâ gibi vergi alındığı bilinmektedir (Erzurum Kanunu'na atfen, O. Özel, A.g.m., s. 163).

48- "an karye-i mim, tâbi-i Kazâ-ı Şili" (K. Yusuf Şah, KK. 49, v. 77/b, 78/a,b).

49- Ordu'da bir çiftliğe nim resim ödenmekteydi (B. Yediyıldız, A.g.e., s. 113).

50- Hariçten çift tasarruf edenler de -aslî reâyâ gibi -33 akça çift resmi vermekteydiler. Bu konuda bkz. K. Tâyi, (٤٦), (MM. 550, s. 31); K. Depeviran (KK. 49, v. 273/a); K. Akköy (KK. 579). Ayrıca bkz. O. Üçler Bulduk, A.g.t., s. 245.

ısı, hâriçteki toprak parçalarının kıymetlerinin düşüklüğü onların genellikle engebeli ve tabiatıyla işlenmesi zor yerlerde⁵¹ olabileceği dezavantajını ihbâr etmektedir.

Bu safhada, malî teşvik ya da ziraî verimliliğin ötesinde, özellikle Kocaeli gibi mirî mükellefiyetlerin epeyi fazla olduğu bir sancakta, salt bir timar ya da vakfın dışına çıkmanın⁵² -en azından tahrir defterlerinde gösterilen yerlerde bulunmamak açısından mükellefler için genel olarak bazı kazançlar sağlayabileceği unutulmamalıdır⁵³.

Yine, bazı zarûretlerin; meselâ -nüfus babında da değerlendirildiği üzere- pek çok köyün bütünüyle boşalmasını intâç edecek derecede şiddetlenen dahilî iğtişâşın tesiri dikkate alınmalıdır⁵⁴.

İkinci alternatif gelince: Öncelikle, mütenakız iki kaziiyenin; yani, "sancaktan göç" ve "sancağa göç" ihtimallerinin telif edilebilmesi gerekmektedir.

51- Bu cümleden olarak, -tahrirlerde d/h hâsılı birlikte mahsûp olduğundan, herbirinin miktarı müstakillen tayin edilemediğinden- haricî topraklardaki üretimin düşük olduğu tahmin edilebilir. Bu meyânda İznikteki verimli vakıf karyelerinde haricî ziraatin pek yaygın olmadığı da vurgulanmalıdır. Ancak bu kanaât -uslûptan da anlaşılacağı üzere- mutlak değildir. Nitekim, bir kanunnâme metnindeki "Sipâhiler bir çiftlik tutan hâriç reâyâdan resm-i zemin be-gâyet hâs penbe biten ya su saban yerden..." tasrihi buna delâlet etmektedir (Ö.L. Barkan, "Kütahya Livâsı Kanununun" Kanunlar, s. 25).

52- Öyleki, vakıf reâyâsının bile -özel statülerinden vazgeçerek- timar karyelerine göçtükleri bilinmektedir (F.M. Emecen, A.g.e., s. 233). Yine köylülerin kendi köylerini terk ederek başka köylere göçmeleri hakkında bkz. O.Ü. Bulduk, A.g.t., s. 245. Teorik olarak göçmen köylülerin eski yerlerine gönderilmeleri gerekmekte birlikte, bunun her zaman tatbik edilemediği bilinmektedir (S. Faroqhi, Anadolu İskânı ile Terkedilmiş Köyler Sorunu, "Türkiye'de Toplum Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler Semineri, ODTÜ, (17-19 Aralık 1976), s. 298).

53- S. Faroqhi, A.g.m., Aynı sahife.

54- Bkz. s. 64-65.

Bu cümleden olarak, göçmenlerin beklentilerinin birbirinden farklı olabileceği düşünülebilir. Açıkçası -özellikle 16. yy. ortalarından itibaren- Kocaeli'de mütemek-kin ahalîden kimileri esasen köylerin malûm iticiliğinden dolayı çekici şehirlere giderken; başka yerlerde toprak sıkıntısı çeken halk da- diğer bazı birimlere göre çift resminin azlığını da⁵⁵ hesaba katarak- İstanbul yolu üzerindeki adı geçen sancağa gelmiş olabilirler.

Ancak, uzaklardan göç ihtimali, -bâhusus toprak kıtlığının azaldığı ya da (hiç) olmadığı dönemlerde- haricî toprak parçalarının küçüklüğü ve bunların da bazen birkaç kişi tarafından zirâat edildiği göz önüne getirildiğinde- şüphesiz ki- zayıflamaktadır. Fakat, dış göçlerde de -yine- sadece yer değiştirme bakımından bile- bazı avantajların elde edilebileceği göz ardı edilmemelidir⁵⁶.

Son olarak, bazı çalışmalarda hâricîlerin çoğunluğunun mücerred, bennak ve ayrıca konar-göçerler olduğunun ifâde edildiği vurgulanmalıdır⁵⁷. Bu konuda, Kocaeli'de -adlarından anlaşıldığı kadarıyla- yeniçerilerin mevcudiyeti hassaten dikkat çekmektedir.

55- "... bütün çiftlik tasarruf idenden otuz üç akça ve nisf çiftlikten on yedi akça ve rub' tütandan sekiz akça alınır...", Kanunnâme-i Livâ-ı Kocaeli, KK. 49. "... ve Bolu ve Çağa ve Mengen nâhiyelerinde kadîmden bütün çiftten kırk altı akça resim alınırımı, yine onun üzere mukarrer amma..." (Ö.L. Barkan, "Bolu Livası Kanunu", Kanunlar, s. 28). "... ve defter-i atıkde bütün çift kayd olunan reâyâdan resm-i çift elli yedi akça ve nim çift..." (Ö.L. Barkan, Kanunnâme-i Livâ-ı Kangırı" Kanunlar, s. 35). "... bütün çiftten 42 akça olup..." (Ö.L. Barkan, "Hamit Kanunu" Kanunlar, s. 32). "Livâ-ı Mezbûrda köhne defter mucibince bütün çiftten otuz yedişer akça..." (Ö.L. Barkan, "Ankara Livâsı Kanunu" Kanunlar, s. 34).

56- Bkz. S. Faroqhi, A.g.m., s. 298.

57- Bkz. H. İnalçık, "Raiyyet Rûsûmu..." s. 592-593; F.M. Emecen, A.g.e., s. 235.

IV- Muhtelif Mahsûlât

1- Hububât ve Bakliyât

Defterlerde hem aynı miktarı hem de nakdî kıymeti murakkam olan, esasen birinci gruptaki ürünler ve özellikle de buğday pek çok yerde olduğu gibi Kocaeli'de de gerek ekim sahalarının ve gerekse üretim hacminin genişliği bakımından ilk sıradaydı.

Bunlar, MM. 550'de (İznikmid'de) hınta, şair, tarı, alef, kapluca ve mercimek, TT. 436'da (KİYG'de) -adı geçen ürünler hâricinde- burcak, nohud, bakla, KK. 49'da - bir öncekinden farklı olarak- ihtilât olarak tarif edilebileceği üzere- mahlût⁵⁸, hınta ma'a mahlût, alef ma'a kapluca'dır.

2-3-4 çizgisinde tasvir ve tefsire geçmeden; öncelikle, (2-3) adına yazılacakların Kandırı'daki son derecede nisbî bir seyri sancak geneline teşmili tecviz eden bir kaziyeden mülhem olduğu hatırlatılmalıdır.

Bu kontekste, üretim (vergi geliri) itibariyle -ilk ürüne atfen pek çok sancakta olduğu gibi- buğday, alef ve tarı artmış; buna mukabil bir temâyül değişikliğine işaret edercesine şair ve kapluca eksilmiştir.

Yine, -bazen kayıt dışı olabilecekleri ihtimalini de gündeme getirdiği üzere⁵⁹- bazı yerlerde olduğu gibi baklagiller yok denecek kadar azdır. Nitekim, MM. 550'de (İznikmid) çok az miktarda, mercimek kayıtlıdır⁶⁰.

58- Kelime manasından da anlaşılacağı gibi, hububâtın muhtelif türlerinin bir karışımı olarak kabul edilmektedir. Bkz. Layoş Fekete, "Türk Vergi Tahrirleri", Belleten, C. XI/42 (1947), s. 314; F.M. Emecen, A.g.e., s. 243; Ü. Bulduk, A.g.t., s. 252 ve 257; A. Kankal, A.g.t., s. 153.

59- Bkz. B. Yediyıldız, A.g.e., s. 116.

60- Hububât-bakliyât üretimi hakkında bkz. Ü. Bulduk, A.g.t., s. 252-259; A. Kankal, A.g.t., s. 152-164.

Mutasavver seyri-üretim yetersizliğinden dolayı İznikmid kazasına sevk ihtimaliyle birlikte, aslen, Kandıra ve diğer birimlerin kırlarındaki pek fazla olmayan nüfus artışı dikkate alındığında- 16. Yüzyılın ikinci yarısında kırlardakinin ötesinde hayli çoğalan şehirlerdeki nüfusun ticarî talebinin yönlendirmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Öşri miktarları (Ö.m.) KİYG (3)te 5.004 müddür.

Bu yekûnda, yaklaşık olarak (y.o.), en çok sırayla (e.ç.s.) -sancaktaki temel ürün olduğuna işaret etmek üzere- hinta (%43),alef (%30), kapluca (%11), şair (%7), tarı (%6), burcak (%1) ve baklagiller (mercimek, nohud, bakla: %0,13) mahsûptur.

E.ç.s.; -köy sayısı ile aynı istikamette olarak- hinta, şair ve tarı, Kandıra, Genivize, Yoros ve İznikte; kapluca, Kandıra, Genivize, İznik ve Yorosta; burçak, sadece Genivize ve İznikte; alef, Kandıra, Genivize Yoros ve İznikte üretilmekteydi.

Ayrıca, Kandıra ve İznikte -daha önce de vurgulandığı gibi çok az miktarda-mercimek, nohud ve bakla kayıtlıdır.

Ö.m. KİYG (4)te 3.073 müddür.

Bu ise -y.o.,e.ç.s.- mahlût (%48), hinta (%38) şair (%5) alef (%4),kapluca (%3),tarı (%1), burcak (%0.6) ve baklagillerden (nohud, bakla) mürekkeptir.

E.ç.s.; mahlût ve hinta, Kandıra, Genivize, Yoros, İznikte; alef ve kapluca, Genivize, İznik, Kandıra, Yorosta; şair, Genivize, Kandıra, İznik, Yorosta; tarı, Genivize, Yoros, İznik, Kandıra'da; burcak, Genivize, İznik, Yoros ve Kandıra'dadır.

Yine, İznikte -çok az miktarda- nohud ve bakla yazılıdır.

Görüldüğü gibi, KİYG (3-4)te %39'luk bir düşüş olmuştur.

Bunun -özellikle nev-zuhur "mahlût"tan kaynaklandığı unutulmayarak ve fâhiş derecede azalan türlerin adı geçen ürün terkiâtından olma ihtimali dikkate alınarak-herbir ürüne yansımaya gelince:

E.ç.s.; alef (%92), tarı (%87), kapluca (%85) burcak (%68), şair (%59) ve hinta (%46)'dır.

KİYG (3-4)te, e.ç.s., -genelde- hububât-bakliyât grubu (toplucu) Yoros (%44), Genivize (%40), Kandırı (%36) ve İznik'te (%34) azalmış; -özelde- hinta, İznik (%53), Genivize (%50) Yoros (%47), Kandırı'da (%42); şair, Kandırı (%82), İznik (%63), Genivize'de (%17) eksilmiş, -sadece yüzde itibariyle dikkat çekici olmak üzere- Yoros'ta (%150) artmıştır.

Öte taraftan, T(4)te hububât-bakliyât, e.ç.s. -köy sayısının belirleyiciliğinde- Kandırı, Şili, Genivize, Y. Abad, Ada, İznikmid, İznik ve Yoros'ta yetiştirilmekteydi.

Müşâhede edildiği vechile, KİYG (3-4)te hububât üretimi son derece azalmıştır.

Bunda müessir olabilecek birkaç sebep üzerinde durulabilir.

Öncelikle, 2-3'teki muhtemel artışın en mühim gerekçesi olarak sunulan ticârî talep- hemen yanbaşındaki devasa İstanbul'daki ihtiyaçların sürekliliği bir tarafa- hassaten şehirlerdeki nüfus artışının durmasıyla düşmüş olmalıdır.

İkinci olarak, ileride etraflı olarak işleneceği üzere 3-4'te -daha önce göç sebepleri cümlesinden olarak da gösterilen suhte ve celali isyanları gibi dâhilî karışıklıkların üretim rejimini hububat üretimi aleyhine- üretimi artan ürünlerin ticarî talebinin artmış olması ihtimalî bir yana değiştirmiş olması mümkündür.

Daha açık bir ifadeyle, köylüler Anadolu'daki köylerin yerleşim nitelikleri çerçevesinde köyden uzak tarlalarını- hububât üretiminin Genivize ve Yoros'ta azalmış olmasının da bâ-husus işaret ettiği üzere- özellikle nüfus bahsinde yazılan hâriçten gelen gayr-ı müslimlerin ve özel çiftlik sahiplerinin adamlarına karşı korumanın zorluğu sebebiyle terketmiş olabilirler.

Bu zaviyeden bakıldığında -ileride de vurgulanacağı cihetle- bazı yerlerde meyve üretiminin artması, onların yerleşimlere yakın nisbeten korunaklı arazilerde yetiştirilebilmeleri; arıcılığın ve az da olsa hayvancılığın yaygınlaşması, bu faaliyetle-

rin hareketliliği gereği sahibiyeti daha kolay, en azından tarla ziraatine verilebilecek zararlardan masun bulunmalarıyla ilgili olabilir.

Bölgenin ormanlık olması ise -özellikle arıcılığın ve kısmen de hayvancılığın yaygınlaşması da dikkate alındığında- toprakların verimsizleşebilmesi ihtimalini hatıra getirmektedir.

Ancak, bu noktada, KK. 49'da toprakların a/ak olarak artmaları göz önünde bulundurulduğunda, ormandan üretime açılan yeni arazilerin ziraat zenginliğinin eskilerin fakirliğini nötralize edebileceği de unutulmamalıdır.

Çeltik Zirâati

Ticarî bir ürün olan çeltük, hem -devlet adına- kürekçiler ve hem de köylüler tarafından ekilmekteydi⁶¹.

Üretimi, zaman zaman tesâdüf edilen "nehr-i erz" terkiibinden de bir bakıma anlaşılacağı üzere -karmaşık düzenlemeler örgüsünde- sulamayla doğru orantılı olarak artma/azalma temayülündeydi⁶².

Bu cümleden olarak, yetiştirilmesi belirli bir yatırım gerektirmekte; dahası, bunu, ürünün sellerle yok olma ihtimali zarurî kılmaktaydı.

Fakat, öşür nisbeti ve -araştırma vetiremizde yer alan 16. Yüzyıl sonlarındaki- ticarî talep artışı, kanundışı üretimini hatıra getirecek derecede⁶³ cazibesini artırmaktaydı⁶⁴.

61- Bkz. Ö.L. Barkan, Kanunlar, s. 31; H. İnalçık, "Rice Cultivation and the Çeltükçi -Reâyâ System in the Ottoman Empire", Turcica, XIV (Paris 1982), s. 71-80; F.M. Emecen, A.g.e., s. 249.

62- Bkz. F. Emecen, A.g.e., s. 247-248.

63- Bunun, çeltük üretiminin kayıtlardakinden daha fazla olabileceğini tazammun edeceği âşikârdır (Bkz. H.İ. İnan, A.g.e., s. 92).

64- H.İ. İnan, A.g.e., s. 74.

Kocaeli Sancağı'nda, timâr teşkilâtı dâhilinde sadece İznikmid ve İznik'te ekilmekte olup, "öşr-i çeltik", "öşr-i pirinç", "öşr-i erz", "hâsıl-ı erz", "nehr-i erz", "nehr-i x", "öşr-i nehr-i x", "çeltük düştüğü zemân", "x'de x müdd ekilür" terkiib ve cümleleriyle mukayyedir.

2-3-4 çizgisinde, İznikmid'de anormal derecede azalırken, İznik'te biraz artmıştır. Adı geçen kaza/nahiyelerden ilkindeki gerileme -16. Yüzyıl sonlarındaki talep mahreçli global artış hatırlandığında- hakikaten şayân-ı teemmüldür.

Bu tenakuza, devletin hem küçük köylü işletmelerinin bütünlüğünü korumak, hem de buğday, arpa gibi aslî (geçimlik) ürünlerin yetiştirilmesini emniyet altına almak -ya da özellikle İstanbul'un ihtiyaçlarına yönelik olarak meyveciliği teşvik etmek⁶⁵ - maksadıyla en genel anlamda çeltükçülüğü kontrol dairesinde tutma ilkesi çerçevesinde⁶⁶ özellikle İznikmid'deki üretimin dâhilî tüketimi karşılamaktan uzak olduğu vakıası da hatırlandığında- zamanla çeltük ekimine karşı almış olması muhtemel tedbirler zemin hazırlamış olabilir.

65- Çeltükçülük ve bâğ-bâğçeçilik münâsebetleri hakkında bkz. Ö.L. Barkan, Kanunlar, s. 112.

66- Bkz. H.İ. İnan, A.g.e., s. 92.

**KANDIRI'DA BAZI YERLEŞİM YERLERİNDE HUBUBATTAN ALINAN
AYNI ÖŞR MİKTARLARI**

TABLO: 19

BİRİMLER	HINTA		ŞAIR		TARI		ALEF		KAPLUCA		YEKÜN	
	MM. 550	TT. 436	MM. 550	TT. 436	MM. 550	TT. 436	MM. 550	TT. 436	MM. 550	TT. 436	MM. 550	TT. 436
	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile
OTUZ SEKİZ YERLEŞİM YERİ	4.687	6.958	1.287	976	100	1.525	3.310	4.391	2.945	2.323	12.329	16.173

**HUBUBAT VE BAKLIYATTAN ALINAN AYNI ÖŞRÜN
KAZA / NAHIYELERE GÖRE DAĞILIMI**

TABLO: 20/A

S I R A	KAZA NAHIYELER	HINTA			HINTA ma'a MAHLUT			MAHLUT			ŞAIR			TARI			
		MM. 550 Kile	TT. 436 Kile	KK. 49 Kile	MM. 550 Kile	TT. 436 Kile	KK. 49 Kile	MM. 550 Kile	TT. 436 Kile	KK. 49 Kile	MM. 550 Kile	TT. 436 Kile	KK. 49 Kile	MM. 550 Kile	TT. 436 Kile	KK. 49 Kile	
1	İZNİKMİD	4854		2405									1470		1035	580	573
2	KANDIRI		21711	12575				18097					3155		570	4948	120
3	ŞİLİ			11007				14121							150		-
4	İZNİK			1970				1702					2032		753	49	225
5	YOROS			2325		140		2297					37		105	168	17
6	YALAKABAD			3131				3350							896		190
7	ADA			3190				3210							605		200
8	GENİVİZE		12720 saları 41	6237 saları 70				7318					1924 saları 11		1575 saları 80	1394	440
YEKÜN			43152	23177		140		29414					7159		3083	6559	802
				42910		140		51855							5769		1765

**HUBUBAT VE BAKLIYATTAN ALINAN AYNI ÖŞRÜN
KAZA / NAHİYELERE GÖRE DAĞILIMI**

TABLO: 20/B

S I R A	KAZA NAHİYELER	ALEF			ALEF ma'a KAPLUCA			KAPLUCA			BURCAK		
		MM. 550 Kile	TT. 436 Kile	KK. 49 Kile	MM. 550 Kile	TT. 436 Kile	KK. 49 Kile	MM. 550 Kile	TT. 436 Kile	KK. 49 Kile	MM. 550 Kile	TT. 436 Kile	KK. 49 Kile
1	İZNİKİMİD	1940	1180	880			530			117			
2	KANDIRI		13354		60	7147	120			36			
3	ŞİLİ		100				70						
4	İZNİK		1613		140	180	245		604	112			
5	YOROS		4536			33	63			7			
6	YALAKABAD		223				192			87			
7	ADA		422				142						
8	GENİVİZE		11135			3848	1160		629	420			
YEKÜN			30638		200	11208	1588		1233	539			
					200		2522			779			

**HUBUBAT VE BAKLIYATTAN ALINAN AYNI ÖŞRÜN
KAZA / NAHIYELERE GÖRE DAĞILIMI**

TABLO: 20/C

S I R A	KAZA NAHIYELER	MERCİMEK			NOHUD			BAKLA			TOPLAM		
		MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49
		Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile	Kile
1	İZNİKMİD		10	20									
2	KANDIRI		47	5		1							
3	ŞİLİ												
4	İZNİK		73	13		10		5					
5	YOROS												
6	YALAKABAD			10									
7	ADA												
8	GENİVİZE							5					
	İYİG		120					6		5			
	YEKÜN												
	T		10							5			

2- Meyve, Sebze ve Yemiř⁶⁷

Kocaeli Sancağı'nda -bilhassa Yalakabad'da- esasen konumu (yakınlığı) ve bitabi nakliye imkanları dolayısıyla İstanbul'a -bazen de olgunlaşmadan devşirilerek⁶⁸- gönderilmesinden de⁶⁹ anlaşılacağı üzere;kestaneden bostana, kirazdan sarmısağa, zeytinden soğana bol miktarda meyve-sebze v.s. yetiştirilmekteydi.

Biraz mekanik olmakla birlikte, hem ürün çeşitleri hem de imlâ tarzlarını teşhiyen yazıldığında: Başlıcaları, -başlıktaki grup sırasına göre- ilkinde "bağ", "öř-i bağ", "öř-i bağ ve meyve" "resm-i bağ yeri ve bağçe", "hâsıl-ı bağ ve bağçe", "resm-i mukata'a-ı bağ ve bağçe", "bağçe", "ö.bağçe", "r.bağçe", "hâsıl-ı bağçe ve ceviz ve asma ve emrûd", ikincisinde "hâsıl-ı meyve", "ö. meyve", "ö. meyve ma'a bestil", "ö. meyve ve ceviz", "ö. gerâs", "hâsıl-ı ceviz ve meyve", "hâsıl-ı zeytun ve ceviz", "kestâne"; üçüncüsünde "ö.bostan", "ö.bostan ve ceviz", "ö. bostan ve bağât", "ö. bostan ve ceviz", "ö.bostan ve piyâz", dördüncüsünde "piyâz ve sîr" "ö.piyâz", "öř-i sîr", "öř-i sîr u piyâz"dır.

67- Bu türler birbirleriyle örtüşdüklerinden ve zaman zaman beraber yazıldıklarından dolayı tek başlıkta toplanmışlardır. Bunlar, esasen öşür alınan oldukça yaygın ürünlerdendir. Ancak, hububât vs.den farklı olarak tahrirlerde sadece nakdî kıymetleri kaydedilmiş, açıkçası aynı miktarları belirtilmemiştir. Ayrıca, "çiftlik-i hâssa" ile mukayyed meyve kayıtlarına burada yer verilmemiştir.

68- Yalakabad kadısına gönderilen 24 Ramazan 972 tarihli bir hükümde, meyvelerin kemâle erdikten sonra devşirilerek, gönderilmesi emredilmektedir (MD. 6, s. 491, no. 1068). "... gemiciler müslümanlara odun taşımazlar abes yire hâm kelekleri ve ham meyveler taşıyup şehre getirürler, hem müslümanların akçaları zâyi olur ki olmağa komazlar, hâmla devşirürler, yabana dökilür gider... yemiş gelen Yalakova ve Mihâliç ve sâir meyve gelen kadılıklara dahi tenbih olunub..." (Kitâb-ı Müstetâb, Ankara 1988, s. 102 ve 116 (Haz. Yaşar Yücel).

69- Bkz. MD. 43, s. 240, no. 442, 9/Ş/988 ve MD. 61, s. 66, no. 172, 3/N/994.

Öncelikle, eğilimlerin de işâret ettiği üzere, 2-3'te meyve üretiminin pekçok yerde olduğu gibi sulama faaliyetlerinin yaygınlaştırılması/yoğunlaştırılması ve özellikle şehirlerin büyümesiyle hazır pazar bulabilme imkânının genişlemesiyle, artmış olmasının kuvvetle muhtemel olduğu belirtilmelidir.

Öte taraftan, bağ-bağçe grubunda, Ö.a. KİYG(3)'te 18.072, KİYG(4)'te 30.708'dir. Bu çizgide Genivize'deki fevkalade artış özellikle vurgulanmaya değerdir. T(4)'te, -e.ç.s.- Yalakabad ve İznik'tedir.

Meyve grubunda, ö.a. KİYG(3)'te 10.062, KİYG(4)'te 19.158'dir. Genivize'de - yine- fâhiş- yekûnu az olan- Yoros'ta dikkat çekici bir artış olmuştur. T(4)'te, e.ç.s., Şili, Kandırı, Y. Abâd, Genivize, İznikmid, Ada, İznik ve Yoros'tadır.

Bostan grubunda⁷⁰, ö.a. KİYG (3)'te 3.488, KİYG(4)'te 4.434'tir. Genivize hâriç diğer kazalarda artış gözlenmektedir. T(4)'te, e.ç.s., Yalakabad, İznikmid ve Genivize'dedir.

Sir-piyâz grubunda, ö.a. KİYG(3) 2.625, KİYG(4)'te 3.185'tir. Bir öncekinde olduğu gibi Genivize dışında diğerlerinde artmıştır. T(4)'te, e.ç.s., Ada, -piyazıyla oldukça meşhûr olan- İznik⁷¹ ve Yalakabad'dadır.

Ana grupta, ö.a. KİYG(3)'te 24.185, KİYG(4)'te 38.527'dir. Ençok artış, -sırayla-, ilk iki gruptaki rakamların tesiriyle Genivize ve Yoros'ta olmuştur. .

Bu seyrin, -özellikle bazı gruplarda, KİYG çerçevesindeki birkaç kazâ/nâhiye hâriç- esasen 3'te üretimin çoğalmasına zemin hazırlayan muharriklerin ortadan kalkmasıyla enflasyonun gerisinde kaldığı yazılabilir.

70- "Ö. Bostan" terkininin -sir, piyaz hâriç- bütün sebzeleri muhtevî olduğu malûmdur. Bu cümleden olarak, Silistre Kanunnâmesinde: "Öşür-i besâtîn defterlerde mukayyedir. Gerek kır bostanı olsun, gerek suvarulur bostan olsun öşür bağlanmışır. Bostanın her cinsi anılmamıştır deyu nizâ olunmaya öşür alın" (Ö.L. Barkan, Kanunlar, s. 284.)

71- Baha-ı piyâz-ı İznik hakkında bkz. Ö.L. Barkan, İstanbul Saraylarına Ait Muhâsebe Defterleri, Belgeler, C. IX, Sayı 13, 1979, s. 10, 11, 23.

E.ç.s., KIYG(3)te İznik, Kandıra, Genivize ve Yorošta, KIYG(4)te Genivize, İznik, Kandıra ve Yoroştadır.

Ö.a. T(4)te, 111,587 (+2800)'dür. E.ç.s., Yalakabad, İznik, Genivize, İznikmid, Şili, Kandıra, Ada ve Yoroştadır.

**MEYVE, SEBZE VE YEMİŞLERDEN ALINAN
ÖŞÜR MİKTARLARI**

TABLO: 21

S I R A	KAZA	MEYVE VE TEFERRUATI			BAĞ, BAHÇE VE TEFERRUATI			BOSTAN VE TEFERRUATI			SİR, PİYAZ VE TEFERRUATI			ÖRENÜK VE TEFERRUATI			YEKÜN		
		MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49
1	İZNIKİMİD	10.535		3.843	2.748	2.112	4778	1.970	75	680	448	2.457	18.682		10.862				
2	KANDIRI		6.408	9.180	141 (Mah)		70	280	62	400			8.628	8.628	9.860				
3	ŞİLİ		10.427	10.427	100		310	310	15	15			10.852	10.852	10.852				
4	İZNIK		927	1.920	6.405		286	1.129	1846	2.115		200	12.284	9.484	12.284				
5	YOROS		699	1.633	863		669	1.125	137	220			4.238	2.388	4.238				
6	YALAKABAD			8.480	29140	29140 (mah)	2.450	2.450	1.580	1.580		550	42.180	735 (Mah)	42.180				
7	ADA			3.040	116	116	1.300	1.300	4.710	4.710			9.186	5825	9.186				
8	GENİMİZE		2.030	6.425	742	3.390	2.483	1.900	690	480			12.165		12.165				
YEKÜN			10.062	19.158	8821	11.550	3.553	4.434	2625	3185		200	38.527	25.061	38.527				
				47.748	45.818			10.464		10.150		3.207	114.387		114.387				

3- Ketân ve Pamuk

Keten'den iplik ve ilaç yapıldığı; ayrıca yemek yağı ve -hassaten boyacılıkta kullanılan- keten tohumu⁷² yağı elde edildiği bilinmektedir⁷³.

Kocaeli'de vergi gelirleri içindeki nisbetinden ve bir bakıma hâriçteki talebinden (şöhretinden)⁷⁴ de anlaşılacağı gibi- özellikle diğer bazı sancak/kazalar dikkate alındığında⁷⁵ - üretimi hayli fazlaydı⁷⁶.

Öşri akçaları (Ö.a.), KİYG(3)te 30.653; KİYG (4)te 30.420'dir.

Anlaşılacağı suretle, üretimi, -rakkamlarda zâhiren bir değişiklik olmamakla birlikte- şu anda malûm olmayan bazı sebeplerden dolayı, enflasyona göre azalmıştır.

E.ç.s., 3te Kandırı, Genivize, Yoros ve İznik'te; 4te yine- ufak tefek oynamalara rağmen- Kandırı, Genivize, Yoros ve İznik'te mukayyedir.

Ö.a. T(4)te ise,58.065'tir. E.ç.s., Şili, Kandırı, Genivize, Ada, Yoros, İznikmid, İznik ve Yalakabad'da murakkamdır.

72- Genivize ve Şili kadılarına yazılan Selh/Safer/976 tarihli bir hükümde, taht-ı kazâlarındaki keten (bezir) tohumunun öncelikle mirî cânibinden gelen kimselere bahâsıyla sattırılması emredilmektedir (MD. 7, s. 721, no. 1980).

73- Bkz. A. Kankal, A.g.t., s. 166.

74- İstanbul kadısına gönderilen 5/Za/989 tarihli bir hükümde, Kocaeli ketenî vs.nin olageldiği üzere urgancılar çarşısında tevzii ettirilmesi emredilmektedir (MD. 46, s. 233, no. 515).

75- 1579'da Çankırı Sancağı'nda, Ö.a. 15.223 (A. Kankal, A.g.t., s. 167). 1571'de K. Sahib Sancağı'nda Ö.a. 9.488 (Ü. Bulduk, A.g.t., s. 274). 1575'te Manisa kazâsında Ö.a. 204 (F. Emecen, A.g.e., s. 256).

76- Kocaeli'de -üretim çokluğunun gerekçelerinden de olması gerektiği üzere- gemilerin kalafat edilmesinde de istifade edilmekteydi. Üsküdar, Şili, Kandırı, Akyazı ve Taşköprü kadılarına gönderilen 21 Rebiülevvel 973 tarihli bir hükümde, hâssa gemilere üstübü (gemi kalafatında kullanılan keten ve kenevir tellerinin en ince kısmı) lâzım olduğu ifade edilmektedir (MD. 5, s. 210, no. 525).

ÖŞR-İ KETAN VE PENBE										
BİRİMLER	KETAN					PENBE				
	TT.438	MM. 550	TT. 436	KK. 49	TT.438	MM. 550	TT. 436	KK. 49		
İZNIKİMİD		707		440						
KANDIRI			16.194	16.890						
ŞİLİ				24.390						
İZNIK (GÜRLE İLE BİRLİKTE)			70	275		397	280			
YOROS			3155	2465						
Y. ABAD				120						
ADA				2695						
GENİVİZE			11.234	11.780						
YEKUN			30.653	30.420						
	KIYG									
	İKŞİYYAG			58.065						

Pamuk (Penbe)

Timâr teşkilâtı dâiresinde 3'te 397; 4'te 280 akçalık Ö. penbe kayıtlıdır.

V- Hayvancılık ve Taallukâtı

Hayvancılık

Tahrirlerde, başlıca, "resm-i ganem", "adet-i ağnâm" terkipleriyle sembolize edilmek üzere, sadece küçükbaş hayvanlardan- genellikle iki koyuna bir akça esasına göre- alınan vergiler mukayyedir⁷⁷. Bu cümleden olarak, özellikle zirâatçılık ve nakliyecilikte kullanıldıkları âşikar olduğu halde, sayılarının azlığından olsa gerek ki, büyükbaş hayvanlarla ilgili -bu anlamda- herhangi bir kayıt yoktur.

Resmî akça (r.a.) KİYG(3)'te 6.390 iken, KİYG(4)2'te 9.333'e yükselmiştir. Bu artış, aslen Genivize ve Kandıri'dan kaynaklanmaktadır. Mezbûr seyir, hem nüfusun, hem de tahıl üretiminin azalmasıyla birlikte, pek çok zirâî faaliyetten daha az emek gerektiren hayvancılığa yönelime bir işâret olarak kabul edilebilir.

R.a. T(4)'te 13.617'dir. E.ç.s., Genivize, Kandıri, Şili, Yoros, Ada ve İznik'tedir.

Yaylak

Yaylak hukukî manada, bir veya birkaç köyün halkının yaz mevsimini geçirmek ve tabiatıyla hayvanlarını otlatmak için -ötedenberi ya da sonradan tahsisen- faydalandıkları yüksek yerlerdir⁷⁸.

Kocaeli'de, başlıca "yaylak", "resm-i yaylak", "yaylak - x" imlâlarıyla mukayyed olan yaylak vergisi oldukça cüz'îdir⁷⁹.

77- N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", s. 485.

78- Halil Cin, Türk Hukukunda Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar, Ankara 1980 (2. Baskı), s. 4.

79- Yaylaya çıkanlardan alınan vergilerin sancaktan sancağa değiştiği bilinmektedir. Mardin'de hayvanlarıyla birlikte yaylaya çıkanlardan hâne başına bir nevgi (200 dirhem) yağ (N. Göyünç, Mardin Sancağı, s. 139); Karahisar'da ise yaylaya çıkanların sürülerinden "resm-i kaşşâk" adıyla 17 akça alınmaktaydı (Ü. Bulduk, A.g.t., s. 270).

R.a. KİYG(3)'te 998'den KİYG(4)'te 1223 (+ 200)'e çıkmıştır. Dahası, TT. 436'da sadece İznik'te (998 akça) TT. 49'da ise -e.ç.s.- İznik (1163), Şili, İznikmid ve Kandırı'dadır.

R.a. T(4)'te ise, 1605'tir.

Otlak

"Otlak", "resm-i otlak", "r. otlak ve orman ve mer'a" gibi farklı imlâlarla kayıtlı az yekûnlu bir diğer vergi grubu da "otlak"tır.

R.a. KİYG(3)'te 743 iken -husûsen Genivize ve İznik'te artarak- KİYG(4)'te 1120'ye çıkmıştır.

T(4)'te, e.ç.s., Ada, Şili, Genivize, İznik, İznikmid, Kandırı ve Yalakabad'dadır.

Çayır

Defterlerde "çayır", "resm-i çayır", "çayır-ı maktû" gibi adlarla anılmakta; hem köy hasılları silsilesinde hem de müstakillen kaydedilmekteydiler.

R.a. T(4)'te yaklaşık olarak 15.952'dir. E.ç.s., Kandırı, Şili ve Genivize'dedir.

Ayrıca, "hâssa çayırlar" da bulunmaktaydı.

HAYVANCILIK VE TAALLUKATINA AIT VERGİ GELİRLERİ

BİRİMLER	R. Ganem			Yaylak ve Teferruatı			Otlak ve Teferruatı			Çayır ve Teferruatı			Çayır-ı Hâssa		
	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49
İZNIKİMİD	835			10		282	220		380	659		1175			
KANDIRI		2492	3533			60		340	340		2924	3730			
ŞİJ			2814			100 + 200Xb			462			3340			
İZNIK		655	500		998	1163		250	380		630	920			90
YOROS		520	900								1653	1617+ 100Xc			
YALAKABAD			660						300			1820			170
ADA			810						500			1300			
GENİVİZE		2723	4400 + 200 Xa					153	400		1692	2050			
YEKUN		6390	9.333		998	1223		743	1120		6899	8317			90
			13.617			1605 +200			2762			15.952 + 100			260

Xa: Resm-i ganem ve karhâne-i seng...

Xb: resm-i yaylak ve otlak...

Xc: çayır-ı Maksûd

VI- Arıcılık ve Balıkçılık

Arıcılık

Kocaeli Sancağı defterlerinde de arıcılığa ve bittabi -genellikle tatlandırıcı olarak kullanılan- bala "ö. kovan" terkihiyle atıfta bulunmaktadır.

Ö.a. KİYG(3)te 4.636'dan, -bütün kaza/nahiyelerde hassaten Genivize ve Kandırı'daki astronomik artışlarla- KİYG(4)te 17.533'e çıkmıştır.

Bu faaliyeti, yazıkonusu vetirede, ictimai-iktisadi şartlar çerçevesinde özellikle İstanbul'daki talebin yönlendirmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ö.a. -e.ç.s.- KİYG(3-4)te, Kandırı, Genivize, Yoros ve İznik'tedir.

Ö.a. T(4)te 31.663'tür. E.ç.s., Şili, Kandırı, Genivize, Ada, Yoros, Yalakabad, İznikmid ve İznik'tedir.

Balıkçılık

Defterlerde, şehir ve kır cüzlerinde balıkçılığa, "balıklagu", "talyân", "talyân-ı x", "ö. mâhi", "r. talyân-ı mâhi", "mahsül-ı balıklagu-yı x" imlâlarıyla formüle edilen ibareler delâlet etmektedir⁸⁰.

Şehirlerde, İznik'teki 14.800 (TT. 49'da) akçalık vergi vurgulanmaya değerdir.

Kırlarda - timar defterlerinde - yekûnlar pek fazla değildir. T(4)te - Yoros ve Ada hâricinde diğerlerinde- bilhassa Yalakabad'da mevcuttur.

Bunlarla ilgili olarak, ayrıca Şili, Yalakabad, ve Ada'da yekûnu fazla olmayan 'resm-i göl ve sazlık ve dalyân' "sazlık", "kâmiş", "kâmişlik", "hâsil-ı göl ve sazlık" tarzında kayıtlar olduğu da ifâde edilmelidir.

80- Bu konuda bkz. F. Emecen, A.g.e., s. 267.

ARICILIK VE BALIKCILIGA MÜTEALLİK VERGİ GELİRLERİ

BİRİMLER	Ö. KOVAN			BALIKLAGU VE TEFERRUATI		
	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49
İZNİKİMİD	1019		1140	10		558
KANDIRI		2581	7566		130	130
ŞİLİ			8980			30
İZNİK		260	1000		80	50
YOROS		594	1787			
Y. ABAD			1580			2000
ADA			2430			
GENİVİZE		1201	7180		30	1029
YEKÜN	KİYG	4636	17533		240	1209
	İKŞİYYAG		31663			3797

VII- İnsan, Toprak ve üretim

Hatırlanacağı vechile, yazıkonusu üçlünün, 2-3 çizgisinde birbirleriyle olan münasebetlerini veri yetersizliğinden dolayı -tam olarak belirleyemiyoruz.

Emsâlen yararlanılabilecek olan, Kandırı'daki eğilim te'kiden ifade edilecek olursa: Nüfus (dahili)⁸¹ ve -muhtemelen- toprak miktarı biraz, özellikle hububât-bakliyât üretimi epeyi (%30) artmıştır.

Açıkçası, -ihtiyâten- düşük hızlı nüfus artışlarının -bâ- husus işgücü potansiyeli yetersiz olan yerlerde -her zaman küçük toprak parçalarının çoğalmasına yol açmadığı ve- hassaten hububât üretiminin zirâata açık sahalardan fazla tezâyüd ettiği düşünülürse- arazî mesâhesinin üretimde esas sınırlayıcı unsur olmadığı yazılabilir.

Bu tablonun tefsirinde, ihtiyâcî -ticârî talep insan (işgücü) potansiyeli ve üretim teknikleri olmak üzere başlıca üç müessir üzerinde durulabilir.

İlkin, -şüphesiz ki- üretim artışının esas muharriği olarak - Kocaeli'de de 16. Yüzyılın ikinci yarısında kırlarda dahası şehirlerdeki; husûsen İstanbul ve hatta Akdeniz havzasındaki nüfus çoğalması özellikle hububâta olan ihtiyacı ve bittabi ticârî talebi körüklemiş olmalıdır.

İkincisi, nüfus artışıyla birlikte -mücerredlerin tasarrufundaki toprakların aile sahibi ekinlülere tahsis edilmiş olması, ve yine bu cümleden olarak onlardan en azından bazılarının babalarıyla çalışmak durumunda kalmış olmaları ihtimallerinin de işaret ettiği cihette köylü, göçer v.s.'nin elinde bulunan ve emek yetersizliği ya da ihtiyaç azlığı sebebiyle layıkıyla işlenemeyen topraklarda üretim faaliyetlerinin yoğunlaştığı düşünülebilir.

81- Malûm olduğu üzere -mahreci de belli olmayan- hâricî nüfusu tam olarak tesbit edebilmek mümkün değildir.

Üçüncüsü, -malûmen yeterli veriye sahip olmamakla birlikte- muhtelif usullerle gübreleme⁸² ve sulama⁸³ usulleri geliştirilmiş olabilir.

Hatırlanacağı üzere, KİYG (3-4)te yazıkonusu üçlüden (nüfus, toprak, üretim) ilki azalmış, ikincisi (a/ak) artmış, üçüncüsü ise -muhtemelen birincisinin tesiriyle- bir rejim değişikliğe uğramış⁸⁴, açıkçası, hububât üretimi düşmüş, meyvecilik ve esâsen arıcılık yaygınlaşmıştır.

Öncelikle, nüfusun azalmasının işgücünün zevâline işaret ettiği âşikardır.

Nüfusun azalmasına rağmen, toprak miktarının artması bölgenin tabii bitki örtüsüyle ilgili olarak, özellikle sancakta ziraatin zorluğu da dikkate alındığında -yine mücerredlere toprak tahsis edilmesinden de anlaşılacağı gibi- işgücü ihtiyacı dolayısıyla çok az emekle⁸⁵ birkaç yıl bol ürün alınabilen balta yerlerinin (açma)⁸⁶ ların

---

82- Özellikle hayvan yetiştiriciliği ve arpa-baklagil ekiminin yaygınlaştırılmasıyla nadas süresinin kısaltılabildiği bilinmektedir. Ancak -MM. 550 ile külli bir mukayese imkanı olmamakla birlikte- TT. 436'da baklagil üretiminin oldukça az olduğu belirtilmelidir. Bunların kayıt dışı olabilmeleri ihtimali hakkında bkz. B. Yediyıldız, A.g.e., s. 116. Bilvesile, kanun hükümlerine göre, köylülerin -üç yılı geçirmemek şartıyla- topraklarını nadasa bırakabilme hakkına sâhip oldukları da hatırlatılmalıdır (H.İ. İnan, A.g.e., s. 180, 182).

83- Hasseten, ırmak ya da dere yataklarına yakın yerlerdeki tarlalar, insan-hayvan gücünden yararlanılarak sulanmış olabilirler (H.İ. İnan, A.g.e., s. 182).

84- İngiltere'de toprak sâhiplerinin tahıl üretiminden hayvancılığa geçişleri hakkında bkz. S. Faroqhi, "Anadolu İskânı ile Terkedilmiş Köyler Sorunu, Türkiye'de Toplumbilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler Semineri, ODTÜ, (17-19 Aralık 1976), s. 299.

85- Kesilerek ya da yakılarak ekime açılan topraklardaki ağaç kökleri ve yanmış otların gübre işlevi gördükleri bilinmektedir (Etraflı bilgi için bkz. H.İ. İnan, A.g.e., s. 180-181).

86- "Korı-ı Su sığırtı, şimdi zirâat olunur" (an karye-i Erman, KK. 49, v. 88/b, 89/a).

müteaddiden çoğalmasıyla izâh edilebilir⁸⁷.

Öte taraftan, ürünlerin üretim miktarındaki seyir değişikliğinde 2-3'te olduğu gibi yine ticârî talep, işgücü ve ayrıca asayişin müessir olduğu tahmin edilebilir.

Hasılı, nüfus artış / azalış vetirelerinin ilkinde (2-3)'te, -muhtemelen- ihtiyaç önceliğine göre, toprakların el değiştirdiği, yenilerinin ekime açılabilirdiği ve özellikle hububât üretiminin arttığı; ikincisinde (KİYG 3-4), malûm düşüşe rağmen- bazı girift sebeplerle- toprak parçalarının çoğaldığı -hububât üretiminin eksilmesi bir tarafa- bazı birimlerde meyvecilik ve bilhassa arıcılığın yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede, Kocaeli Sancağı'nda köylülerin toprak ve -bir bakıma- tabiatıyla üretim yetersizliği sebebiyle geçim sıkıntısına düşmüş olabilecekleri hükmüne varmak (pek) mümkün değildir⁸⁸.

Bu kontekste, muhtemel güçler -bilhassa TT. 436'da mücerredler sözkonusu olduğunda- ilgili fasıllarda etraflıca işlendiği üzere, köylü ekonomisinin, az da olsa çoğalan nüfusu besleyememesinden çok, köylerde üretim faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla ağırlaşan çalışma şartlarının tahrikiyle, bölgedeki -hassaten şehirlerdeki- alternatif işlerin cazibesinin artmış olmasıyla açıklanabilir.

87- Öte taraftan, mirî korularda -eğer toplu kesimler yapılyorduysa- kesilen ağaçlardan boşalan arazilerin -yine ağaçlandırılmıyorlardıysa- hangi maksatlarla kullanıldığını bilemiyoruz. Bunlar bir tarafa, bu ormanlık sahaların muhtemel bir toprak kıtlığını izâlede devreye girebilecek zengin bir potansiyele sâhip oldukları âşikârdır. Kandırı kadısına ve İskender Çavuşa gönderilen 26/Ca/978 tarihli bir hükümde, bilvesile dağ içinde orman açılmasından bahsedilmektedir (MD. 14, s. 584, no. 835).

88- Bu mevzûda ziraat hâricindeki istihdâm imkanları da dikkate alınmalıdır. Yalakabad kadısına gönderilen 15/C/986 tarihli bir hükümde pâdişahın hemşiresine ait binâ için getirilecek kirecin reâyâ tarafından ücretle iskeleye indirilmesi temâsı işlenmektedir (MD. 35, s. 158, no. 402). Üsküdar ve Yoros kadılarına gönderilen 22/Z/989 tarihli bir hükümde, padişah için yapılacak bir binâda çalıştırılmak için adam tedârik edilmesi istenilmektedir (MD. 42, s. 167, no. 529). Ayrıca bkz. MD. 26, s. 42, no. 112 (1/Ra/982).

B- TİCARİ VE SİNÂİ HAYAT

I- Veri Potansiyeli ve Gerçekliği

Bilindiği üzere, tahrir defterlerinde esasta şehirlerdeki ticârî faaliyet⁸⁹ ve sinâî kuruluşlara⁹⁰ müteallik, -mültezimlerin gerçek kazançlarını göstermeyen- mürekkebe ve maktû' vergi gelirlerine ait rakkamlar mukayyedir⁹¹.

Bu cümleden olarak; ilkin, "mürekkebe kelimesiyle vurgulandığı cihetle, yazıkonusu vergiler hemen her zaman birlikte⁹² -üstelik çoğu kez de ilgisiz bâd-ı hevâ türünden kalemlerle- yazıldığından⁹³ birbirlerinden tefrik edilerek, farklı tarihlerdeki rakkamların müstakillen karşılaştırılabilmesi; ve saniyen, bu seferde "maktû" kelimesiyle işâret edildiği gibi, marûf vergiler öşür gibi malûm standart (sâbit) bir yüzde hesabına göre belirlenmediklerinden ilgili faaliyet sahası ve üretim hacminin tesbit edilebilmesi mümkün değildir⁹⁴.

Bunlardan dolayı, bu kayıtlardan hareketle katî hesaplar ve tabîatiyle vazih izahlar yapabilmek gayr-ı kâbidir.

Dahası, bu rakkamlar; bazen mevcut değişkenlere (miktar ve enflasyon) paralel olarak -Kandırmı misalinde olduğu gibi- fevkalade artarken⁹⁵, çoğunlukla bilinen yüksek enflasyona rağmen, uzun yıllar boyunca hiç değişmediğinden, eğilimlerin tesbitini bile zorlaştırmaktadır.

89- Bkz. Ticârî ve sinâî vergiler tablosu (no. 25).

90- Bkz. Aynı tablo.

91- Ticârî ve sinâî işletme vergileri hakkında bkz. M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, C. II, s. 265.

92- Bkz. Şili.

93- Meselâ: "Mukata'a-ı bâc-ı bazâr ma'a ihtisâb ve resm-i 'arûs ve bâd-ı hevâ ve resm-i keyl-i nefis-i şehri ve bozahâne" (TT. 438, İznik).

94- Bkz. H.İ. İnan, A.g.e., s 79-81.

95- Adı geçen kaza/nahiyede -(3-4) çizgisinde- 5340, 18.624'e fırlamıştır.

Nitekim, İznik nefesine ait yekûnlar ileride mufassalan tahlil edileceği üzere üç ayrı noktalı yaklaşık bir asırlık vetirede, -TT. 438 ve TT. 436'daki küsûrun itmâmına matûf olması gereken, KK. 49'daki sadece 39 akçalık artış dikkate alınmazsa- hiç-değişmemiştir⁹⁶.

Ancak, farklı tarihlerde müdevven defterler silsilesinde muhtelif nefslere ait rakkamların karşılaştırılmasıyla- bittabi' başka verilerle de desteklenerek- bazı çıkarımlarda bulunulabilmektedir.

Bu kontekste, İznikmid'de, resmî enflasyonun gerisinde olmakla birlikte gerçekleşen yüksek artış⁹⁷, nüfus a/d'leri de göz önünde bulundurularak İznik'teki ile karşılaştırılınca adı geçen her iki nefis hakkında şüphesiz ki bazı fikirler ilhâm etmektedir.

II- Çarşı, Pazar, İskele ve İşletmeler

Çarşı, iki tarafı dükkan, üstü örtülü -açık⁹⁸; bazar, her gün ya da belirli günlerde açık havada kurulan⁹⁹, alışveriş yeri¹⁰⁰; iskele ise, gemi kayık v.s.'nin yanaşmasına müsâid muhtelif ticârî faaliyetlerin gerçekleştirildiği düzenekli (rıhtım,sal v.s.) kıyıdır¹⁰¹.

96- TT. 438'de 16.361.

TT. 436'da 16.361.

KK. 49'da 16.400.

Bkz. tablo 25/B.

97- İznikmid'de -16. Yüzyıl başlarından 17. Yüzyıl başlarına- 67.500, 127.200'e çıkmıştır.

98- Ş. Sami, Kâmûs-ı Türki, s. 497.

99- Aynı yazar, A.g.e., s. 263.

100-Bkz. Doğan Kuban, A.g.m., s. 71.

101-Ş. Sâmi, A.g.e., s. 111.

Pazarlık Ürün

Tahmin edileceği gibi, Osmanlı Devleti'nde pazara götürülen ürünlerin gelir sâhipleri¹⁰² ve doğrudan üreticiler olmak üzere başlıca iki mahreci vardı.

Gelir sahipleri, tahıl, baklagiller ve pamuk gibi bazı ürünlerin öşrünü aynı olarak almaktaydılar. Toplanan ürünlerin nisbetlerinin, zamanın şartlarına ve sâhiplerinin statü -pozisyonlarına göre değişmekle birlikte çoğu kez tüketim fazlası olduğu muhakkaktır.

Reâya ise, çift, bennak, mücerred, değirmen, koyun, kovan v.s.'ye müteallik vergileri nakden ödemekte ve bazı ihtiyaçlarını hâriçten karşılamaktaydı.

Hasılı, her iki zümrenin de ellerindeki ürünün bir kısmını nakde çevirmeleri gerekiyordu. İşte, bu faaliyet gerek şehirlerde ve gerekse kırlarda kurulan pazarlarda gerçekleştirilmekteydi.

Bu satılık ürünlerin en mühim (müdavim) alıcıları muhtemelen civardaki kasaba ve köylerden gelen tâcirlerdi¹⁰³. Vergileri "bâc-ı bazâr" olarak adlandırılan pazarlar, tahmin edileceği üzere ticârî ve tabiatıyla sosyal hayatın canlanması ve gelişmesinde oldukça müessirdi.

Herhangi bir yerde -özellikle kırlarda- pazar kurulması nüfus ya da idarî statüyle doğrudan ilgili değildi¹⁰⁴. Köy/mezrealarda bazı istisnalar dışında genellikle merkezlerden uzak yerlerde, haftada bir gün, çoğunlukla da cuma namazının edası maksadıyla adı geçen günde kurulmaktaydı.

102- Hâs mutasarrıfları, sancak beyleri, timarlı sipahiler, vakıf ve mülk sâhipleri.

103- Bkz, S. Faroqhi, "16. Asırda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar: İçil, Hamid, Karahisâr-ı Sâhib, Kütahya, Aydın, Mentеше", Gelişme Dergisi, I, Ankara 1978, s. 43-44.

104- Bkz, F. Emecen, A.g.e., s. 268 ve 270.

1- Şehirlerde

a) İznikmid

Hemen her vesilede vurgulandığı üzere, hem sâhip olduğu tabîî zenginlik (potansiyel) ve strateji¹⁰⁵, hem de payitahtla olan irtibatı bakımından çarşı¹⁰⁶, pazar ve iskeleleriyle oldukça işlek bir ticaret merkeziydi.

Öncelikle, -tabîî zenginlikler cümlesinden olarak- mahallî ihtiyaçların giderilmesinin ötesinde, aslen stratejisine binâen gemicilikten¹⁰⁷, inşaatçılığa¹⁰⁸, bağçecilikten¹⁰⁹, arabacılığa¹¹⁰ ve topluluğa¹¹¹ kadar çok farklı ve çeşitli işlerde kullanılmak üzere kereste¹¹² ve ayrıca odun üretilmekteydi.

105-Bkz. Clemens Bosch, İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi, İstanbul 1937, s. 5-7.

106-Bkz. KK. 579, v. 3/b.

107-İznikmid kadısına gönderilen 8/Receb/978 tarihli bir hükümde, hâssa kadırgalar mühimmi için beş bin adet su biçmesi gürgen tahtanın biçtirilip ihzâr edilmesi emredilmektedir (MD. 14, s. 646, no. 935). Yine İznikmid kadısına gönderilen 14/B/979 tarihli bir hükümde, inşâ edilecek bir gemi için lâzım olan çam kerestesinin tedârik edilmesi emredilmektedir (MD. 16, s. 140, no. 271). Ayrıca bkz. MD. 6, s. 404, no. 846 (8/Şaban/972); MD. 24, s. 163, no. 436 (3/M/982).

108-Sapanca ve İznikmid kadılarına gönderilen 11/M/981 tarihli bir hükümde, Üsküdar'da inşâ edilmekte olan câmi için tahta talep edilmektedir (MD. 21, s. 328, no. 775).

109-İznikmid kadısına yazılan 7/Rebiülevvel/1002 tarihli bir hükümde, hâssa bağçeler için -her sene olduğu gibi- sırk kesilerek gönderilmesi emredilmektedir (MD. 71, s. 90, no. 187).

110-MD. 24, s. 41, no. 118 (29/Za/981).

111-İznikmid kadısına gönderilen 10 Zilkade 978 tarihli bir hükümde, mevcut olan top kundaklarının top gemilerine yüklenerek âcilen gönderilmesi buyurulmaktadır (MD. 12, s. 217, no. 451). Ayrıca bkz. MD 24, s. 28, no. 85 (21/Za/981); MD. 24, s. 45, no. 127 (29/Za/981).

112-MD. 26, s. 273, no. 782 (1/B/982).

Öte taraftan, hinterlandından taşınan ürünler bir tarafa, İstanbullular'ın ihtiyacının karşılanması maksadıyla gemilerle getirilen, buğday, arpa, pirinç, kuru yemiş, üzüm, incir v.s.'nin gayr-ı kanunî olarak İznikmid iskelelerinde satılıyor olması, ticareti fevkalade canlandırmış olmalıdır¹¹³.

Nitekim TT. 438'de Kocaeli Sancağı'nda vergi geliri (67.500) açısından birinci sıradadır. Bu yekûn içinde çeşit ve miktar bakımından en zengin vergi grubu "mukata'a-ı iskele, bâc-ı bazâr, bozahâne¹¹⁴, meyhâne, bezirhâne¹¹⁵, resm-i ganem ve bâd-ı hevâ" kalemlerinden oluşandır. Müstakil olarak verilen diğerleri ise "mukata'a-ı meyve", "resm-i kile" ve "reisler ağızlığıdır (رئسار اغرتی)".

Vergi geliri, KK. 49'da¹¹⁶ -beytûlmâl olmaksızın- 107.200'e yükselmiştir. Mer-

---

113- İznikmid kadısına gönderilen 17 Rebiülâhir 973 tarihli bir hükümde, kara üzüm yüklü birkaç geminin İznikmid'e gittiğinin haber alındığı belirtilerek, üzümlerin orada sattırılmayarak İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir (MD.5, s. 197, no. 490). Ayrıca bkz. MD. 5, s. 214, no. 543 (27/Rebiülâhir/973); MD. 5, s. 476, no. 1282 (2/Ramazan/973); MD. 6, s. 19, no. 40 (16/Muharrem/972); MD. 6, s. 310, no. 658 (972); MD. 12, s. 199, no. 422 (10/Zilkade/978); MD. 58, s. 170, no. 453 (25/C/993); MD 69, s. 353, no. 503 (7/R/1001). Öte taraftan İznikmid kadısına gönderilen 8 Rebiülâhir 972 tarihli bir hüküm, Tekfurdağı'ndan oraya geldiği bildirilen zahirenin bir kısmının halka sattırılıp gerisinin İstanbul'a gönderilmesi hakkındadır (MD. 6, s. 166, no. 356).

114-Osmanlı şehirlerinde bir çeşit toplantı ve eğlence yeridir. Bkz. Özer Ergenç, "16. Yüzyıl Ankarası: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri", Tarih İçinde Ankara, Ankara 1981, s. 56.

115-Bezirhânenin farklı tarifleri yapılmıştır. Bunlardan birine göre tabaklanmış büyükbaş hayvan derilerinin yumuşatılıp terbiye olunduğu yerdir (H. Sıdkı Köker, "Vakıflar Tarihinde Tosya", VD., V (1962), s. 260); bir diğerine göre ise bulgur değirmenidir (M.A. Ünal, A.g.e., s. 141). Öte taraftan bezirin keten tohum yağı olduğu da bilinmektedir. Bkz. Kâmûs-ı Türkî ve A. Kankal, A.g.t., s. 205. Bu cümleden olarak, Kocaeli'de -ileride ayrıca inceleneceği üzere- bu işletmelerde keten işleniyor olması kuvvetle muhtemeldir.

116-Hatırlanacağı gibi, TT. 436'da İznikmid cüz'ü eksiktir.

kûm defterde, öncekinde zenginlikle tavsif edilen gruptaki vergi kalemleri, "iskeleler, bezirhâne ve resm-i ganem" hâriç birbirlerinden ayrılmıştır. Bu sebeple olsa gerek ki, -yekûn içinde sıralamadaki yeri değişmemekle birlikte- akça miktarı azalmıştır.

"Bac-ı bâzâr", "bâc-ı tahta", "bozahâne" ise "şemhâne"¹¹⁷ ve "fûcî-ı gebrân" ile birlikte kaydedilmiştir. Bu tasnif değişikliği, hem "bâc-ı bâzâr" ve "bozahâne" haricinde yeni vergi kalemlerinin (bâc-ı tahta v.s.) zuhûruyla hem de bunların akçaları ya da ehemmiyetlerinin artmasıyla ilgili olabilir¹¹⁸.

Meyvecilikteki gelişime işaret edercesine "mahsûl-ı kapân-ı meyve" geliri hayli artmıştır. Buna mukabil, "resm-i kile" de oldukça cüzî bir artış olmuştur.

Öte taraftan, KK. 49'da "reisler ağızlığı" kalemine yer verilmemiştir.

Ayrıca, şehir gelirlerine -değirmenler faslında işleneceği üzere- yekûnu oldukça fazla olan "mahsûl-ı asyâbhâ-ı şehir" adlı bir maddenin eklendiği de hatırlatılmalıdır¹¹⁹.

117-Bu kelime; mum imalâthânesi anlamındadır. Kuyruk ve iç yağından yapılan mum, tahmin edileceği gibi, eski asırlarda çok mühim bir aydınlatma aracıydı. Bkz. A. Kankal, A.g.t., s. 204.

118-KK. 49'da bâd-ı hevâ grubu ticarî ve sinâî vergilerden bütünüyle ayrıldığından burada yazıkonusu edilmemiştir.

119-Bkz. s. 192.

ŞEHİRLERE MÜTEALLİK TİCARİ VE SİNAİ VERGİLER

TABLO: 25/A

BİRİM	TT. 438		TT. 436		KK. 49	
	VERGİLER	MIKTAR	VERGİLER	MIKTAR	VERGİLER	MIKTAR
İZNIKİMDİ	Mukata'a-ı iskele ma'a bâc-ı bâzâr ve bozahâne ve meyhâne ve resm-i arûs ve bâd-ı hevâ-ı nefis-i şehîr ve resm-i aġnâm-ı şehîrîyân ve bezirhâne	58.400			Mahsûl-ı mukata'a-ı gümürük-i iskele-ı iznikimîd ve gümürük-i iskele-ı boġaz-ı cendere ve gümürük mülklerinden iznikimîd'e gelince yalılarda gemiler ile gelip... hâriç ez defter ma'a bezirhâne ve resm-i ganem-i şehîrîyân ma'a hisse-i...	47.400
	Mukata'a-ı meyve-i iznikimîd*	4.000			Mahsûl-ı kapân-ı meyve der nefis-i şehîr-i mezbûr	15.000
	Resm-i kile-i iznikimîd	4.000			Mahsûl-ı bâc-ı key-i şehîr-i mezbûr	5.200
	Reister aġızlığı	1.100			Mahsûl-ı asyâbhâ-ı nefis-i şehîr, bâb 5	18.000
					Mahsûl-ı iskele-ı Taş	1.600
				Mahsûl-ı bâc-ı bâzâr ma'a bâc-ı tahta-bahâ der nefis-i iznikimîd	6.000	
				Mahsûl-ı mukata'a-ı şem'hâne ve resm-i fûci-ı gebrân ve mukata'a-ı bozahâne der nefis-i şehîr-i mim	14.000	
	TOPLAM	67.500				107.200

* MM. 550'de mukata'a-ı kapân-ı meyve, hâriç ez defter, 20.000 (s. 52).

b) İznik

Daha önce de ifade edildiği gibi, İznik araştırma vetiremizde gerilemeye başlamıştır. Nitekim, bu, hassasiyetleri şüpheli yazıkonusu vergi rakkamlarının 1-3-4 çizgisindeki seyrinden de anlaşılmaktadır.

TT. 438'de Kocaeli Sancağı'nda vergi gelirleri (16.361) açısından ikinci sıradadır. Bu yekûn, "bâc-ı bâzâr, ihtisâb, resm-i 'arûs, bâd-ı hevâ, resm-i keyl ve bozahâne" kalemlerinden müteşekkil sadece bir grubu aittir.

Merkûm rakkam TT. 436'da hiç değişmemiş KK. 49'da ise, kûsûru tamamlanarak 16.400 olarak kaydedilmiştir.

Bu duraganlık -verilerin resmî enflasyona bile duyarsızlıkları bilinmekle birlikte -daha önceki tesbit ve tefsirleri doğrularcasına, İznik'te ticârî ve sınaî faaliyetlerde -en azından- bir gelişme olmadığına işâret olarak kabul edilebilir.

Son iki defterde malûm gruptan bazı vergi kalemlerinin çıkarıldığı görülmektedir. TT. 436'da "bozahâne", KK. 49'da ise (TT. 436'ya göre), "resm-i kile" yoktur. Buna karşılık, KK. 49'da bazı ilâvelere de rastlanmaktadır.

Tahrirlerde haklarında doğrudan bilgi olmamasına rağmen İznik'in alâmet-i fârikası olduğundan, kısaca, çinicilik'ten de bahsedilebilir.

Eski ehemmiyetini yitirdiği bir zaman diliminde İznik'te -vakıf defterinde tesadüf edilen "kârhâne-i çini" terkinin de¹²⁰ delâlet ettiği üzere çinicilik yapıldığı; mü-

---

120- "Vakf-ı Mehmed bin Lütfullah, iki aded çini karhânesi; karhâne bâb 1, fi sene 240; karhâne bâb 1, fi sene 200" (KK. 579, v. 88/b) ve "Vakf-ı Ağca Mescid, Karhâne-i Çini, 'an mahalle-i Hâcî Ömer, fi sene 200" (KK. 579, v. 90/b).

himmelerdeki bazı hükümlerden adı geçen şehirdeki kâşici¹²¹ ve kâşilerin¹²² hâssa-ı hümâyûn tarafından ısrarla talep olunacak kadar meşhûr olduğu anlaşılmaktadır.

"Nefs-i Gürle" de TT. 436'da -hasıllar arasında- 246 akçalık "niyâbet ve bâc-ı bâzâr" kaleminin zuhur ettiği ve bunun KK. 49'da 300'e yükseldiği de belirtilmelidir.

121- İznik kadısına gönderilen Selh/Ca/978 tarihli bir hükümde, ehemmiyetine binâen ihmâl ve tekâsülden hazer edilmesi vurgulanarak, İznik'te bulunan bazı üstâd kâşicilerin südde-i saâdete alât ve esbâbları ile tehir ve terâhî edilmeden gönderilmesi emredilmektedir (MD. 14, s. 576, no. 819). Ayrıca bkz. MD. 41, s. 96, no, 229 (5/N/987); MD. 27, s. 373, no, 893 (8/Z/983).

122- İznik kadısına gönderilen 7/M/1004 tarihli bir hükümde, sarây-ı âmire ve türbe-i şerifeye lâzım olan kâşilerin âcilen yetiştirilmesi ve buna binâen işleyici üstâdların tabak, bardak ve sâir nesneleri işleyerek mirî işleri tehir etmemeleri emredilmektedir (MD. 73, s. 512, no. 118). Ayrıca bkz. MD. 26, s. 211, no. 592 (26/Ca/982); MD. 27, s. 262, no. 615 (15/Za/983); MD. 28, s. 151, no. 63 (25/B/984); MD. 35, s. 314, no. 794 (21/Ş/986); MD. 58, s. 40, no. 119 (Selh/R/993); MD. 58, s. 149, no. 393 (17/Ca/993). Öte taraftan pekçok işte olduğu gibi, çini talebinde de devletle tüccâr arasında bir rekâbet olduğu anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, İznik kadısına gönderilen 20/Ra/1000 tarihli bir hükümde İstanbul'da mirî binâlara lâzım olan kâşiler tamamlanmadan tüccarlara çini sattırılmaması emredilmektedir.

ŞEHİRLERE MÜTEALLİK TİCARİ VE SİNAİ VERGİLER

TABLO: 25/B

BİRİM	TT. 436		TT. 436		KK. 49	
	VERGİLER	MIKTAR	VERGİLER	MIKTAR	VERGİLER	MIKTAR
İZNIK (Gürle ile birlikte)	Mukata'a-ı bâc-ı bâzâr ma'a ihtisâb ve resm-i arûs ve bâc-ı hevâ ve resm-i keyl-i nefis-i şehri ve bozahâne	16.361	Mukata'a-ı bâc-ı bâzâr-ı nefis-i iznik ve resm-i arûs ve bâc-ı hevâ-ı nefis-i şehri resm-i kile ve ihtisâb-ı şehri.	16.361	Mahsûl-ı bâc-ı bâzâr-ı nefis-i iznik, at yükünden ikişer akça alına hububâtdan ve gayrıdan ve resm-i arûs-ı şehriyân ve ihtisâb ve nefs resm-i arûs ve bâd-ı hevâ-ı kazâ-ı mezbûr ma'a kazâ-ı Gürle	16.400
			Niyâbet ve bâc-ı bâzâr (Nefs-i Gürle)	246	Niyâbet ve bâc-ı bâzâr (Nefs-i Gürle)	300
TOPLAM		16.361		16.607		16.700

c) Üsküdâr

Daha önce bir geçit şehri olarak tavsif ettiğimiz Üsküdâr, TT. 438'de "mahsûl-ı zeâmet-i Üsküdâr" terkihiyle formüle edilen vergi gelirine göre (13.367) üçüncü sıradadır.

Marûf kalemin mukâbili kabul edildiğinde, TT. 436'da, 16. Yüzyıl ortalarındaki nüfus patlamasıyla birlikte, -esasta üretimin zirâî niteliğine işaret eden- galle, bostan, bağ v.s.'den¹²³ mürekkep silsileye ait rakkam da resmî enflasyonun üzerinde fevkalade büyümüştür.

Öte taraftan, KK. 49'da -TT. 436'ya göre- ihtisâbın çıkarıldığı ve fakat asyâb ve bâd-ı hevânın eklendiği mestûr vergi grubunda¹²⁴ -bir öncekiyle hemen hemen aynı miktarda olmakla birlikte- enflasyonun gerisinde kalan bir artış olmuştur¹²⁵.

123-"Hâsıl-ı 'ani'l-galle ve öşr-i bostan ve öşr-i bâğât ve resm-i çift ve ihtisâb".

124-"Hâsıl-ı 'ani'l-galle ve öşr-i bostan ve resm-i bâğât ve resm-i çift ve asyâb ve bâd-ı hevân" ..

125-Üsküdar'ın bir liman şehri olmaması hakkında bkz. R. Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, C. I (Terc. M. Ali Kılıçbay, Enver Özcan), Ankara 1986, s. 84.

ŞEHİRLERE MÜTEALLİK TİCARİ VE SİNAİ VERGİLER

TABLO: 25/C

BİRİM	TT. 438		TT. 436		KK. 49	
	VERGİLER	MİKTAR	VERGİLER	MİKTAR	VERGİLER	MİKTAR
ÜSKÜDAR	Mahsûl-i zeâmet-i Üsküdar	13.867	Hâsıl-ı anî'l-galle ve ôşr-ı bostan ve ôşr-ı bâğât ve resm-i çift ve ihtisâb	23.300	Hâsıl-ı anî'l-galle ve ôşr-ı bostan ve resm-i bâğât ve resm-i çift ve asyâb ve bâd-ı hevâ	33.900
	TOPLAM	13.867		23.300		33.900

2- Kırlarda

Defterlerin kırlardaki pazar ve iskeleler açısından veri potansiyeli

Tanzim tarzı gereği¹²⁶ TT. 438'deki ilgili kayıtlar, sancaktaki bütün pazar ve iskeleleri göstermekten uzaktır.

TT. 436'da, eksiksiz kazalardaki bütün, -aynı tarihlerde müdevven vakıf defteri olan- KK. 579'da sadece köy hasıllarındaki (tâbi'), KK. 49'da ise kâmilen her bir pazar ve iskele tesbit edilebilmiştir.

Bütün bunlara rağmen, nüfus ve üretim artışıyla Kocaeli'nin ticârî çehresi esas itibariyle TT. 436'da şekillendiğinden, 16. Yüzyılın ikinci yarısında adı geçen sancakta mevcut bütün iskele ve pazarların son üç defterde mukayyed olanlardan ibâret olduğu yazılabilir.

a) Pazarlar

Kırlarda kurulan pazarlar tek cümleyle tasvir edilecek olursa:

İznikmid'de K. Gülâz'da¹²⁷, Şili'de K. Doğancıoğlu Çiftliği'nde¹²⁸ İznik'te K. Pazarköyde¹²⁹, Yorosta K. Eyne Hoca'da¹³⁰, Yalakabad'da -aslında mahalleleri olan büyük bir yerleşim merkezi olmasına rağmen sırf nefsi olmadığından bu kategoride

---

126- Muhtasar bir defter olduğundan TT. 438'de her bir vergi geliri kalem kalem değil de topluca terkîm olunmuştur. Ayrıca bu defterde sadece timâr teşkilâtına âit cüzler tetkik edilmiştir.

127- KK. 49.

128- KK. 579.

129- KK. 579.

130- TT. 436 ve KK. 49.

yerverilen K. Karamürsel¹³¹'de; Ada'da, K. Sabancı'da¹³², K. Kuyluca'da¹³³ "Adapazarı" adlı; Genivize'de K. Samandıra'da¹³⁴ birer pazar kurulmaktaydı. Bunlardan Yalakabad ve Ada'dakilerin oldukça yüksek resimli oldukları özellikle vurgulanmaya değerdir.

Hasılı -tarih dikkate alınmadığında- Kocaeli Sancağı'nda kırlarda, Kandırı hariç her birimde (kazâ/nâhiye) bir pazar bulunmaktaydı¹³⁵.

Görüldüğü üzere, hem defterin daha önce de belirtilen tanzîm tarzı hem de dönemindeki nüfus ve üretim mevcudu ile ilgili olarak, TT. 438'de hiç pazar kaydı yoktur.

Büyük merkezler olan Karamürsel, Sabancı ve Ada hâricinde kurulan pazarların -resimleri dikkate alındığında- oldukça küçük oldukları anlaşılmaktadır. Açıkçası vergi geliri yüksek olan pazarlar İznikmid ve Yalakabad limanları hinterlandında yer almaktadır. Buralardaki alış-veriş rejiminin özellikle buldukları kazâ/nâhiyedeki ticârî ürün kapasitesi tarafından belirlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Daha açık bir ifadeyle, Genivize ve havâlisinde buğday, keten (şıra v.s.), İznik'te pirinç, Yalakabad'da meyve alışverişi yapıldığı düşünülebilir¹³⁶.

131-KK. 49.

132-KK. 49.

133-KK. 49.

134-TT. 436 ve KK. 49.

135-Pazarlar hakkında bkz. Süreyyâ Faroqi, "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan-Toprak İlişkilerinin Değişimi", s. 66-67; Aynı yazar, "16. Asırda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar: İçil, Hamid, Karahisâr-ı Sâhib, Kütahya, Aydın, Mentеше", Gelişme Dergisi, I, Ankara 1978, s. 39-85.

136-Üsküdar, Şili, Kandırı, Akyazı ve Taşköprü kadularına gönderilen 21 Rebiülâhir 973 tarihli bir hükümde, hâssa gemilere lâzım olan üstübünün narh üzerinden satın alınması teması işlenmektedir (MD. 5, s. 210, no. 525). Genel olarak bazı mahsûlât talebi hakkında bkz. MD. 28, s. 67, no. 160 (25/B/984); MD 32, s. 102, no. 213 (14/M/986); MD. 32, s. 112, no. 232 (22/M/986); MD 38, s. 131, no. 264 (8/RA/987).

KIRLARDA KURULAN PAZARLAR

TABLO: 26

BİRİMLER	TT. 436		KK. 579		KK. 49	
	AD / YER	RESM	AD / YER	RESM	AD / YER	RESM
İZNİKİMİD					(Hİ) Bâc-ı bâzâr-ı Topyeri (K. Gülez'de)...	60
KANDIRI						
ŞİLİ			(Hİ) Bâc-ı bâzâr-ı Akak (K. Doğancı Oğlu Çiftliğinde)	80		
İZNİK			(Hİ) K. Bâzârköy	100		
YOROS	(Hİ) K. Eyme Hoca	100			(Hİ) K. Eyme Hoca	100
YABAD					(Hİ) Bâc-ı bâzâr ma'a ihtisâb (K. Kara Mürsel'de)	500
ADA					(M) Mahsûl-ı ihtisâb ve bâc-ı bâzâr-ı Sabancı el-mezbûr...	2.500
					(Hİ) Bâc-ı bâzâr-ı Ada (K. Kuyluca)....	500
GENİVİZE	(Hİ) K. Samandıra	60			(Hİ) K. Samandıra	60

(M): Müstakil olarak kayıtlı olanlar

(Hİ): Hâsılât içinde kayıtlı olanlar

K. : Karşıs - i

b) İskeleler

Burada yazı konusu mutâd kaza/nâhiye sırasına göre işlenecektir.

İznikmid

TT. 438'de sadece K. Kazıklı'da¹³⁷ iskele vardır. Bu KK. 49'da mülk cüzünde yer alan K. Sığırlık'ta "bâc-ı iskele-i Kazıklı", terkihiyle kayd edilmiştir. Yine son defterde ve aynı kategoride K. Bağçecik'te¹³⁸ -Kethüdâ Bek ve Sekban adlarında -iki, K. Değirmendere'sinde¹³⁹ ise bir iskele bulunmaktadır.

Kandıra

TT. 438'de, -Kocaeli Sancağı'nda resmi en yüksek birkaç iskeleden biri olan sadece "Germiye (كرمه)" İskelesi mukayyedir.

Nefsi sâhilden içerilerde olduğu dikkate alındığında, aynı zamanda Kandıra kazâsındaki bütün iskele yerlerine delâlet etmek üzere TT. 436'da üç ibare vardır.

Bunlardan birincisi, resminde herhangi bir değişiklik olmayan ve fakat imlâsı değişen "Kerpe (كرمه)"dir. İlki mamûr, diğeri harap olarak, ikincisi, adının sıkça geçmesinden ve Amasra, Sinop ve Samsun ile birlikte yazılmasından mühim bir gemi inşa merkezi olduğu anlaşılana¹⁴⁰, "Kevken (كوكه)"de; üçüncüsü ise K. Göğerekli'dedir.

137-KK. 49, v. 293/b, 294/a.

138-KK. 49, v. 285/b-290/a.

139-KK. 49, v. 294/a,b.

140-Kandıra kadısına gönderilen 27/Z/979 tarihli bir hükümde, Kevken'de inşa edilmekte olan gemilerin, bir an evvel tamamlattırılması için İznikmid ve havalisindeki kalafatçı ve necârların getirilmesi emredilmektedir (MD. 16, s. 210, no. 405). Ayrıca bkz. MD 12, s. 637, no. 1209 (15/Z/979); MD. 16, s. 283, no. 538 (8/Za/979); MD. 17, s. 673, no. 1870 (14/Safer/976); MD. 18, s. 45, no. 87 (22/Ramazan/979); MD 19, s. 9. no. 24 (5/M/980); MD. 19, s. 9. no. 25 (5/M/980). Kandıra hak. bkz. MD. 14, s. 577, no. 823 (Selh/Ca/978); MD. 40, s. 14, no. 31 (20/Z/986).

KK. 49'da mevcudiyetlerini koruyan bu iskelelerden ilk ikisinin resmi artmıştır. İmlâsı değişen ikincisinde (لُعَلِي) -yazıkonusu kaza / nâhiyenin, Kocaeli'de bıçkıcılık bakımından ikinci sırada yer almasına işâret edercesine -tahta alım-satımı yapıldığına dair bir şerh düşülmüştür. Üçüncüsü ise yine harap olarak kaydedilmiştir.

Şili

KK. 49'da iki iskele silsilesi görülmektedir. Bunlardan ilki tahta alım-satımı da yapılan resm-i "iskele-i Kokırdan (قوردرلر) ve Küçük ve Ağız (اعر) ve Kâklicak (قاملصوح) ve ...."¹⁴¹dir. Nitekim resmi nâhiyedeki kereste (bıçkıcılığa) üretimine paralel oldukça yüksektir. İkincisi, resmi son derece düşük olan, "resm-i iskele-i Kabâk (ساقه) ve صرررر ve Koy Ağzı (كوى اعرى)"dir.

Yoros

TT. 436'da İbrik¹⁴² ve Kabakoz-ı Büzürk adlı iki iskele bulunmaktadır.

KK. 49'da her ikisi de -ikincisinin resmi fevkalade artarak- mevcudiyetini korumuştur.

KK. 579'da K. Dere Sakal'a ait bir iskele kaydı vardır.

Öte taraftan, KK. 49'da K. Kaklıcak'ta -TT. 436'da olmayan- bir iskele ibaresine tesâdüf edilmektedir.

Yalakabâd

KK. 579'da K. Kocaderesi'nde bir, KK. 49'da taşradaki en fazla resimli iskelelerden olan aslında sırf nefsi olmadığından burada yer verilen- kaşî, buğday, un v.s.'ni sevk edildiği ve İznikmid'de olduğu gibi İstanbul'a götürülmesi gereken zahirenin gayr-ı kanûnî olarak ticâretinin yapıldığı anlaşılan Karamürsel'de (ma'a Kavâk) ve

141- "... resm-i keyl ve bâc-ı tahta kî, yalılara getirüp satdukları tahta ve keresteden kırk akça- da bir akça alınır, Aydemir nâm karyeden ifrâz olunmuştur."

142-Meyhâne ve bozahâne dimekle meşhûrdur.

Samanlu'da olmak üzere üç yere müteallik iki iskele kaydı göze çarpmaktadır¹⁴³.

Ada

KK. 49'da biri resmi epeyi fazla olan, Sakarya iskelesinde; diğeri nefs-i Karasu iskelesinde tahmil olunduğu belirtilen sefincelere ait iki kayıt mevcuttur. Bu ikisinde kereste ve odun taşımacılığı (yüklemeciliği) yapıyor olması kuvvetle muhtemeldir¹⁴⁴.

143- Yalakabad kadısına gönderilen 9/RA/968 tarihli bir hükümde, buğday, un vs. hin gemilere yüklenilerek gönderilmesi emredilmektedir (MD. 3, s. 569, no. 1660). Yalakabad kadısına gönderilen 10 Muharrem 972 tarihli bir hükümde, İstanbul için Rumeli'den yükledikleri zahireyi, kazâ iskelelerinde satan gemi sâhiplerinin gemileriyle adı geçen şehre gönderilmesine memûr edilen çavuşa muâvenet edilmesi emredilmektedir (MD. 6, s. 10, no. 23). Karamürsel kadısına gönderilen, Selh/R/993 tarihli bir hükümde, İznik'ten gelecek olan kâşilerin yükletilerek dersaâdete gönderilmesi emredilmektedir (MD. 58, s. 39, no. 117). Ayrıca bkz. MD. 43, s. 228, no. 416 (24/B/988) ve MD. 71, s. 141, no. 278 (20/Ra/1002).

144- Bazı kayıtlardan Sakarya kenarında gemi yapıldığı da anlaşılmaktadır. Kocaeli Sancağı Beyi Süheyl'e gönderilen 12 Muharrem 972 tarihli bir hükümde, Sakarya kenarında yapılacak hâssa kadirgaların inşasıyla meşgûl olması emredilmektedir (MD. 6, s. 15, no. 34). Ayrıca bkz. MD. 6, s. 56, no. 116 (972). Bu meyanda câlib-i dikkat olduğundan Sakarya nehrinin Sabanca gölüne ve adı geçen gölün ayağının İznikmid körfezine akıtılması teşebbüsü hakkında bilgi verilebilir. Kocaeli Bey'ine, İznikmid, Sabanca ve Geyve kadılarına gönderilen 5/Ş/990 tarihli bir hükümde mimarbaşı Sinân ve su yolcularbaşı Dâvûd ağalarla ehl-i vukûf vs. ile suyun nereden kesilmesi ve akıtılmasının icâbettığının belirlenerek masrafın tahmin olunması teması işlenmekte (MD. 48, s. 68, no. 188), Kocaeli, Sancağı Bey'ine İznikmid ve Sabanca kadılarına gönderilen 25/RA/999 tarihli bir hükümde malûm nehir, göl ve körfez arasının kaç arşın olduğunun ölçülerek bildirilmesi ve ara yerde değirmen, mandıra ve sâir müessesât bulunup bulunmadığının ve eğer varsa başka yerlere kaldırılmasının kâbil olup olmadığının tesbit edilmesi istenilmektedir (MD. 67, s. 71, no. 183). Yine bkz. MD. 67, s. 72, no. 184 (25/RA/999); MD. 67, s. 98, no. 261 (15/CA/999). Nihâyet Sakarya nehri üzerinde hizmete memûr Ahmed'e gönderilen 16/C/999 tarihli bir hükümde donanma umûrunun ehemmiyetine binâen merkûm senede Sakarya işinden feragat edildiği vurgulanarak toplanan üstad ve ameleleri yerlerine göndererek mirî alât ve edevâtı alarak İstanbul'a gelmesi emredilmektedir (MD. 67, s. 107, no. 291).

Genivize

TT. 436'da, resimleri birlikte mahsûben, K. Virân ve K. Büyük Başlu'ya matûf kayıtlar bulunmaktadır. Bunlar KK.49'da mevcudiyetlerini rakkamlarında herhangi bir değişiklik olmadan korumuşlardır.

KK. 579'da çoğunlukla ahalisi gayr-ı müslim olan, Pendik, Kartal, Herekdon, Cengiz, Felengri, Niğde (bir mahallesinde), Tarıca ve Akpınar (bu ikisi birlikte) adlı karyelerde, daha çok mütemekkinlerine hâs ürünlerin nakliyesinin yapıyor olması muhtemel iskeleler mukayyedir¹⁴⁵.

145-Genel olarak iskele hakkında bkz. Bruce W. McGowan, Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, Ankara 1983 (Yay. T.T.K.), s. XXXIV - XXXVI.

İSKELELER VE RESMLERİ

TABLO: 27/A

BİRİMLER	TT. 438		KK. 436		KK. 49		
	AD / YER	AKÇA	AD / YER	AKÇA	AD / YER	AKÇA	
İZNIKİD	(M) Kazıklı	600			(Hi) Bâc-î iskele-î Kâzıklı... (Hi) Resm-î iskele-î Kethüdâ Bek (K. Bağçecik'de)... (Hi) Resm-î iskele-î Sekbân (K. Bağçecik'te)... (Hi) Resm-î iskele (K. Değirmenderesi'nde)	600 100 50 50	
	(M) Germiye	1.600	(M) Mahsûl-î gümrük-î Gerpe ( ) (M) Mahsûl-î gümrük-î iskele-î Kevken ( ) hâric ez defter (Hi) K. Göğereklî	1600 500 harâb	(M) İskele-î Gerpe... (M) Resm-î iskele-î Kefken ( ) ve bâc-î arabahâ ki yalaya getürüb satıtkıan tahtadan kırk akçada bir akça alınur (Hi) K. Göğereklî...	2.800 1.000 Harab	
						(M) Resm-î iskele-î Kokırdan ( ) ve Kûçük ve Ağız ( ) ve Kalkıcak ve resm-î keyl ve bâc-î tahta ki yalılara getürüb satıtkıan tahta ve keresteden kırk akçada bir akça alınır...	5.738
						(Hi) Resm-î iskele-î Kabak ( ) ve Koy Ağzı	20

(M): Müstakil olarak kayıtlı olanlar
(Hi): Hâsılât içinde kayıtlı olanlar

İSKELELER VE RESMLERİ

TABLO: 27/B

BİRİMLER	TT. 438		TT. 436		KK. 579		KK. 49	
	AD / YER	AKÇA	AD / YER	AKÇA	AD / YER	AKÇA	AD / YER	AKÇA
İZNİK								
YOROS	(M) İskele-i İbrık (ابریک); meyhâne ve bozahâne dîmekle meşhur	300	(Hi) K. Dere Sakal (دل سركال)	160	(M) İskele-i İbrık meyhâne ve bozahâne	300	(M) İskele-i İbrık meyhâne ve bozahâne	300
	(M) İskele-i karye-i Kabakoz-ı Büzürk	60			(M) İskele-i K. Kabakoz-ı Büzürk (Hi) K. Kakılcağ	550	(M) İskele-i K. Kabakoz-ı Büzürk (Hi) K. Kakılcağ	550
YABAD			(Hi) K. Kocaderesi	450	(M) Mahtsûl-i bâc-ı iskele-i Kara Mürsel el-mezbûr ma'a iskele-i Kavâk	5.600	(M) Mahtsûl-i bâc-ı iskele-i Kara Mürsel el-mezbûr ma'a iskele-i Kavâk	5.600
					(M) Mahtsûl-i bâc-ı iskele-i Samânlı	3.360	(M) Mahtsûl-i bâc-ı iskele-i Samânlı	3.360
					(Hi) K. Koyunluca	200	(Hi) K. Koyunluca	200
					(Hi) K. Ulaşlı	850	(Hi) K. Ulaşlı	850
ADA					(Hi) K. Adil	150	(Hi) K. Adil	150
					(Hi) İskele	100	(Hi) İskele	100
GENİZE					(M) Mahtsûl-i iskele-i âb-ı Sakarya (سكرى)	1600	(M) Mahtsûl-i iskele-i âb-ı Sakarya (سكرى)	1600
					(M) Resm-i Safinehâ ki nefis-i Karasu iskelesinde tahmil olunur ve bâc-ı tahta ve bazı kereste ki iskele-i mezburaya getürüb satarlar, kırk akçada bir akçe alınur ma'a masdârıyye ( )	200	(M) Resm-i Safinehâ ki nefis-i Karasu iskelesinde tahmil olunur ve bâc-ı tahta ve bazı kereste ki iskele-i mezburaya getürüb satarlar, kırk akçada bir akçe alınur ma'a masdârıyye ( )	200
GENİZE			(Hi) Mahtsûl-i resm-i tucî ve iskele ve (Hi) K. Tarca ve Akpınar	10.000	(Hi) İskele-i karye-i mezburâ ve karye-i Büyük Başlı (K. Virân'da)	127	(Hi) İskele-i karye-i mezburâ ve karye-i Büyükbaşlı K. Virân'da)	127
			(Hi) K. Niğde	1.200				
			(Hi) K. Falengri (فلالگری)	700				
			(Hi) Resm-i iskele-i Pendik	267				
			(Hi) K. Herekdon	260				
			(Hi) K. Cengiz (جنگيز)	145				
		(Hi) K. Kartal	30					

K.: Karye-i

c) İşletmeler

Burada "asyâblar" bendindeki bir istisna dışında, bittabi kırlardaki işletmelerden bahsedilecektir.

- Değirmenler

Asyâblar

Kır iskân yerlerinin en mühim işletmelerinden olup, genellikle tahılların öğütülmesinde kullanılmakta ve daha çok su ya da su yatağına dolan sel suyuyla çalıştırılmaktaydılar¹⁴⁶. Su kaynağının rejimine bağlı olan çalışma müddetleri, şüphesiz ki "resm-i asyâb" adlı verginin tayininde de belirleyici olmaktaydı. Bu cümleden olarak -ay başına beşer akça olmak üzere- tam yıl çalışandan 60; altı ay yürüyenden ise 30 akça vergi alınmaktaydı¹⁴⁷. Ayrıca aynen de (üretime göre) vergilendirilebilmekteydiler¹⁴⁸. Öte taraftan -tahrir defterlerinde- işler hâlde olup olmadıkları da tasrîh edilmekteydi¹⁴⁹.

Kocaeli Sancağı'nda -timâr teşkilâtı dâiresinde- hem dâhilî ve hem de -anlaşıldığı kadarıyla strateji ve imkânları gereği İznikmîd ve Yalakabâd'da -haricî (İstanbul) ihtiyâçların giderilmesine yönelik olarak faaliyette bulunan¹⁵⁰, özellikle bölge morfolojisinin hazırlamış olduğu elverişli bir zeminde¹⁵¹ çok sayıda değirmen vardı.

146-Bkz. Z. Arıkan, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, İzmir 1988, s. 113; F.M. Emecen, A.g.e., s. 259.

147-Ö.L. Barkan, "Aydın Livâsı Kanunu", Kanunlar, s. 11.

148-F.M. Emecen, A.g.e., Aynı Sahife.

149-Bkz. tablo: 29. O. Üçler Bulduk, A.g.t., s. 277.

150-İznikmîd ve Yalakabad kadılarına gönderilen 4/B/983 tarihli bir hükümde, etraflarındaki değirmenlere öğütülmek için gönderilen buğdayların hâlâ un haline getirilerek iâde edilmediği vurgulanarak, bunun sebebinin tahkik ve işâr edilmesi emredilmektedir (MD. 27, s. 27, no. 76). Ayrıca bkz. MD. 23, s. 193, no. 406 (8/Şaban/981); MD 23, s. 193, no. 408 (8/Şaban/981); MD. 23, s. 197, no. 415 (8/Şaban/981); MD. 43, s. 215, no. 389 (20/B/988); MD. 71, s. 126, no. 252 (5/Ra/1002); MD. 71, s. 141, no. 278 (20/Ra/1002).

151-Bkz. "Kocaeli" mad., Yurt Ansiklopedisi, C. VII.

Konu başında da atıfta bulunulduğu üzere, şeklen "şehirler" faslında yer alması gereken ve fakat keyfiyyet itibariyle burada derci uygun görülen İznikmid nefsindeki-lerle başlanacak olursa:

KK. 49'da nefs-i şehirde 5 bâb asyâb karşılığında -ilgili açıdan fevkalade fazla olan- 18.000 rakkamı murakkamdır¹⁵². Halbuki adı geçen kazâ tahıl üretiminin azlığıyla dikkat çekmekteydi¹⁵³. Bu tezâtın da bir uzantısı olsa gerek ki, İstanbul'a mahsûs tahılın bir kısmı burada öğütülmekteydi¹⁵⁴.

KİYG(3)'te 213'ü ma'mûr, 34'ü harab 247 değirmen mukayyedir. Bunlar e.ç.s., Kandırı, Genivize Yoros ve İznik'tedir.

KİYG(4)'te -sayı itibariyle- mamûrlar artarak 222'ye çıkmış- bir bakıma bununla da ilgili olarak- haraplar azalarak 30'a düşmüştür.

Hesap edileceği üzere, özellikle yenilerin faaliyete geçmesiyle toplam sayıları 252'ye ulaşmıştır. Artış esasen Kandırı'dan kaynaklanmaktadır. Açıkçası diğer kazâ / nâhiyelerde mühim bir değişiklik olmamıştır.

Hububât üretiminin tersine asyâb sayısındaki bu artışın -KİYG(3)'te olmadıklarından a/d nisbetleriyle- bir bağlantı kurulamamakla birlikte- İznikmid ve Yalakabâd'daki gibi Kandırı'da da hâriçten (İstanbul) gönderilen buğdayların öğütülmesiyle bağlantılı olması kuvvetle muhtemeldir.

Kandırı'daki bu seyre rağmen, bir önceki terkipteki sıralama KİYG(4)'te mevcudiyetini aynen korumuştur.

T(4)'te 529'u mamûr 50'si harab 579 asyâb bulunmaktadır. E.ç.s.-hemen hemen hububât üretimine paralel olarak- Şili, Kandırı, Genivize, Ada, Yalakabâd, İznikmid, Yoros ve İznikte'dir.

152- "Mahsûl-ı âsyâbhâ-ı nefs-i şehri, bâb 5, resm 18.000", TT. 49.

153-MD. 78, s. 842, no. 2195 (1018).

154-MD. 27, s. 27, no. 76 (4/B/983); MD. 74, s. 121, no. 339 (1005). Ayrıca bkz. dipnot 5.

Ayrıca, İznikmid, Kandıra ve Şili'de birkaç adet hassa asyâb kayıtlıdır. Bunlardan ilkindekinin¹⁵⁵ ve ikincisindekinin¹⁵⁶ sadece akça miktarı yazılmıştır. Üçüncüsündekinin¹⁵⁷ her iki kemmiyeti de (a/ak) mesturdur. Daha açık bir ifadeyle Şili'de 3 kıt'a hâssa asyâb vardır.

155-MM. 550'de.

156-TT. 436 ve KK. 49'da.

157-TT. 436 ve KK. 49'da.

ASYABLAR

TABLO: 28

S I R A	KAZA NAHIYELER	MM. 550			TT. 436			KK. 49		
		Bab/Kita		RESM	Bab/Kita		RESM	Bab/Kita		RESM
		Mamur	Harab		Mamur	Harab		Mamur	Harab	
1	İZNİKMİD	37	9	2420				32	2	1535
2	KANDIRI				108	14	2680	117	12	3090
3	ŞİLİ							162	14	4725
4	İZNİK				2		90	2		90
5	YOROS				19	3	690	18	2	630
6	YALAKABAD							44	1	1662
7	ADA							69	3	390
8	GENİVİZE				84	17	2280	85	16	2315
YEKÜN					213	34	5740	222	30	6125
	T							529	50	14437

HASSA ASYABLAR

TABLO: 29

S I R A	KAZA NAHIYELER	MM. 550			TT. 436			KK. 49					
		Bab/Kita		RESM	Bab/Kita		RESM	Bab/Kita		RESM			
		Mamür	Harab		Mamür	Harab		Mamür	Harab				
1	İZNİKİMİD			100									
2	KANDIRI						400			1			-
3	ŞİLİ									-			400
4	İZNİK				2					3			200
5	YOROS												
6	YALAKABAD												
7	ADA												
8	GENİMZE												
YEKÜN		KİYG			2	1	600			4			600
		T								4			600

Dingler

Çoğunlukla çeltiğin kabuğundan ayrılmasında, ayrıca susam ya da zeytin yağının çıkarılmasında kullanılmakta su veya hayvan gücüyle işletilmekteydiler¹⁵⁸.

Kocaeli Sancağı'nda -sadece- İznikmid ve İznikte 10 kıt'a -yalnız bu iki kazâ/nâhiyede çeltük yetiştirilmesinden de anlaşılacağı üzere adı geçen ürünün değerini olduğu anlaşılan- ding bulunmaktaydı. Açıkçası sayıları MM. 550'de İznikmid'de 7; İznikte 3+1'dir. KK. 49'da bunlardan birincisindekiler- muhtemelen çeltik üretiminin anormal derecede azalması sebebiyle kapanmaları sonucunda- kaydedilmemiş; ikincisindekiler (Gürle ile birlikte) varlıklarını sürdürmüşlerdir.

158-F.M. Emecen, A.g.e., s. 260.

DİNGLER

TABLO: 30

S I R A	KAZA NAHIYELER	MM. 550		TT. 436		KK. 49	
		Bab/Kit'a Mamûr	Harab	Bab/Kit'a Mamûr	Harab	Bab/Kit'a Mamûr	Harab
1	İZNİKİMİD	7	335	3	90	3	90
2	KANDIRI						
3	ŞİLİ						
4	İZNİK (Gürte ile)				30		35
5	YOROS						
6	YALAKABAD						
7	ADA						
8	GENİVİZE						
YEKÜN				3	90	3	90
				-	30	-	35
T						3	90
						-	35

- Bıçkı Kârhâneleri (Kârhâne-i Erre)

Kocaeli Sancağı'nda -özellikle odun¹⁵⁹ ve kereste temini maksadıyla- hassasiyetle korunan¹⁶⁰ korulardan kesilen ağaçların biçildiği çok sayıda bıçkı kârhânesi bulunmaktaydı.

Son tahlilde "bıçkı" ortak paydasında toplanabilecek olan "kârhâneler", "kârhâne", "kârhâne-i erre", "kârhâne-i bıçkı", "su bıçkısı" ve "kârhâne-i erre-i âb" adlarıyla tesmiye olunmuştur. Bunlardan ilk ikisi, istifâde edilen mufassal defterlerin hepsinde¹⁶¹, son üçü ise sadece KK. 49'da yer almaktadır.

KİYG'de -e.ç.s.- 3'te Kandırı¹⁶², İznik ve Genivize'de; 4'te yine aynı çizgide

---

159-Mühimme defterlerinde bununla ilgili pek çok kayıd vardır. 21 Zilhicce 972 tarihli bir hükmüde, mirîye lâzım olan odun tamamen gemilere yüklenmedikçe kimseye odun verilmemesi, muhâlefet edenlerin gemilerinin zaptolunarak reislerinin mahfûzen gönderilmesi istenilmektedir (MD. 6, s. 657, no. 1445). Ayrıca bkz. MD. 6, s. 58. no. 122 (5/Safer/972); MD. 6, s. 661, no. 1453 (24/Zilhicce/972); MD. 14, s. 696, no. 1003 (12/Receb/978); MD. 26, s. 262, no. 753 (24/C/982).

160-İznikmid kadısına gönderilen 27/L/987 tarihli bir hükümde, mirî kereste kesilen dağların hakkıyla korunabilmesi için korucu olarak tayinleri yapılan yeniçerilerin ihzâr olunarak herbirinin koruyacağı dağların tesbit edilerek gösterilmesi istenilmektedir (MD. 39, s. 67, no. 163). Ayrıca bkz. MD. 7, s. 502, no. 1447 (23/Zilkade/975); MD. 7, s. 765, no. 2093 (23/Ra/976); MD. 7, s. 943, no. 2592 (16/C/976); MD. 14, s. 260, no. 367 (14/Ra/978); MD. 14, s. 407, no. 572 (18/R/978); MD. 42, s. 161, no. 516 (17/Zilhicce/989); MD. 42, s. 165, no. 525 (22/Z/989). Mirî korularda avlanma yasağı hakkında bkz. MD. 46, s. 302, no. 689 (27/Z/989); MD. 47, s. 54, no. 138 (14/Ra/990); MD. 71, s. 142, no. 282 (10/Ra/1002).

161- Yani MM. 550, TT. 436 ve KK. 49'da.

162-Bazen bu kârhânelerin âdetleri belirtilmeksizin sâdece resimleri yazılmıştır. Bu cümleden olarak, TT. 49'da Kandırı cüzünde "Resm-i kârhâne-i bıçkı ve tekne ve gayrihi ki Sakarya kenârında olan dağlarda işlenen her bıçkı kârhânesinden nefer başına yığirmişer akça ve tekne ve ve gayrı keresteden kırk akçada bir akça alınır, tâbi-i Kandırı ve Karasu ve Ak, 500" açıklaması mukayyedir (KK. 49, v. 91/a).

Kandır, İznik ve Genivize'dedir. Tahmin edileceği üzere Yoros'ta hem 3, hem de 4'te hiç yoktur.

KİYG(4)'te sayı ve bittabî resimleri az da olsa -adet çarpanı değişmediğinden- eksilmiştir. Ayrıca birkaçı harab olmuştur.

T(4)'te -e.ç.s.- Şili¹⁶³, Kandır, İznikmid, Ada, İznik ve Genivize'dedir.

Öte taraftan, korulardan kanunlara mugâyir olarak, kesilen ağaçları işleyen bıçkıcıların¹⁶⁴ ve tabiatıyla onların çalıştıkları- tahrirlerde murakkam rakkamlara dahil olması kuvvetle muhtemel olan- bıçkıcıların¹⁶⁵ bulunduğu da bilinmektedir.

163- Yine Şili'de "Resm-i kârâne-i erre, der Kuruca Tağ, tâbî-i Şili, hâsıl: 1.280 (KK. 49, v. 144/a).

164-MD. 26, s. 62, no. 165 (14/Ra/982).

165-İznikmid kadısına gönderilen 26/Safer/978 tarihli bir hükümde, İznikmid'de vâki mirî koruların içinde Rumeli Beylerbeyi'ne âit bıçkıcıların olduğu ve Kocaeli Beyi'nin bazı sebeplerle onların kaldırılmasına yardım etmediği vurgulanarak, meâlen, hâssa korulardaki bıçkıcıların her kimin olursa olsun ref' olunması, kat' olunmuş kerestelerden mirîye yarar olanı varsa zaptedilmesi ve mezbûr yerlerde hiçbir ferde kereste ve sâir ağaç kestirilmemesi, kesenlerin men' ve def' edilmesi emredilmekte ve "... şöyle ki, memnû olmayıp tekrar kereste ve ağaç kestikleri istimâ oluna, her kimin adamları olursa olsun siyâset olunmak mukarrerdir ona göre tenbih eylesen ki emr-i şerîfime muhâlif hâssa korudan odun ve ağaç ve sâir kereste kesmeyeler bu bâbda senin dahî ihmâlin ilâm olunursa azl ile konulmayıp muâteb olursun bilmiş olasin" tenbihâtında bulunmaktadır (MD. 14. s. 159, no. 226). Ayrıca bkz. MD. 26, s. 280, no. 808 (7/B/982).

KARHANELER

TABLO: 31

S I R A	KAZA NAHIYELER	MM. 550				TT. 436				KK. 49			
		Bab/Kita		RESM	Bab/Kita		RESM	Bab/Kita		RESM	Bab/Kita		RESM
		Mamûr	Harab		Mamr	Harab		Mamûr	Harab		Mamûr	Harab	
1	İZNİKİMİD	65		1300				48		805			
2	KANDIRI	-		175		54		-		40			
3	ŞİLİ							-		450			
4	İZNİK					3		36		500			
5	YOROS					-		-		730			
6	YALAKABAD							-		1280			
7	ADA							3	1	30			
8	GENİVİZE									60			
								6		180			
								-		180			
								2	1	40			
YEKÜN						60		27	2	520			
								-		500			
								128	2	2485			
								-		2000			

- Bezirhâneler

Hatırlanacağı üzere, "bezirhâne"nin bulgur dövümü ve deri terbiyesi gibi farklı maksatlarla kullanılabildiği ifade edilmiş, ve ayrıca keten ile ilgili fonksiyonlarının olduğu belirtilmişti¹⁶⁶.

Kocaeli Sancağı için, mevcut bilgiler ışığında -hakkında herhangi bir veriye sahip olunmadığından ikincisi bir tarafa- diğer iki ihtimal üzerinde durulabilir.

Bunlardan ilkinin, yazıkonusu işletmelerin çoğunlukla buğday üretimi fazla olan kaza / nahiyelerde bulunuyor olmaları vakıası epeyi kuvvetlendirmekte ve fakat sayılarının -birazdan da vurgulanacağı gibi- 3-4 çizgisinde özellikle Genivize'de adı geçen ürünün miktarındaki düşüşün tersine çoğalması, Çankırı gibi hububât ekimi yaygın olan bir yerde son derece az olması¹⁶⁷ zayıflatmaktadır.

Bu mütenakız deliller çerçevesinde, -bazı kayıtların da delâlet ettiği üzere¹⁶⁸- üçüncüsü, sayılarının keten üretimine -en genel anlamda- paralel olması hasebiyle tebellür; açıkçası bir öncekine tekaddüm etmektedir.

Sayıları KİYG (3-4)'te 12'den 26'ya çıkmıştır. Artış aslen Genivize'den kaynaklanmaktadır. Bu seyir, asyâblar da olduğu gibi- hâriçten gelen hammaddelerin işleniyor olmasıyla açıklanabilir.

KİYG(3)'te, e.ç.s., Genivize, Kandıra ve Yoros'tadır. Anlaşılacağı üzere, İznik'te bir aded bile bulunmamaktadır. KİYG (4)'te -öncekine göre- sıralamada değişiklik olmamıştır.

T(4)'te yaklaşık 39 bâbdır. E.ç.s., Genivize, Şili, Kandıra, İznikmid ve Yoros'tadır. Diğer üç nâhiyede ise hiç yoktur.

166-Bkz. s. 115.

167-A. Kankal, A.g.t., s. 205.

168-Bkz. MD. 7, s. 721, no. 1980 (Selh/Safer/976); MD. 49, s. 41, no. 147 (16/R/991).

- Diğerleri

Daha önce tarif edilen ve genellikle nefslerde yer alan bozahânelerin -üslûbdan da çıkarılacağı üzere- kırlarda da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, KK. 49'da Ada'da 200 akçalık bir bozahâne kaydı vardır.

Öte taraftan bazı kelime / terkîb ve ek notlardan İznikmid'de zamanla üretimi azalan, "tuzla"¹⁶⁹, Genivize'de gittikçe üretimi artan -çoğu kez müdâhalelere marûz kalan- "kireç ocakları"¹⁷⁰ ve Şili'de "kömür ocağı"¹⁷¹ olduğu istihrâç edilmektedir.

169-MM. 550'de "memleha", KK. 49'da "öşr-i milh".

170-TT. 436'da "resm-i çâh-ı kireç", KK. 49'da yine "resm-i çâh-ı kireç", ayrıca "furûn-ı kireç" ve "resm-i furûn-ı kireç". Üsküdar ve Şili kadılarına gönderilen 23/S/982 tarihli bir hükümde, Kireççibaşı Dimitri ve yoldaşlarına evkâf-ı selâtin binâları için muhtâç oldukları kireci Genivize nâhiyesindeki Çerkeslü köyü civârında ötedenberi yakılan fırınlardan temin etmelerine, -mer'adır diye- mâni olanların müdâhalelerine meydân verilmemesi emredilmektedir (MD. 26, s. 15, no. 42). Ayrıca bkz. MD. 36, s. 132, no. 369 (8/M/987); MD. 39, s. 326, no. 633 (3/Ra/988); MD. 48, s. 239, no. 664 (22/Z/990).

171-KK. 49'da "resm-i ocak-ı kömür".

NETİCE

Kocaeli Sancağı, esasen Kuzeybatı Anadolu'da Karadeniz ile Marmara ve Adalar (Ege) denizleri arasındaki yarımada yer almaktaydı. Bu cümleden olarak sınırları içerisinde, bugün aynı adla anılan ilden başka, Üsküdar(İstanbul), İznik(Bursa), ve Adapazarı(Sakarya) ilçe/il'leri bulunmaktaydı.

16. Yüzyılın ikinci yarısına kadar "Anadolu Eyaleti" dahilinde iken, merkûm tarihten sonra "Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti"ne bağlanmıştır.

Araştırma vetiremizde, İznikmid, Kandırı, Şili, İznik, Yoros, Yalakabad, Ada (KK 49'da Kazâ-ı Ada ma'a Karasu) ve Genivize (Nefs-i Üsküdar ile birlikte) kazâ/nahiyelerinden müteşekkildi.

Şehir nüfusu, pek çok yerde olduğu gibi 16. Yüzyılın ikinci yarısında (1-3)- özellikle yazıkonusu sancakta kırlardaki seyir dikkate alındığında- fevkalade artmış; 17. Yüzyılın başlarında (3-4) ise azalmıştır. Başka bir ifadeyle mezbûr dilimlerden ilkinde, nevzuhur nefis (Yoros'ta) ve mahallelerin de (Yalakabad-Karamürsel'de) delâlet ettiği üzere muhtemelen kır mahreçli göçlerle hissedilir nisbette bir şehirleşme vukû' bulmuştur.

Bu çerçevede nüfus 1-3'te İznik'de oldukça az, Üsküdar'da anormal derecede (%150) artmış; 3-4'de adı geçen birimlerden ilkinde (1)'dekinin de altına düşmüş, diğerinde epeyi azalmış (%30) -mahsûsen temas etmeyişimizden de anlaşılacağı cihetle 3'de bulunmayan -İznikmid'de (1)'dekine göre hayli (%80) çoğalmıştır.

3-4'deki gerileme / gelişmeler kuvvetle muhtemel marûf birimlerden birincisinde, teveccühe müteallik siyaset, ilim ve kültür merkezliğiyle, ikincisinde, payitahta yönelik göçlere karşı alınan tedbirlerle, üçüncüsünde, son derece stratejik olan konum ve tabii zenginliklerle ilgilidir.

Kır nüfusu ise (KİYG) malûm dönemdeki genel seyre mugâyir olarak -esasen muhtelif sebeplerle gerçekleşen göçlerle -1-3'te sadece %14 artmış; 3-4'te %-1,5 azalmıştır.

Mücerred sayısı, mütenakız olarak -özellikle bekarların göçe tevessül ettiklerine işaret etmek üzere -1-3'te KİYG(Ş)'de +96,8 artmış, KİYG (K)'da -13,7 azalmış; 3-4'te (Ş)'de -62,5 düşmüş (K)'da +63,1 yükselmiştir. Muâflar da zamanla azalmıştır.

Aslen, morfolojik şartlardan dolayı topraklar mutad standart birimlerden (çift, nim vs) ziyade küçüklü-büyükü müteaddit parçalara bölünmüştü. Muhtemelen üretimin artırılması maksadıyla mezraaların hemen tamamı hariçten, karyelerin büyük çoğunluğu hem dahil hem de hariçten ziraat edilmekteydi.

Ürünlerden, -pekçok yerde olduğu gibi- hububât bolluğu, bakliyât kıtlığı ve -bir açıdan Kocaeli'nin alameti-i fârikası olarak-kecan, çokluğu ile tebarüz etmektedir. Umûmen köylülerin toprak ve -bir bakıma- tabiatıyla üretim yetersizliği sebebiyle geçim sıkıntısına düşmüş olabilecekleri hükmüne varmak pek mümkün değildir.

Bilhassa, İznikmid'de ticaret fevkalade canlıydı.

Hem dahilî ve hem de haricî ihtiyaçların giderilmesine yönelik olarak faaliyette bulunan -özellikle bölge morfolojisinin hazırlamış olduğu elverişli bir zeminde- çok sayıda değirmen vardı. Ayrıca, odun ve kereste temini için korunan korulardan kesilen ağaçların biçildiği pek çok bıçkı kârhanesi bulunmaktaydı.

SUMMARY

My study covers the period from early 16th century to early 17th century during which the Sanjak (subdivision of a province) of Kocaeli comprised, in addition to the province of Kocaeli, those counties and provinces as Üsküdar (İstanbul), İznik (Bursa) and Adapazarı (Sakarya).

The Sanjak of Kocaeli also included the counties of İznikmid, Kandıra, Şili, İznik, Yoros, Yalakabad, Ada ("Kaza-ı Ada ma'a Karasu" at KK. 49) and Genivize (together with Nefs-i Üsküdar).

It was attached to the "Anadolu Eyaleti" (Province of Anatolia) until the second half of the 16th century. Thereafter it was attached to the "Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti".

The urban population increased rapidly during the second half of the 16th century (1-3) as in many places. New quarters such as Yoros and Yalakabad-Karamürsel were constructed during this period of time. The urban population decreased at the beginning of the 17th century (3-4).

However, the rural population increased a little bit during the second half of the 16th century and decreased again at early 17th century.

Developments in İznikmid (nefs) and regression in İznik (nefs) were quite striking in the period of *my* study.

The agricultural lands were mostly divided into small pieces. Production of grain cereals were extremely high and there were plenty of fruits and flax produced. In addition to these, apiculture was quite widespread.

There were too many open bazaars. Trade was particularly dominant in İznikmid. There were also too many mills and timber sawmills.

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİV VESİKALARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- Tahrir Defterleri: No. 116, 425, 436, 438, 630, 731, 732, 733.
- Maliyeden Müdevver Defterler: No. 22, 24, 62, 145, 243, 312, 550, 3177, 4861, 6014, 6029, 6107, 15593, 22086, 22140.
- Mühimme Defterleri: No. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 58, 60, 61, 62, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 73.

-Kâmil Kepeci Tasnifi:

Ruûs Defterleri; no. 264

Bursa Mukata'a Kalemî; no. 5269.

-Bab-ı Asafî: No. 67

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Fermanlar: No. E.3290, E.6461, E.5221/10, E.8707, E.9291/3, E.7376/5, E.6858/1, E.7561, E.7831, E.6258, E.9293/1-2, E.11567/3, E.5222/24. Hükümler: No. E.4506, E.9300/8, E.9297/18, E.9287/19, E.9287/20-21, E.5204/8, E.9298/3, E.9298/50, E.9298/70. Be-râtlar: No. E.5417/2, E.5209/2, E.7705, E.11574/1; Ayrıca, E.5659, D.5846.

Taksim Atatürk Kitaplığı

No. 0.111/2

Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadîme Arşivi

Tahrir Defterleri: No. 49, 260, 264, 579.

Çorum Kütüphanesi

No. 1794 (Kanûnnâme-i Cedid)

II- DİĞER KAYNAK VE ESERLER

Ahmet Naci-H.Nihal, "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri", Türkiyat Mecmuası, II(1926)

Akdağ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş Devrinde Esas Düzen", AÜ. DTCE.

Tarih Araştırmaları Dergisi, III/4-5(1966).

_____, Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi, I-II, İstanbul 1979³.

_____, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Ankara 1975.

_____, "Türkiye Tarihinde İctimâî Buhranlar Serisinden Medreseli İsyânları", İFM.,

XI/1-4, 1949-50., s. 361-387.

_____, "Celâli İsyânlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606", Tarih Araştırmaları Dergisi, II/2-3 (Ankara 1964).

_____, Celâli İsyânları 1550-1603, Ankara, 1963.

Akgündüz, Ahmet, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988.

Aksan, Doğan, "Anadolu Yer Adları üzerinde Yeni Araştırmalar", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 74 (1973)

Altundağ Şinasi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", DTCFD, V/2 (1947).

Anhegger, R., "İznik", İA., V/2.

Arıkan, Muzaffer, Yaya ve Müsellemelerde Toprak Tasarrufu, Atatürk Yıllık Konferansları-VIII (1975-1976), Ankara 1983.

_____, XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet); (DTCF-1968), Basılmamış Doçentlik Tezi.

Arıkan, Zeki, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, İzmir 1988.

_____, "Hamid Sancağı'nda Çift Resmi", TİD, I (1983).

_____, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", Belleten, C. LIV, 209 (1990).

Aşıkpaşazâde, Tevârih-i Al-i Osman, İstanbul 1332.

Aynı Ali Efendi, Kavânin Al-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân, Yay. M.T. Gökbilgin, İstanbul 1979.

Baltacı, Cahit, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976.

Barkan, Ömer Lütfi, "Türk -İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: Malikane-Divanî Sistemi I", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1980.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler", İFM, XV/1-4 (1953-54).

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişine Ait Araştırmalar", İFM, XXIII (1962-63).

_____, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Şerî Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1980.

_____, "Les Problems fonciers dans l'Empire Ottoman an temps de sa fondation" Annales a Histoire Sociale, I/3 (1939).

- _____ , Enver Meriçli, Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I, Ankara 1988.
- _____ , "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: Malikane-Divanî Sistemi I", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1980.
- _____ , "Çiftlik", Türkiye'de Toprak Melesi, İstanbul 1980.
- _____ , "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", IV. Türk Tarih Kongresi, 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1952, 290-294.
- _____ "Timar", İA, XII/1.
- _____ , XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I, Kanunlar, İstanbul 1943.
- _____ "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstîlâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri", Vakıflar Dergisi, C.II (1942), s.279-386.
- _____ "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I)", İFM., I/1 (1940-41).
- _____ , "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası, C.X (1953), s.1-26.
- _____ , E. Hakkı Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli, İstanbul 1970.
- _____ , "H. 933-934 (M. 1527-28) Mâlî Yılına Aid Bir Bütçe Örneği", İFM, XV/1-4 (1955).
- _____ , Osmanlı Devrinin "Eşkıncülü Mülkler"i veya "Mülk Timarlar"ı Hakkında Notlar", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1980.
- _____ , "XV. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten, XXXIV/136 (1970).
- _____ , "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1980.
- _____ , İstanbul Saraylarına Ait Muhâsebe Defterleri", Belgeler, C.IX, Sayı 13, 1979.
- Baykara, Tuncer, Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerinde Araştırmalar, İzmir 1990.
- _____ , Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Ankara 1988.
- Beldiceanu-Steinherr, Irene, "Fiscalite et formes de possession de la terre arable dans l'Anato-

- lie Pre-Ottomane", Journal of the Economic and Social History of the Orient, XIX (1976).
- Beldiceanu, Nicoara, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar, Terc. M.A.Kılıçbay, Ankara 1985.
- Bosch, Clemens, İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi (Terc. Osman Nuri Arıdağ), İstanbul 1937.
- Braudel, F., Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, I, Terc. M.A. Kılıçbay, İstanbul 1989.
- Bulduk, Üçler, XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993.
- Busbeck, O.G., Türkiye'yi Böyle Gördüm, (Haz. A. Kurutluoğlu), İstanbul Tarihsiz.
- Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Terc. Y. Moran, İstanbul 1979.
- _____, "Türklerin Anadolu'ya Girişi", Terc. Y. Yücel-B. Yedi yıldız, Belleten, LI/201 (1988).
- _____, Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler, Terc.. Y. Moran, İstanbul 1987.
- Cezar, Mustafa, Osmanlı Tarihinde Leventler, İstanbul 1965.
- Cin, Halil, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Ankara 1978.
- _____, Türk Hukukunda Mer'a Yaylak ve Kışlaklar, Ankara 1980.
- Cook, M.A., Populations Pressure in Rural Anatolia 1450-1600, London 1972.
- Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu Arazi ve Re'aya Kanunnamelerinde İlhak Edilen Memleketlerin Adet ve Kanunları ve İstılahlarının İzleri", III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, İstanbul 1948.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Re'âyâ'dan Alınan Vergi ve Resimler", AÜ. DTCFD., V/5(1947).
- Darkot, Besim, "İzmit" İA., V/2.
- _____, "Kocaeli" İA., VI.
- _____, Türkiye İktisâdi Coğrafyası, İstanbul 1963.
- Deny, Jean, "Sancak", İA, X.
- Doğru, Halime, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul 1992.
- Dönmez, Yusuf, Kocaeli Yarımadasının Bitki Coğrafyası, İstanbul 1979.
- Duverger, Maurice, Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş (Terc. Ünsal Oskay), İstanbul 1990.
- Elibüyük, Mesut, "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler"., Coğrafya Araştırmaları, I/2, (1990).
- Emecen, Feridun M., XVI. Asırda Manisa Kazası Ankara 1989.

- Erder, Leila, "The Measurement of Pre-industrial Population Changes: The Ottoman Empire from the 15th to 17th Century," Middle Eastern Studies, XI/2(1975).
- Ergenç, Özer, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", ODTÜ-GD. (Special Issue), 1978.
- _____ , "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", Belleten, LII/203 (1988).
- _____ , "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara 1980.
- _____ , "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", Osmanlı Araştırmaları, I (1980).
- _____ , "Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, IV (1984).
- _____ , "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği üzerine Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, Ankara 1981.
- _____ , "16. Yüzyıl Ankarası: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel özellikleri", Tarih İçinde Ankara, Ankara 1981.
- Ergin, Osman, Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, İstanbul 1939.
- _____ , Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı, İstanbul 1936.
- Eröz, Mehmet, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1984.
- Evliya Çelebi, Seyahatnâme, III., İstanbul 1314.
- Eyice, Semavi, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimâî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası, XXIII/1-2 (1962-1963).
- Faroqhi, Suraiya, "Anadolu'nun İskânı ve Terkedilmiş Köyler Sorunu", Türkiye'de Toplum Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler, Ankara 1976.
- _____ , "Rural Society in Anatolia and Balkans During the Sixteenth Century I", Turcica, IX/1 (1977).
- _____ , "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", Osmanlı Araştırmaları, IV. (1984).
- _____ , "Notes on the production of cotton and cotton cloth in the XVI and XVII Century Anatolia", The Journal of European Economic History, VII/2 (1978).
- _____ , "16. Asırda Batı ve Güney Anadolu Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar: İçil, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın, Mentеше", ODTÜ. Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı.

- _____ , "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan-Toprak İlişkilerinin Değişimi", Tarih İçinde Ankara (Eylül 1981 Seminer bildirileri), Ankara 1984.
- _____ , Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, (Terc. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993.
- _____ , Leile Erder, "Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620", Middle Eastern Studies, C.15/3, (1979), s. 322-345.
- Fekete, Lajos, "Türk Vergi Tahrirleri", Belleten, XI/42 (1947).
- Filipoviç, Nedim, "Bosna-Hersek'de Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler", İktisat Fakültesi Mecmuası, XV/1-4(1953-54).
- Genç, Mehmed, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1975.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "Nahiye", İA, IX.
- _____ , XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İstanbul 1952.
- _____ , Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İstanbul 1957.
- Göyünç, Nejat, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara 1991²
- _____ , "Hâne Deyimi Hakkında", İÜEF. Tarih Dergisi, 32 (1979).
- Güçer, Lütfi, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964.
- Gülensoy, Tuncer, "24 Oğuz Boyunun Anadolu'daki İzleri", Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı, 1977'den Ayırbasım.
- Gürbüz, Adnan-Ö.Demirel-M.Tuş, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II, İstanbul 1992.
- Halaçoğlu, Yusuf, Osmanlı Devlet Teşkilatı, Ankara 1989.
- _____ , XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, İstanbul 1988.
- Hinz, Walther, İslam'da Ölçü Sistemleri, Terc. A. Sevim, İstanbul 1990.
- Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevârih, Yay.İ.Parmaksızoğlu, I-V, İstanbul 1979.
- Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, I-IV, İstanbul 1330-1928.
- İnalçık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü" Belleten XXIII/92 (1959)
- _____ , The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600, London 1973.
- _____ , "Eyalet", EI² II.

- _____, "Adaletnameler", Belgeler, II/3-4 (1967).
- _____, "Çiftlik", EI², II.
- _____, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993.
- _____, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993.
- _____, Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara 1987².
- _____, "The Emergence of Big Farms, Çiftliks, State, Landlords and Tenants", Contributions a l'Histoire Economique et Sociale de l'Empire Ottoman, Turcica, III (Paris 1983).
- _____, "Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", Belleten, XXIV/93 (1960).
- _____, "Rice Cultivation and the Çeltükçü Reaya System in the Ottoman Empire", Turcica, XIV (1982)
- _____, "İntroduction to Ottoman Metrology", Turcica, XV (1983).
- İslamoğlu-İnan, Huricihan, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü, İstanbul 1991.
- İslâm Şehri (Hazırlayan: r.b. Serjeant; Terc. Elif Topçugil), İstanbul 1992.
- Jennings, Ronald C. "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century, a Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", International Journal Middle East Studies, 7 (1976).
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", İA, X.
- Kankal, Ahmet, "XVI. Yüzyılda İdârî-İktisâdî ve Sosyal Açından Kargı Kazâsı", OTAM, III (1992).
- _____, 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı (Tapu-Tahrir Defterlerine Göre), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993.
- "Kanunnâme-i Al-i Osman", MTM, I/1 (1931).
- Kanûnnâme-i Sultânî ber müceb-i Örf-i Osmânî (Yayımlayan: R. Anhegger-H.İncalık), Ankara 1956.
- Kazıcı, Ziya, Osmanlılar'da Vergi Sistemi, İstanbul 1977.
- Kâtib Çelebi, Cihannümâ, İstanbul 1145.
- Keleş, Ruşen, Şehirciliğin Kuramsal Temelleri, Ankara 1972.
- Kitâb-ı Müstetâb (Yayımlayan: Y. Yücel), Ankara 1988.
- Koç, Yunus, XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı, Ankara 1989.

- Konyalı, İ.H., Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi, C. I, İstanbul 1976.
- Köker, H. Sıdkı, "Vakıflar tarihinde Tosya", VD, V(1962).
- _____ , İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, İstanbul 1983.
- _____ , Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul 1981.
- Köprülü, M. Fuad, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, İstanbul 1981²
- _____ , "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", VD, II (1942).
- Kuban, Doğan, "Anadolu Türk Şehrî, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri üzerine Bazı Gözlemler", VD, VII (1968).
- _____ , "Türk Şehir Yapısı Üzerine", Mimarlık ve Sanat, I (1961).
- Kunt, İ. Metin, Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdâresi İstanbul 1978.
- Kuran, Abdullah, Anadolu Medreseleri, Ankara 1969.
- Kurt, Yılmaz, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakir Eyaleti'nde Sanayi ve Ticaret", EÜ. Tarih İncelemeleri Dergisi, V (1990).
- Mantran, R., 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, C.I (Terc. M. Ali Kılıçbay, Enver Özcan), Ankara 1986.
- Mardin, Ebu'l-ulâ, "Kadı", İA, VI.
- Mc Gowan, Bruce W., Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, Ankara, 1983. (Yay. TTK).
- Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nümâ, I, Ankara 1987.
- Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, I-IV, İstanbul 1312.
- Membre, Michele, Relazione di Persia (1542), Napoli 1969.
- Miroğlu, İsmet, 16. Yüzyılda Bayburt Sancağı, İstanbul 1975.
- _____ , XVI. Yüzyılda Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), Ankara 1990.
- Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vuku'ât, I-II, Yay. N. Çağatay, Ankara 1979.
- Müneccimbaşı Tarihi, I, Haz. İ. Erünsal, İstanbul Tarihsiz.
- Nalbantoğlu, H. Ünal, "Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı ürün ve Kent Ekonomisi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1975.
- Ocak, A. Yaşar, "Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, XII, (1978).
- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı, İstanbul 1990².
- _____ , Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696), İstanbul 1963.

- _____, Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım üzerine Araştırmalar, Haz. S. Özbaran, İzmir 1984.
- Ortaylı, İlber, Türkiye İdare Tarihi, Ankara 1979.
- _____, "Osmanlı Kadı'nının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", Amme İdaresi Dergisi IX/1 (1976).
- Öz, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", VD, XXII (1991).
- Özdeğer, Hüseyin, "XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu", Türk Dünyası Araştırmaları, 16 (1982).
- _____, "Antep'te Pazar Ekonomisi (16 Asır Antep Pazarları ve Alınan Vergiler)", Türk Dünyası Araştırmaları, 20(1982).
- _____, Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı, C.I, İstanbul 1988.
- Özel, Oktay, "XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Hâriç Raiyyet", Türk Dünyası Araştırmaları, 43 (Ağustos 1986).
- Özergin, Kemal, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", İÜEF. Tarih Dergisi, 15 (1965).
- Öztürk, Nazif, Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara 1983.
- Pamuk, Şevket, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İstanbul 1990².
- Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619, Terc. H. Andreasyan, İstanbul 1964.
- Pulaha, S. - Yücel, Y., "I. Selim Kanunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları", Belgeler, XII/16 (1988), 9-100.
- Ramsay, W. M., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (Terc. M. Pektaş), İstanbul 1960.
- Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, II, Terc. F. Işıltan, Ankara 1986.
- Sahillioğlu, Halil, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", ODTÜ. Gelişme Dergisi, 1978. Özel Sayısı.
- Schlumberger, İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı, Terc. M. Nihat, İstanbul 1330.
- Selen, Hamit Sadi, "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı" III. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, Ankara 1948.
- Sevgen, Nazmi, Anadolu Kaleleri, I, Ankara 1960.
- Sezal, İhsân, Şehirleşme, İstanbul 1992.
- Solak-zâde Tarihi, I, Haz. V. Çabuk, Ankara 1989.
- Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, İstanbul 1980³.
- _____, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", Belleten, XXVI/96 (1960).

- _____ , "Osmanlılar Devrinde Anadolu'da Yaşayan Bazı Üç Oklu Boylarına Mensup Teşekküller", İFM, XI/1-4 (1950).
- _____ , "Kayı", İA, VI.
- _____ , "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", İFM, XI/1-4 (1952).
- Şahin, İlhan, "XVI. Asırda Halep Türkmenleri", İÜEF. Tarih Enstitüsü Dergisi, XII (1981-82).
- _____ , "Hacım (Hacıbektaş) Köyünün Sosyal ve Demografik Tarihi", Osmanlı Araştırmaları, VI (1986).
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Michele Membré, Relazione di Persia 1542", Belleten, XXXVI/141 (1972).
- Tankut, Gönül, "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekansal Dağılımı", VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, II, Ankara 1978.
- Tanoğlu, Ali, "İskan Coğrafyası, Esas Fikirler Problemler ve Metod", Türkiyat Mecmuası XI (1954).
- _____ , Nüfus ve Yerleşme, I, İstanbul 1969.
- Taş, K. Ziya, 16. Yüzyılda Bolu Sancağı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993.
- Tavernier, J.B, Les Six Voyages, Tom.I, Rouben 1793.
- Togan, Z. Velidi, "Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", İFM, XV/1-2 (1953-54).
- Tuncel, Metin, "Tarih Boyunca Türkiye'de Kent Kuruluşları", Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağandan Ayrı Basım, İstanbul 1981, 309-350.
- Tuncer, Hadiye, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları, Ankara 1962.
- Tunçdilek, Necdet, Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskanı, İstanbul 1967.
- _____ , "Türkiye'de Yaylalar ve Yaylacılık", İÜ. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, VII/14 (1964).
- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul 1971.
- Turan, Şerafettin, Kanuni'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası, Ankara 1961.
- Türkay, Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler (Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre), İstanbul 1979.
- Uzunçarşılı, İsmail H., Çandarlı Vezir Ailesi (II. Baskı), Ankara 1986.
- _____ , "Mehmed I", İA, VIII.
- _____ , Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal, Ankara 1984².

- _____, Osmanlı Tarihi, C. II, Ankara 1983⁴.
- _____, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara 1984².
- _____, "Murad I", İA, VIII.
- Ülken, Hilmi Ziya, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", VD, IX (1971).
- Ünal, Mehmet Ali, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989.-
- Varlık, M. Çetin, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdarî Teşkilatında Kütahya", TAD, 2(1986).
- _____, "Kütahya Şehri ve Eserleri" TAD., 3(1987).
- Yaman, Talat Mümtaz, Kastamonu Tarihi (XV. Asrın Sonlarına Kadar), İstanbul 1935.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Kültürü Üzerine Etkileri", Türkiye-
nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara 1980.
- _____, "Ordu İli Yer Adları", Türk Kültürü Araştırmaları, XXII/1-2 (1984).
- _____, "Türkiye'de Yer-Adı Verme Usulleri", Türk Yer Adları Sempozyumu Bil-
dirileri, Ankara 1984.
- _____, "Vakıf", İA, XIII.
- _____, "Sosyal Tekilâtlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", Türk
Kültürü, XIX/29 (1981).
- _____, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", Os-
manlı Araştırmaları, III. (İstanbul 1982), s. 143-164.
- _____, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara 1985.
- Yınanç, M. Halil, Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, İstanbul 1944.
- _____, "Bâyezid I", İA, II.
- _____, Kanûnî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Ankara 1983.
- _____, Maraş Tahrir Defteri (1563), Ankara 1988.
- Yücel, Talip, Türkiye Coğrafyası, Ankara 1987.
- Yücel, Yaşar, XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları, Candar-Oğulla-
rı Beylikleri, Ankara 1980.
- _____, "XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Ye-
rine Dair Düşünceler", Belleten, XLI/163 (1977).
- _____, "Osmanlı İmparatorluğun'da Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair
Gözlemler", Belleten, XXXVIII/152 (1974).

III- SÖZLÜK, HARİTA VE DİĞER ESERLER

- Çetin, Atilla, Başbakanlık Arşivi Kılavuzu, İstanbul 1979.
- Demir, Ömer-Acar, Mustafa; Sosyal Bilimler Sözlüğü, İstanbul 1993.
- Elker, Selahaddin, Divân Rakamları, Ankara 1953.
- İçişleri Bakanlığı, Köylerimiz 1981, Ankara 1982.
- İçişleri Bakanlığı, Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu, I-II, Ankara 1946-50.
- İller Bankası, İzmit Analitik Etüdleri, Ankara 1970.
- İzbirak, Reşat, Coğrafya Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1986.
- Kocaeli 1967 İl Yıllığı.
- Muallim Naci, Lugat-ı Naci, İstanbul 1987.
- Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, İstanbul 1983³.
- Redhouse, J.W., Turkish and English Lexicon, İstanbul 1978.
- Şemsedin Sami, Kâmûs- Türkî, Dersaadet 1317.
- Şemseddin Sami, Kâmûsü'l-Afâm, I-IV, İstanbul 1316.
- T.C. Dahiliye Vekâleti, Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimiz, İstanbul 1928.
- Unat, Faik Reşit, Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, Ankara 1984.
- Yurt Ansiklopedisi, "Kocaeli" Mad., C.VII, İstanbul 1982.
- Yurt Ansiklopedisi, "Sakarya" Mad. C. IX, İstanbul 1982.
- Harita Genel Müdürlüğü 1/100.000 Türkiye, Ankara 1946.
- Harita Genel Müdürlüğü, 1/200 000 Türkiye, Ankara 1950-51.
- Harita Genel Müdürlüğü, 1/250 000 Türkiye, Ankara 1971.

ŞEHİRLERE MÜTEALLİK TİCARİ VE SİNAİ VERGİLER

TABLO: 25/E

BİRİMLER	TT. 438		TT. 436		KK. 49	
	VERGİLER	MİKTAR	VERGİLER	MİKTAR	VERGİLER	MİKTAR
GENİVİZE	Mukata'a-ı meyhâne ve bozahâne ve bâc-ı bâzâr ve resm-i keyl ve resm-i 'arûs ve cürm-i cinâyet-i nefis-i şehi	6.950	Bâc-ı bâzâr ve resm-i kile ve resm-i ganem-i şehirtüân ve cürm-i cinâyet ve bâd-ı hevâ-i nefis-i şehi...	6.950	Hâsil-i nefis-i şehi ve resm-i kile ve resm-i ganem-i şehirtüân ve cürm-i cinâyet ve bâd-ı hevâ-i nefis-i şehi...	7.000
YOROS			Nefs-i bâzâr-ı Yenice ma'a iskele-i mezbûr (K. Bulgurlu hâsîlatında)	256	Bâzâr-ı nefis-i Yenice ma'a iskele-i mim	280
	TOPLAM	6.950		7.206		7.280

ŞEHİRLERE MÜTEALLİK TİCARİ VE SİNAİ VERGİLER

TABLO: 25/D

BİRİMLER	TT. 438		TT. 436		KK. 49	
	VERGİLER	MIKTAR	VERGİLER	MIKTAR	VERGİLER	MIKTAR
KANDIRI	..... ve bâc-ı bâzâr ve resm-i keyl ve resm-i ağnâm-ı şehiriyyân ve gayrihu	3.340	Bâc-ı bâzâr ve resm-i kile ve resm-i ganem-i şehiriyyân ve resm-i arûs ve cürm-i cinâyet ve bâd-ı hevâ	3.340	Hâsıl-ı nefis-i şehr ma'a bâc-ı bâzâr ve resm-i kile ve resm-i ganem-i şehiriyyân ve resm-i arûs ve cürm-i cinâyet ve bâd-ı hevâ	15.000
	Mukatata-ı bozahâne 'an nefis-i Kandırı	2.000	Mukatata-ı bozahâne 'an nefis-i Kandırı	2.000	Resm-i bozahâne-i nefis-i Kandırı zamîme ile...	3.624
ŞİLİ	Mukatata-ı gümrük-i iskele-i Şili	6.333	Mahsûl-ı gümrük-i iskele-i Şili	6.000	Mahsûl-ı gümrük-i iskele-i Şili	6500
	Resm-i keyl-i bâzâr-ı Şili	2.000	Resm-i kile-i bâzâr-ı Şili ve iskelelerine tahta getürüb satılar kırk akçada bir akça alınır.	200(0)	Resm-i kile-i bâzâr-ı Şili ve iskelelerine tahta getürüb satılar kırk akçada bir akça alınır.	2.000
					Bâd-ı hevâ-ı kazâ-ı Şili ve nisf resm-i arûs ve cürm-i cinâyet-i şehiriyyân ve bâc-ı bazar gayr-ı ez resm-i kile	6.000
	TOPLAM	13.673		13340		33.124

MUHTELİF RÜSUMAT															
BİRLER	R. QİFT			R. EKİNLÜ			R. BENNAK			R. MÜCERRED			YEKUN		
	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49
Iznikmid	8201		7.363	2006		1256	2185		779	1335		1257	13.727		10.655
Kandır		26.163	36.966		17.434	8.619		2.196	4.011		3.319	5.902		49.112	55498
Şif			30.674			10.821			3.575			4.815			49.885
Iznik		5.119	4.832		396	1.068		360	480		492	696		6367	7076
Yoros		5.973	6.539		2.931	1.644		1.125	753		990	1.086		11.019	10.022

TABLO: 32/B

MUHTELİF RÜSUMAT (Devam)															
BİRLİMLER	R. ÇİFT			R. EKİNLÜ			R. BENNAK			R. MÜCERRED			YEKUN		
	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49	MM. 550	TT. 436	KK. 49
Yalākabād			6.881			12(mah.)			1.620(mah.)			672(mah.)			2304(mah.)
Ada			8938			6384			1377			4158			20.857
Genizs		19.378	23.821		10487	7.251		2500	3247		2571	4.300		34.936	38.619

TİMAR YERLEŞİM YERLERİNE MÜTEALLİK VERGİ GELİRLERİ

TABLO: 33

BİRİMLER		TT. 438	TT. 436	KK. 49
İZNİKİMİD	Nefs	58.400		169.300
	Kır	155.262		170.300
		155.163		107.187
	Yekûn	213.662		107.718
				276.487
				278.018
KANDIRI	Nefs	5.340	5.340	16.800
	Kır	233.732	334.275	402.568
		234.766	330.225	402.959
	Yekûn	239.072	339.615	419.368
				419.759
ŞİLİ	Kır	203.053		366.743
		202.443		368.955
İZNİK	Nefs	18.861		34.900
	Nefs-i Gürle	5.967		5.999 (Hırta vs. İle)
	Kır	69.582		91.185
	Yekûn	94.410		88.933
				132.084
				129.832
YOROS	Nefs		1.288	
			1.304	1.300
	Kır	42.471	66.933	80.211
		36.262	67.174	79.608
				81.511
				80.908
YABAD	Mahalleler			16.960+6800
	Kır	103.982		155.911
		107.584		155.831
	Yekûn	103.982		179.671
				179.591
ADA	Kır	67.079		125.954
		67.079		123.681
GENİVİZE	Nefs	6.950	16.950	19.000
	Nefs-i Üsküdar	13.867	23.300	33.900
		162.032	215.837	266.778
	Kır	163.483	214.778	270.448
	Yekûn	182.849	256.087	319.678
				323.348
YEKÛN		1.146.578		1.901.496
		1.145.747		1.904.092

Çizelgede herbir dikdörtgende birinci satırdaki rakkamlar defterlere mahsûs, ikincidekiler ise bize aittir. Bu usûle defterlerdeki işlemlerin doğruluk derecelerinin tayini maksadıyla tevessül edilmiştir.

**VAKIF KARYE, MEZREA VE ÇİFTLİKLERİNE
MÜTEALLİK VERGİ GELİRLERİ**

TABLO: 34

BİRİMLER	HASIL	
	TT. 438	KK. 579
İZNİKİMİD	53.280	47.364
KANDIRI	35.806	41.174
ŞİLİ	18.269	33.603
İZNİK	268.905	393.857
YOROS	6.720	12.308
Y.ABAD	61.680	104.425
ADA	5.940	25.141
GENİVİZE	177.745	277.109
YEKÜN	628.345	934.981

Ada'daki fahiş artışla İznikim'deki anormal düşüş esâsen adı geçen iki birim arasındaki idari değişiklikten kaynaklanmaktadır.

KOCAELİ SANCAĞI KANUNNAMESİ KANUNNAME-İ LİVA-I MEZBUR(*)

Evvelâ livâ-ı mezbûrun resm-i çifti ki anâ harâc-ı muvazzaf dirler, bütûn çiftlik tasarruf idenden otuz üç akça, ve nisf çiftlikten on yedi akça, ve rub'tutandan sekiz akça alınur, ve bunlardan ziyâde veyâhûd noksan üzere olsa yine bu itibâr üzere arzın tahammûlüne göre resm alınur, ammâ bir ra'yyetin iki üç akçadan on iki akçaya varınca yeri olsa, anâ ekinlü bennâk dirler, ol makûleler ekinlü yazılmışdır on ikişer akça alınur, ve ziyâde yeri olanlar aynı ile 'uhdelerine yazılmışdır, defterde yazıldığı üzere alınur, ve bir ra'yyetin hiç yeri olmasa, müzevvec olsa, ol makûlelerden tokuzar akça resm-i bennâk alınur ki anâ resm-i ra'yyet dirler, ve yeri olmayan mücerred re'âyâdan altışar akça resm-i mücerred alınur ol makûlelerin altında mim yazılmışdır, ammâ şol mücerred ki elinde yeri olsa, kanûn-ı kadîm üzere resm-i mücerredin virdikden sonra tutduğı yerün resmin dahî virür, ve bu defterde ekser kurâda, re'âyâdan sonra hâricden deyû râdde çekilmişdir veyâhûd çekilmemişdir üzerine hâric yazılmışdır, ol râdde tahtında yazılanlar ra'yyet değillerdir, hâric kurâ re'âyâsıdır ki anda zirâ'at iderler, meğer altında kef, veyâhûd ekinlü, veyâhûd mim yazılmış ola, ve 'öşr-i gallât ve hubûbât-ı meşhûr ve mûte'âlem ve ma'lûm-ı cümle-i halk-ı âlemdir kadîmü l-eyyâmdan nice alınagelmış ise yine öyle alınur bir habbe ziyâde alınmaz, ve defterde 'öşr-i bâğ, ve 'öşr-i meyve, ve 'öşr-i ketân ve 'öşr-i bostân yazılmışdır yazıldığı üzere alınur, ve serbest olmayan tîmarlar ki nisf bâdhevâsı mîrlivâyâ hâsıl kayd olunmuşdur, ve nisfi sipâhinindir, ve resm-i ganem ve resm-i otlak ve kışlâk ve tapû-ı zemîn ve 'adet-i deştânî cümleten sipâhinindir mîrlivânın ve gayrın medhali yokdur, defterde gerek yazılmış olsun gerek olmasun.

(*) Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde mahfûz 49 numaralı Tahrir Defteri'nin baş kısmında bulunan kanûnnâme suretidir. Ayrıca, Ö.L. Barkan tarafından neşredilmiştir. Bkz. Kanunlar (s. 33-34).

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مکتوب اولیوم
 مکتوب دوم
 مکتوب سوم

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح

٢ ٣ ٢ ٣

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

٦٩

مصلح

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

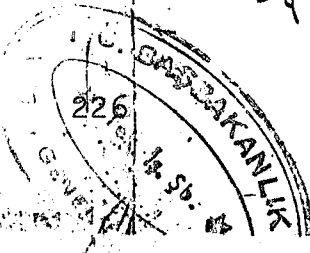
مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح	مصلح	مصلح	مصلح
٦	٦	٦	٦

مصلح
٦

۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱
۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳
۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴
۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵
۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶
۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷
۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸
۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹
۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱
۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲
۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳
۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶
۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷
۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸
۲۹	۲۹	۲۹	۲۹	۲۹
۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰

۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳
۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴
۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵
۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶
۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷
۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸
۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹
۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱
۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲
۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳
۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶
۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷
۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸
۲۹	۲۹	۲۹	۲۹	۲۹
۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰

صورت کلی حساب

۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
۳۵	۳۵	۳۵	۳۵
۴۰	۴۰	۴۰	۴۰
۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۵۰	۵۰	۵۰	۵۰
۵۵	۵۵	۵۵	۵۵
۶۰	۶۰	۶۰	۶۰
۶۵	۶۵	۶۵	۶۵
۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
۷۵	۷۵	۷۵	۷۵
۸۰	۸۰	۸۰	۸۰
۸۵	۸۵	۸۵	۸۵
۹۰	۹۰	۹۰	۹۰
۹۵	۹۵	۹۵	۹۵
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

۲۰۰۰

۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱
۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳
۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴
۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵
۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶
۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷
۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸
۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹
۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱
۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲
۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳
۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶
۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷
۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸
۲۹	۲۹	۲۹	۲۹	۲۹
۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰

Handwritten notes at the top right of the page, including the word "مقدمه" (Introduction) and other illegible text.

Handwritten notes in the middle right section, featuring a circled number "1" and several lines of text.

Handwritten notes in the lower middle right section, containing a list of items or names.

Handwritten notes at the bottom right of the page, including some crossed-out text.

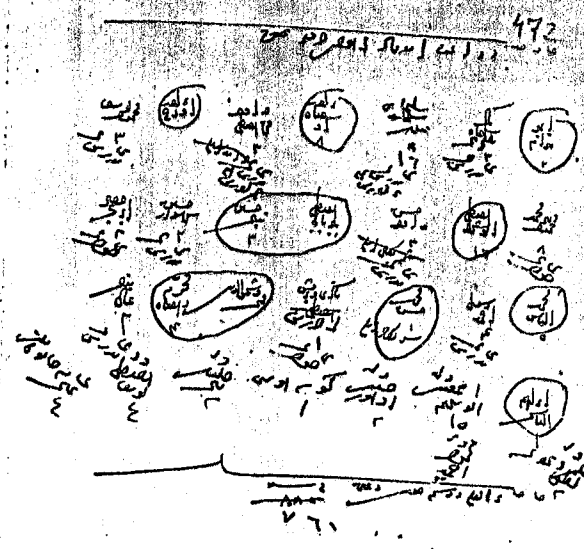
Handwritten notes at the top left of the page, including the number "83" and other illegible text.

Handwritten notes in the middle left section, containing a list of items or names.

Handwritten notes in the lower middle left section, containing a list of items or names.

Handwritten notes at the bottom left of the page, including some crossed-out text.

دو عدد از ناما کجه بر منتهی در بیغ لوردهما بر سلطان بر اول است اولین
 شهید در بیست و دو کتبه اولین ایام شاهان بود و بعد از آن دوازده تن دیار ایلات پنهان که در تاریخ
 نامه در سه کتبه است که در همه کتبه اولی در تاریخ اولی است و در کتبه دوم است و در کتبه سوم است
 که در کتبه اولی است که در تاریخ اولی است و در کتبه دوم است و در کتبه سوم است
 که در تاریخ اولی است و در کتبه دوم است و در کتبه سوم است که در تاریخ اولی است
 که در تاریخ اولی است و در کتبه دوم است و در کتبه سوم است که در تاریخ اولی است
 که در تاریخ اولی است و در کتبه دوم است و در کتبه سوم است که در تاریخ اولی است
 که در تاریخ اولی است و در کتبه دوم است و در کتبه سوم است که در تاریخ اولی است
 که در تاریخ اولی است و در کتبه دوم است و در کتبه سوم است که در تاریخ اولی است

در فتح ایلات ایله پیشتر از که در فوج مدکون تفریح متوجه اولور کتبه ایله
 در فوجیه و اولور کتبه در تاریخ اولی است که در تاریخ اولی است که در تاریخ اولی است

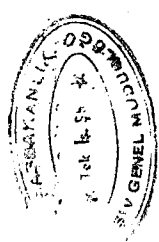
اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم
اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم
اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم
اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم

اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم
اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم
اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم
اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم

برای ایجاد این کتبه ها که در ایلات است و در تاریخ اولی است که در تاریخ اولی است
 که در تاریخ اولی است و در کتبه دوم است و در کتبه سوم است که در تاریخ اولی است
 که در تاریخ اولی است و در کتبه دوم است و در کتبه سوم است که در تاریخ اولی است
 که در تاریخ اولی است و در کتبه دوم است و در کتبه سوم است که در تاریخ اولی است

اولی
 دوم
 سوم

اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم
اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم
اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم
اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم

اولی	دوم	سوم	چهارم	پنجم
------	-----	-----	-------	------